

HET LAND VAN NEVELE

VERSTEEND, VERSTERKT, VERBORGEN!

**De resten van de donjon van Nevele
van nabij en in een ruimere context bekeken.**

**SEPTEMBER-DECEMBER
2014**

**JAARGANG
XLV**

**AFLEVERING
3 & 4**

Verantwoordelijke uitgever: J. LUYSSAERT, Veldestraat 26, 9850 Merendree

INHOUD

A. Bollaert	
Voorwoord	3
L. Bauters	
Inleiding	5
H. Schaeck	
Het verhaal van de ontdekking	7
L. Bauters	
Versterkingen en wooncultuur vanaf de 8 ^{ste} tot de 14 ^{de} eeuw	10
F. Gelaude	
Ligging donjon Nevele	18
J. Luyssaert	
Geschiedenis van het kasteel van Nevele	26
H. Schaeck	
De donjon tijdens de 19 ^{de} en de 20 ^{ste} eeuw	53
L. Bauters, L. Lombaert, J. Van Damme	
Archieven versus bouwresten	69
F. Gelaude	
Natuursteen in de donjon van Nevele	77
L. Bauters	
De donjon bouwhistorisch bekeken	83
A. Bollaert	
Heren en dames van Nevele tot 1381	164
L. Bauters, O. Bogaerts, J. Van Damme	
Een poging tot interpretatie en reconstructie	176
L. Bauters, C. Schelstraete	
Leven met een donjonmuur in je huis	193

VOORWOORD

Door de herontdekking van de toegangspoort tot de donjon of meestentoren van het oude kasteel van de heren van Nevele werd de interesse voor de vroegste geschiedenis van het historische Land van Nevele levendiger dan ooit. Dergelijke ontdekkingen stimuleren niet enkel de plaatselijke vorsers maar doen ook gemakkelijk een vonk overslaan naar de wetenschappelijke wereld.

Wie denkt dat geschiedenis een dode materie is, vergist zich dus schromelijk. De studie van de geschiedenis gedraagt zich heden ten dage meer en meer als een exacte wetenschap. Geschiedenis leeft en iedere bijkomende ontdekking opent een poort naar meer kennis van het verleden en het beter begrijpen ervan. Zo wordt de geschiedenis steeds weer herschreven.

“Als je een bepaald begrip of een naam intikt in een zoekmachine, vind je alleen wat al ontdekt is. En voor een onderzoeker is dat doorgaans ruim onvoldoende”, aldus K.U.Leuven prof. Jelle Haemers in een interview een vijftal jaren geleden¹. Het was voor de medewerkers aan deze studie inderdaad onvoldoende om enkel te kunnen beschikken over wat tot op heden gepubliceerd was over het oude kasteel van Nevele, zijn geschiedenis en zijn bewoners.

Daarom werden de meeste oude bronnen in hun oorspronkelijke versie grondig herlezen en kritisch doorgelicht en werd gebruik gemaakt van de meest moderne technieken voor de reconstructie van het gebouw en de verwerking van de gegevens.

Dit maakt deze publicatie zo speciaal. **“Versteend, versterkt, verborgen! De resten van de donjon van Nevele van nabij en in een ruimere context bekeken.”** werpt een totaal nieuw licht op wat tot op heden bekend was over de vroegste geschiedenis van het oude kasteel van Nevele en laat u ook kennis maken met de laatste historische bevindingen hieromtrent.

¹ Prof. Jelle Haemers in een interview met Laurens De Keyzer in de aflevering van Bibliotheek- & archiefgids /85/5 van september 2009.

De hoofdauteur van deze unieke studie is Luc BAUTERS, erfgoedconsulent archeologie provincie Oost-Vlaanderen, die tijd noch moeite spaarde om alles in goede banen te leiden. Voor de samenstelling van dit boek kon hij rekenen op de medewerking van o.a. Okke Bogaerts, André Bollaert, Frank Gelaude, Lien Lombaert, Jan Luysaert, Hugo Schaeck, Carl Schelstraete, Jan Van Damme en Raf Walgraeve. Net als de hoofdauteur, zegden alle medewerkers gratis hun medewerking toe, waarvoor onze oprechte dank en waardering.

Onze dank en waardering gaat ook uit naar de veldwerkers. Na de ontdekking van de oude toegangspoort werd zorgvuldig de bepleistering van de donjonmuur verwijderd en werden scheuren, barsten en openingen in de muur zorgvuldig onderzocht en doorzocht. Naast Hugo Schaeck denken wij hier vooral aan Raf Walgraeve en Sven De Wulf.

Tenslotte willen we benadrukken dat het in de eerste plaats dank zij de familie Jules en Georgette Schelstraete-Van Ruymbeke is dat hier steeds historisch onderzoek is kunnen gebeuren. Als mede-eigenaar van het 19de eeuwse Empirekasteel is het vooral dank zij Carl Schelstraete dat de 'vrienden van de donjon', een werkgroep die zich buigt over de geschiedenis van dit eeuwenoude bouwwerk, waardevol opzoekingswerk is kunnen blijven verrichten tot op de dag van vandaag. Onze oprechte waardering en dank komt hen dan ook toe.

André Bollaert
Voorzitter Het Land van Nevele

INLEIDING

In tegenstelling tot wat sommigen misschien denken, vind je als archeoloog niet alle dagen een ongekende donjon. Slechts één maal eerder heb ik in mijn loopbaan als provinciaal archeoloog een donjon gevonden. Dat was een poortdonjon in Moortsele¹ van veel bescheidener allure dan die van Nevele en met veel minder historische diepgang, alhoewel uiteraard ook zeer interessant. De Nevelse donjon ben ik eerder toevallig tegen het lijf gelopen toen ik in 1992 voor de provincie Oost-Vlaanderen als archeoloog kwam werken, via een artikel van Antoine Janssens² in dit tijdschrift. En ik was meteen verkocht. Het vervolg leest u wel in het hoofdstukje over het verhaal van de ontdekking.

Maar er is meer aan de hand dan alleen maar een professionele interesse, ik ben evenzeer persoonlijk gepassioneerd aangezien het onderzoek bij wijze van spreken in mijn achtertuin plaatsgrijpt. Als inwoner van Meigem, behorend tot het historische Land van Nevele, geeft dit immers een extra dimensie aan het onderzoek.

Bijzonder in het verhaal is dat het hier een uitzonderlijk vruchtbare samenwerking betreft tussen professionele erfgoedonderzoekers en vrijwilligers, waarbij de één de ander stimuleert en vice versa. Meteen bekom je ook een veel groter draagvlak ter plaatse zodat het ook in het Nevelse weerklank vindt. Getuige hiervan is de luxueuze uitgave van dit nummer en het enthousiasme waarmee de bestuursleden/auteurs zich op dit onderwerp hebben gestort. Dat ook de gemeente Nevele en de Kale-Leie Archeologische Dienst (KLAD) mee betalen voor het ¹⁴C-onderzoek is dan weer illustratief voor de ondersteuning uit officiële hoek.

Maar ook de wetenschappelijke wereld is in de donjon van Nevele geïnteresseerd. Tal van collega's hebben het onderzoek bezocht en dienden ons bereidwillig van advies³. De presentatie op *Archaeologia*

¹ L. Bauters en D. Van Eenhooge, Oosterzele – Moortsele. Van donjon tot herenboerderij: het Hof ter Hulst, in L. Bauters, A. De Kegel, A. Demey, e.a., *Monumentenzorg en cultuurpatrimonium, Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 1996*, Gent 1997, p. 168-172.

² A. Janssens, Nieuwe gegevens over het kasteel van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 4, afl. 1, 1973, p. 25-34.

³ Ik denk hier in het bijzonder aan Sam De Decker en Guido Everaert.

Mediaevalis⁴ begin dit jaar mocht ook op heel wat belangstelling rekenen. Ook uit die hoek kijkt men reikhalzend uit naar de uitgewerkte resultaten en het eventuele vervolg.

Inderdaad, het onderzoek naar de donjon van Nevele heeft hiermee zijn eindpunt nog lang niet bereikt. Het is een verhaal waarin we nu een belangrijk hoofdstuk hebben geschreven, maar waarvan het slot nog niet in zicht is. De zolderverdieping moet nog nader bekeken worden. Evenmin is de huidige buitenkant al in detail bestudeerd en ingetekend. En de ¹⁴C-datering die nog in volle uitwerking is, roept nu al vragen op. Ook heeft het historisch onderzoek zijn eindpunt nog niet bereikt. Over al die nieuwe resultaten en inzichten wordt u verder ingelicht in de komende nummers van Het Land van Nevele.

Want als er één onderwerp is dat zoveel aandacht verdient, is het wel de donjon van Nevele!

Luc Bauters, Meigem

⁴ L. Bauters, H. Schaeck, C. Schelstraete, e.a., Nieuw onderzoek van de donjon te Nevele (O.-Vl.), in *Archaeologia Mediaevalis* 37, Namur, 2014, p. 19-20.

HET VERHAAL VAN DE ONTDEKKING

Zoals bij zoveel archeologische en bouwhistorische vondsten is ook de ontdekking van de ingangspoort van de donjon van Nevele een combinatie van toeval en oplettendheid: de juiste man op de juiste plaats op het juiste moment!

Om Open Monumentendag 2013 voor te bereiden, had ik in het voormalig kasteel van Nevele een afspraak gemaakt met mede-eigenaar Carl Schelstraete. Twee appartementen stonden leeg: er waren immers belangrijke renovatiewerken aan de gang om dit gedeelte van het gebouw opnieuw in te richten tot een ruime woongelegenheden.

Op de eerste verdieping bemerkten we een boogvorm die zich doorheen het stucwerk aftekende. Aangezien uit eerder onderzoek bekend was dat achter dat stucwerk een eeuwenoude veldstenen muur van de donjon verborgen zat, vroeg ik de toelating om de kalklaag op en rond de boog te mogen verwijderen.

Achter het stucwerk verschenen nogal snel de veldstenen en een prachtige boog, gevuld met baksteen. Meteen het signaal om een aantal mensen op te trommelen om te helpen bij het kapwerk en/of de interpretatie van hetgeen werd ontdekt.

Iedereen was het erover eens dat het ging om de toegangspoort tot de middeleeuwse woontoren en wel de buitenkant van die poort. Aan de andere kant van de twee meter dikke muur, in de huidige buitenmuur aan de kerkzijde, is een "rode poort" zichtbaar: een boogvormige opening in veldsteen die met felrode bakstenen is opgevuld. Tot voor kort dachten wij steeds dat dit de toegangspoort tot de donjon was. Bij een eerste opmeting van de twee poorten bleek dat echter onmogelijk: de "rode poort" bevond zich volledig naast die andere opening en zelfs een 40-tal centimeter verder naar het noorden. Een nieuwe interpretatie voor de "rode poort" drong zich op en wij vermoedden toen dat het wellicht een nis van een venster zou zijn. We mochten ook het stucwerk waar dat venster eventueel zou zitten verwijderen. Uiteindelijk hebben we de hele eerste verdieping én het gelijkvloers mogen ontdoen van de verhullende kalklaag. Er verschenen niet overal veldstenen, maar ook baksteen in verschillende formaten, te wijten aan de vele herstellingen en aanpassingen in de loop van de eeuwen.

Uiteraard heb ik dat kapwerk niet alleen gedaan. Al redelijk snel kwam Raf Walgraeve zich bij mij voegen en ook Sven de Wulf liet zich niet onbetuigd. Voor de wetenschappelijke interpretatie en begeleiding kwam Luc Bauters,

erfgoedconsulent van de provincie Oost-Vlaanderen, ons team versterken en tal van andere archeologen en specialisten o.a. in natuurstenen, bouwstijlen hebben ons bijgestaan om dit onderzoek zo grondig mogelijk te laten gebeuren.

Zo ontstond spontaan een groep van geïnteresseerde vorsers die zich 'De vrienden van de donjon' gingen noemen. Op vandaag bestaat deze vereniging uit: Luc Bauters, Okke Bogaerts, André Bollaert, Raymond Bossier, Sam De Decker, Julie Delanghe, Sven De Wulf, Guido Everaert, Frank Gelaude, Jan Janssens, Roland Lutten, Jan Luysaert, Hugo Schaeck, 8

Carl Schelstraete, Patrick Tuytschaever, David Vanhee, Ivo Verhaeghe en Raf Walgraeve.

Wij zijn dan ook de familie Schelstraete ongelooflijk dankbaar voor hun medewerking en hun enthousiasme.

Jaren terug gaf Jules Schelstraete, de vader van Carl, me ook al de toelating om onderzoek te verrichten in de kelder waar twee muurtjes werden verwijderd en een nis van recentere datum werd open gemaakt. Dit liet me toe om in 2002 een stand van zaken neer te pennen over het kasteel en de donjon¹. Vier jaar later publiceerde Jan Luyssaert een vernieuwende bijdrage over de vrijheid van Nevele, waarin de donjon ook meermaals beschreven wordt².

We willen hier toch ook nog eens beklemtonen dat de voorziene werken door de familie Schelstraete werden uitgesteld en dat de plannen werden aangepast aan de recente vondsten zodat voor amateurarcheologen zoals ik een jongensdroom werkelijkheid werd.

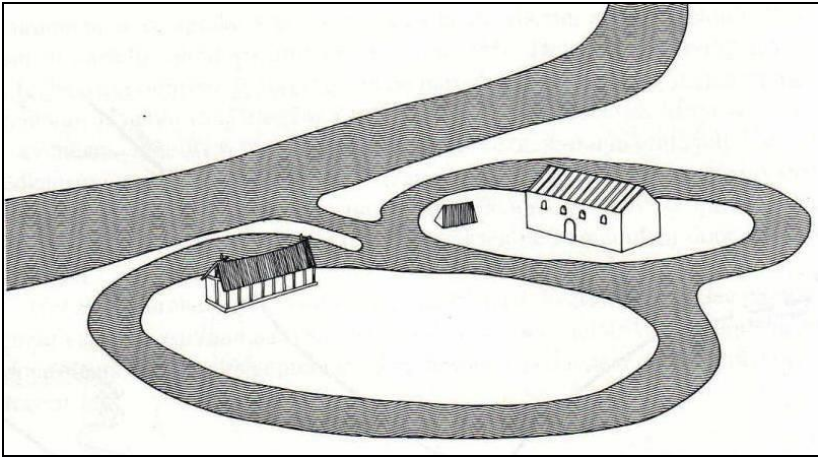
Hugo Schaeck, Hansbeke

¹ H. Schaeck, Het kasteel van Nevele, een stand van zaken, in *Het Land van Nevele*, jg. 33 (2002) afl. 2 p. 105-139.

² J. Luyssaert, Bijdrage tot de geschiedenis van de stad en vrijheid van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 2, p. 105-138.

VERSTERKINGEN EN WOONCULTUUR VANAF DE 8STE TOT DE 14DE EEUW

Vooraleer over te gaan tot de beschrijving van de donjon van Nevele is het toch wel raadzaam eens te bekijken wat een donjon nu precies voorstelt en hoe die past in de evolutie van de versterkingen en de wooncultuur. Overigens is het niet het enige type versterking in zijn tijd en evenmin het meest populaire. Vanaf de millenniumwisseling kennen ook de castrale mottes¹ immers een sterke opgang.

*De Karolingische curtis van Petegem (Wortegem-Petegem). Bemerkt de achtvormige structuur van de grachten (uit D. Callebaut, *Het oud kasteel te Petegem I. De Karolingische curtis en haar ontwikkeling tot de XIIde eeuw*, Brussel, 1981, 50 p. = *Archaeologia Belgica* 237).*

Beide versterkte bewoningsvormen vinden hun inspiratie in de voorgaande eeuwen. Dichtbij huis is de Karolingische curtis van Petegem² (Wortegem-Petegem) een mooi voorbeeld. Die lag in de Scheldevallei en was voorzien van een achtvormige brede gracht ter verdediging. Op het ene eiland stond

¹ Voor de omschrijving zie verder in de tekst.

² D. Callebaut, *Het oud kasteel te Petegem I. De Karolingische curtis en haar ontwikkeling tot de XIIde eeuw*, Brussel, 1981, 50 p., *Archaeologia Belgica* 237.

een natuurstenen gebouw dat een zaal (aula) bevatte en waar later een woonkamer (camera) tegenaan gebouwd wordt. Op het andere eiland vinden we een kapel (capella) en een bedrijfsgebouwtje terug. De aula had een representatieve functie en was de officiële ontvangstruimte. De aanleunende camera kende een woonfunctie zoals uit de speciale verwarmingsinstallatie duidelijk bleek. De aanwezigheid van een kapel op het andere eiland houdt ongetwijfeld verband met de clerus die instond voor de administratie van de vorsten.

Een ander type versterking is de zogenaamde ringwalburcht, al zijn er in Vlaanderen behalve in Veurne³ slechts weinig voorbeelden gekend. Een dergelijk burcht heeft een ronde vorm en is afgeschermd door een brede gracht met aan de binnenzijde een aarden wal voorzien van een houten palissade. De ronde ringwalburgen⁴ in het kustgebied die tegen de Noormannen werden opgericht vertonen dezelfde kenmerken maar zijn veel omvangrijker en zijn collectieve defensiemiddelen en niet van een individuele heer.

Castrale mottes of motteburkten duiken op vanaf het midden van de 11de eeuw, worden zeer populair in de 12de eeuw om in de 13de eeuw enkel nog door de lage adel te worden toegepast om daarna volledig te verdwijnen⁵. Zij vormen een vroege vorm van versterkingen van al dan niet lokale heren. Bij ons in Vlaanderen zijn zij niet het resultaat van een doelbewust georganiseerd verdedigingsstelsel van boven uit, van de koning of de graaf. Integendeel, zij steunen op het individuele initiatief van de (lokale) heer, alhoewel dat die mogelijk wel door de graaf kan gestimuleerd zijn⁶. In

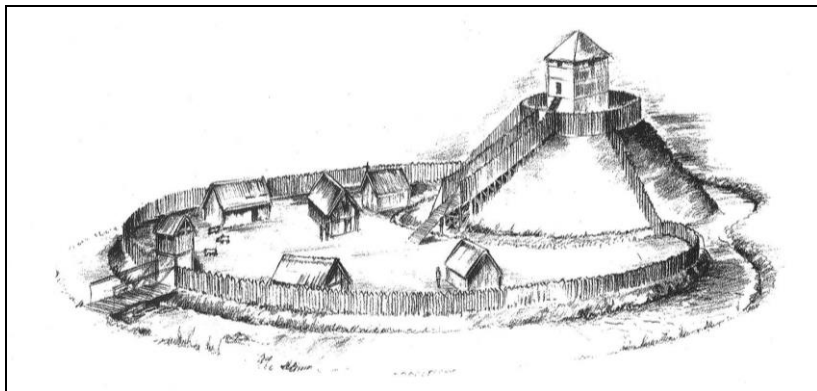
³ J. De Meulemeester, Veurne: een schoolvoorbeeld van een middeleeuwse aarden versterking, in s.n., *Aspecten van de archeologie in Vlaanderen*, Koksijde 1983, p.28.

⁴ J. Buurman, P. Henderikx, R. Van Heeringen e.a., *Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland*, Goes, 1995, 260 p.

⁵ S. De Decker, *Over elfenheuvels en kabouterbergen. Een overzicht van de bewaarde mottekastelen in de provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 2001, p. 6-7.

⁶ Het grote aantal castrale mottes in de Denderstreek dat overeenkomt met de grensregio van het graafschap Vlaanderen versus het hertogdom Brabant suggereert een zekere sturing van het centrale gezag om de grens te versterken. Zie ook S. De Decker, *Over elfenheuvels en kabouterbergen. Een overzicht van de bewaarde mottekastelen in de provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 2001, p. 13 en L.

wezen vormen zij een uiting van de feodaliteit, die er op gericht is dat elk niveau van de adel individuele verantwoordelijkheid draagt voor de bescherming van zijn mensen/eigendommen, maar ook verplichting heeft t.a.v. zijn leenman of leenheer.

Typereconstructie van een castrale motte met omgracht voorhof en opperhof (dienst Erfgoed Provincie Oost-Vlaanderen).

Castrale mottes zijn opgebouwd met eenvoudige middelen - hout, aarde en water - en zijn dus relatief goedkoop⁷. Het meest kenmerkende is het opperhof: een kunstmatige heuvel met een steile helling en van een zekere hoogte. Dat opperhof wordt bekroond met een palissade en een aanvankelijk houten, later stenen, toren, soms nog voorzien van enkele bijgebouwen. Een brede, diepe gracht omsloot het geheel en een brug⁸ verzekerde de controle op de toegang. Soms is de toren als echte woonplaats ingericht, te vergelijken met de camera uit de Karolingische periode. Maar in Vlaanderen was deze toren veeleer een tijdelijke veilige

Bauters en D. De Boeck, *De castrale motte van Erpe, Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere*, 2010, 4, p. 69.

⁷ Mankracht en -uren telden voor de adel in de middeleeuwen niet echt mee in de kostprijsberekening.

⁸ Vanaf de 13de eeuw worden dat ophaalbruggen, maar voordien bestonden die niet. http://ganguenot.net/IMG/pdf/les_ponts_levis.pdf.

verblijfplaats⁹ in geval van onlusten, uiteraard tevens het defensief sterkste punt. Tegelijkertijd is het ook de plek om gasten te ontvangen, recht te spreken en vooral de status van de eigenaar tot uiting te brengen. Hier zien we dus de gelijkenis met de Karolingische aula met soortgelijke functie. Meestal was er ook een voorhof, waarop zich de bedrijfsgebouwen, de verblijfplaats van het personeel en de soldaten en de kapel bevonden. De permanente verblijfplaats van de heer, een vakwerkbouw die heel wat meer wooncomfort biedt dan een tochtige toren, bevond zich vaak eveneens op het voorhof. Ook dit voorhof was omringd door een brede gracht en een palissade en voorzien van een (ophaal)brug en was soms opgehoogd¹⁰. De vorm van het voorhof varieert van een croissantvorm die tegen het opperhof leunt, tot een gewone achtvorm. In alle gevallen geschiedt de toegang tot het opperhof steeds via het voorhof, wat uiteraard een extra bescherming inhoudt. Soms wordt de houten toren later vervangen door een natuur- of bakstenen exemplaar, in feite een donjon die boven op een motte wordt geplaatst, waardoor we uiteindelijk een mengvorm krijgen.

Een andere individuele versterkingswijze van de heer is de donjon. Het is een alleenstaande stenen constructie in een torenvorm, die ingericht is voor een (permanente) bewoning en tegelijkertijd met sterk defensieve kenmerken. Meestal bevindt zich onderaan een opslagruimte, erboven een ontvangstruimte (publiek deel), daarboven de woonruimte en nog hoger de slaapplek van de heer en helemaal bovenaan een defensief platform.

⁹ Er is nogal wat discussie over de al dan niet permanente bewoning van de toren. In het oosten van het land lijkt dit wel het geval. In het westen beschikt men over historische bronnen die duidelijk maken dat dit niet zo was. Zo is er sprake van een aanval op de Singelberg te Beveren waarbij de heer zich ternauwernood wist te redden door te vluchten op het opperhof, maar zich uiteindelijk na slechts enkele dagen moest overgeven bij gebrek aan kledij en voedsel (J. De Meulemeester, *Castrale motten in België, Archaeologia Belgica 255*, 1983, p. 215).

¹⁰ Bij de Hoge Wal te Ertvelde is dit nog duidelijk te zien, overigens een van de best bewaarde castrale mottes van Vlaanderen.

De Tour-au-Bois in Saint-Waast, net over de Franse grens nabij Bavay is een donjon uit de 12de eeuw die in het water staat en die via een (nu vernielde) houten brug op de rechterkant bereikbaar was.

Soms worden meerdere functies gecombineerd in één verdieping. De ingang bevindt zich op de eerste verdieping en kan via een houten trap bereikt worden. Bij een aanval kan men die gemakkelijk vernietigen. De toegang is voorzien van een stevige deur die van binnenuit zwaar vergrendeld kan worden via een sluitbalk. De donjon is uitgerust met bepaalde comfortkenmerken voor de bewoning, zoals ingebouwde haarden en latrines¹¹.

De verbinding tussen de verdiepingen geschiedt via ladders of trappen, al dan niet ingewerkt in de dikte van de muur, als traptoren aangebouwd of gewoon in de kamers zelf. Omwille van het defensieve karakter zijn er weinig doorbrekingen in de muur en enkel de hogere verdiepingen kunnen soms van een venster zijn voorzien. Meestal beperkt de verlichting zich

¹¹ Latrines of privaten, begrijp toiletten, kunnen enerzijds ingebouwd zijn in de dikte van de muur, waarbij hun lozingskanaal pas onder het wateroppervlak in de slotgracht uitkomt. Anderzijds bestaan ook latrines die uitkragen boven de muur, in hout of in steen uitgevoerd, waarbij de uitwerpselen vrij op de begane grond of in de gracht vallen.

echter tot lichtspleten¹². De echte militaire verdediging speelt zich hoofdzakelijk af op het bovenste niveau, op het defensieve platform, uitgerust met kantelen en eventueel mezekouwen¹³ of voorzieningen voor een hordijs¹⁴. In sommige gevallen zijn er ook op andere verdiepingen schietgaten ingericht of is er boven de ingang een uitkraging¹⁵ voorzien met dezelfde functie als een mezekouw. De donjon kan compleet los staan, maar ook ingebouwd zijn in een omlopende weergang. Hij wordt gezien als het laatste verdedigingswerk als de rest al is ingenomen, in het Engels ook *keep* genoemd¹⁶. De oudst gekende donjon in onze streken is die van Ename die omstreeks het jaar 1000 zou dateren, maar het verschijnsel maakt pas echt opgang in de 12de eeuw en volgende¹⁷, een enkele uitzondering als het Gravensteen niet te na gesproken. In onze streken worden ze zo goed als altijd ook van een brede slotgracht voorzien, net zoals de mottes. Ze kunnen individueel in die gracht staan, maar meestal staan zij op een eiland, samen met andere gebouwen en binnen een palissade of ommuring of er deel van uitmakend. De meeste losse torens worden later trouwens dikwijls opgenomen in de omwallingen van de

¹² Niet te verwarren met schietgaten. Deze laatste zijn meestal veel hoger en de nis aan de binnenzijde breder om de schutter voldoende plaats te bieden om zijn wapen te spannen en te richten.

¹³ Een mezekouw komt van het Franse *mâchicoulis* en dat vanaf de 12de eeuw het hordijs vervangt. Het is een op een kooi gelijkende uitmetseling, gedragen door kraagstenen en latei of op bogen tussen steunberen met openingen in de vloer om stenen e.d.m. naar beneden te werpen. Op die wijze wordt de dode hoek onderaan de muur of toren toch gedekt. Vrij naar E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 316.

¹⁴ Een hordijs is een tijdelijke houten galerij op uitstekende balken of kraagstenen, rustend langs wal- en torenmuren om de voet hiervan te bestrijken (E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 223).

¹⁵ Bedoeld wordt een uitbouw in steen uitgevoerd die als een soort erker boven de ingang hangt en van waaruit men via een gat onderaan stenen en ander materiaal op het hoofd van de aanvaller kan gooien.

¹⁶ Oorspronkelijk zou de term donjon niet noodzakelijk alleen op de torenconstructie wijzen maar op het geheel van de kernburcht die de laatste verdediging vormt (B. Aarts, "tdongeon" van Wouw (1556) en zijn betekenis voor de kasteelterminologie, in *Het Brabants kasteel*, 2004, 3, p. 35-52).

¹⁷ F. Doperé en W. Ubregts, *De donjon in Vlaanderen, architectuur en wooncultuur*, Gent, 1991, p.21-25.

*De burcht van Herzele waarvan de donjon
(nu enkel in grondvesten zichtbaar) opgenomen was in de weermuur.
(Dienst Erfgoed Provincie Oost-Vlaanderen nr. 5094).*

polygonale¹⁸ burchten met binnenplein. De donjon onderscheidt zich dan door zijn zwaardere bouw en zijn inrichting als woontoren t.a.v. de andere torens. In hun oudste vorm zijn donjons meestal rechthoekig en opgetrokken in natuursteen. Later krijgen zij voornamelijk een ronde vorm en worden zij in baksteen opgetrokken, soms met enkel een buitenparement in natuursteen. In vergelijking met de castrale mottes maakt de bouwwijze in natuursteen dat deze vorm van versterking in verhouding veel duurder was. Ook de duurtijd om het te bouwen zal aanzienlijk langer geweest zijn. Bijgevolg was een dergelijke donjon zonder twijfel een teken van grote status, een veruiterlijking van de macht en het prestige van de bouwheer.

Met de opkomst van de waterburchten met een vierkant of polygonaal grondplan komen de donjons en castrale mottes wat in de verdrinking. Mottes worden nog enkel door de lagere adel opgeworpen of worden omgebouwd tot hoeves met walgracht. De donjons worden in de weermuur opgenomen als defensieve (hoek)toren en verliezen hun woonfunctie aan zaalvormige gebouwen die tegen de muren aan worden gebouwd. De opkomst van het kanon in de 16de eeuw luidt het einde in van de individuele versterking van een plaatselijke heer en daarmee ook van de donjons. Zij worden hetzij afgebroken, hetzij van grote vensters voorzien en ingepast in de kastelen met een hoog comfortgehalte waarbij militaire verdediging van weinig tel is, maar prestige des te meer.

Luc Bauters, Meigem

¹⁸ De polygonale burchten vertonen in grondplan een omheiningsmuur met meerdere hoeken, die meestal van torens zijn voorzien.

LIGGING DONJON NEVELE

De dorpskern van Nevele bevindt zich nabij de plaats waar de Poekebeek in het Afleidingskanaal van de Leie stroomt. Dat dit kanaal gegraven werd in de 19de eeuw in de vallei van een natuurlijke waterloop, de Kale, is nog min of meer waar te nemen. Maar een reconstructie van de omgeving rond de donjon ongeveer 1000 jaar geleden is minder evident. Door onze verstedelijking, het volbouwen van de open ruimtes, de aanleg van wegen, het nivelleren van woonoppervlakken is het oorspronkelijke landschap soms onherkenbaar veranderd. Aan de hand van historische, geologische en topografische kaarten proberen we een aantal hypothesen voorop te stellen.

In het Pleistoceen bevond het latere Nevele zich op de westelijke oever van de **Vlaamse Vallei**. De valleibodem van dit oud rivierenstelsel bevond zich tijdens de koudste periodes zo'n 25 m (op -15 m TAW¹) dieper dan het huidige maaiveld. Op het einde van de laatste ijstijd, het Weichseliaan², werd deze vallei terug opgevuld met riviersedimenten. Het is in deze vallei dat vandaag de Leie, de Schelde en de Kale stromen, weliswaar in aparte beddingen van zuidwest naar noordoostelijke richting³.

De **Poekebeek** was toen ook al een zijrivier van deze Vlaamse Vallei en verzorgde de afwatering van de noordelijke flank van de **Cuesta van Tielt** (met een hoogte tot 45 m). Tot vandaag heeft ze een stroomrichting van west naar oost behouden. Kenmerken van deze beek zijn een wisselend debiet en een sterk verval, in een relatief smalle vallei.

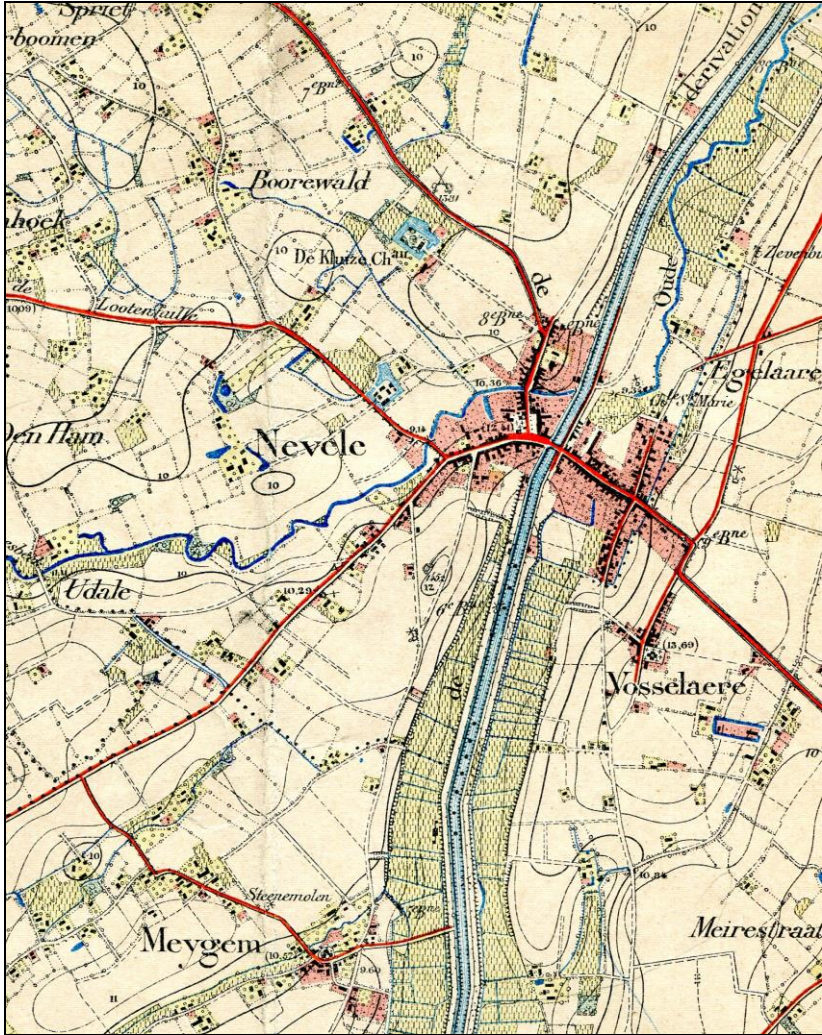
In Nevele stroomde de Poekebeek in de **Oude Kale**, een compleet andere rivier en vooral ander valleitype⁴. Deze laatste vallei verloopt in de om-

¹ De Tweede Algemene Waterpassing (T.A.W.) is de actuele referentiehoogte voor België.

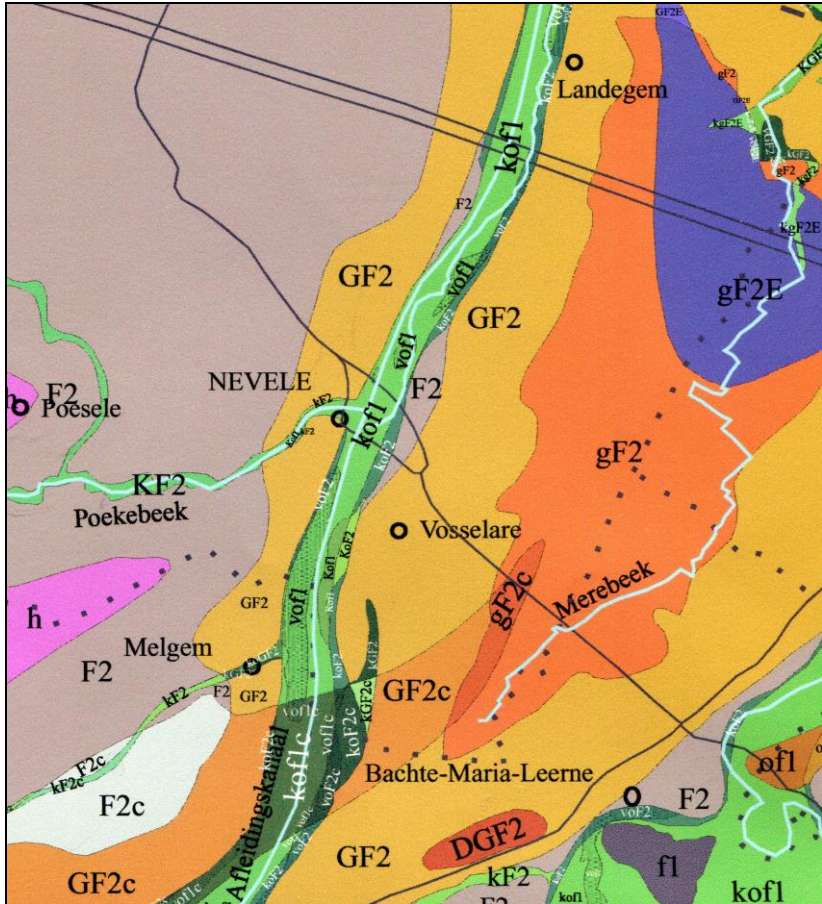
² Het Weichseliaan is de laatste (jongste) glaciële tijd van het Quartair, de jongste geologische periode. Het wordt Quartair wordt verder opgedeeld in de tijdvakken Pleistoceen (2,6 miljoen tot ongeveer 11 000 jaar geleden) en het Holoceen (de laatste 11 000 jaar).

³ De Kale stroomt eerder zuidnoordwaarts.

⁴ Deze samenvloeiing gebeurt vandaag via een duiker onder de Afleidingsvaart.

Topografische kaart Nevele 21/4, schaal 1:20 000
(Militair Cartografisch Instituut 1898).

Quartaairgeologische kaart, fragment van kaart 21 Tielt.

Op de Quartaairgeologische is duidelijk op te merken dat Nevele aan de samenvloeiing ligt van de Poeke- en Kalebeek. Beide beken zijn echter totaal verschillend. De Kalevallei wordt aan weerszijden geflankeerd door oeverwallen (aangeduid als GF2).

Uit G. De Moor, M. Lootens, D. Van de Velde & L. Meert, Quartaairgeologische Kaart 21 Tielt, 1997.

geving van Nevele zuid noord, heeft een zwak verval en is veel breder dan de Poekebeek. Opvallend bij de Oude Kale is dat het huidige klein debiet niet in verhouding is met de brede vallei. Bovendien ligt de Oude Kale in het verlengde van de **Mandelvallei** zonder dat er evenwel vandaag op hydrografisch vlak een verbinding is⁵. Een laag zadel of waterscheidingskam in de vallei zelf tussen Meigem en Deinze zorgt voor een afvoer in tegengestelde richtingen. Deze oude Mandel-Kalevallei is tot vandaag duidelijk waar te nemen in het landschap en af te lezen op de Ferrariskaart en de topografische kaarten⁶.

De Kalevallei wordt aan weerszijden geflankeerd door brede oeverwallen van het Laat-Glaciaal⁷. Het zijn niveo-fluviatiele fijne zanden afgezet tijdens periglaciale omstandigheden⁸. Om dergelijke oeverwallen te vormen zijn omstandigheden nodig waar een grote zandaanvoer door rivieren mogelijk was: dus bij droge periodes, wind en ontbrekende plantengroei (door de extreme koude). De top van deze oeverwallen is waarschijnlijk eolisch herwerkt, vandaar dat men ook kan spreken van dekzandruggen, die in de middeleeuwen meestal in gebruik werden genomen als kouters. De westelijke dekzandrug (de **Rug van Nevele**) verloopt zuid noord van Grammene tot Merendree en wordt enkel doorbroken door de Poekebeek te Nevele⁹.

⁵ De Mandelbeek loopt van Oostrozebeke, over Dentergem en Zeveren, parallel ten westen van de Leie.

⁶ De geul of vallei van de Mandel-Kale was op het einde van de laatste ijstijd (Laat-Glaciaal) of begin van het Holoceen belangrijker en vermoedelijk ouder dan de Leievallei. In het Vroeg-Holoceen werd de afvloeï van de Mandel op verschillende plaatsen verstoord door aftakkingen (dwarsvalleien) naar de Leie, die zich toen iets dieper had ingesneden. Nadien verveende de Mandel-Kale langzaam en werd de vallei opgevuld. Zie M. Lootens, Bijdrage tot kennis van de geomorfologie in het Mandel-Leie gebied, 1976, Doctor. Proefschrift RUG, Fac. Wetensch., p. 126 en M. Lootens, L'évolution morphologique de la Lys et de la Mandel, 1978, *Bull. Soc. belges Etudes Géograph.*, 47, p. 159-190.

⁷ Het Laat-Glaciaal is het einde van het laatste glaciaal, ongeveer 14 000 tot 11 000 jaar geleden. Tijdens het Laat-Glaciaal wisselden enkele koude en warme periodes elkaar af.

⁸ Niveo-fluviatiele zanden zijn ontstaan door rivierwerking, soms in combinatie met windwerking. Periglaciale omstandigheden bestaan tijdens een glaciële periode, in de nabijheid van een ijskap, met voornamelijk koude en droge klimaatomstandigheden.

⁹ Aangeduid op de Quartairgeologische Kaart als 'GF2' of fluvio-periglaciaal Weichseliaan ontsloten, met zandige niveo-fluviële afzettingen. Zie ook G. De

Digitaal Hoogtemodel (1:100 000)

De rode stip is de dorpskern van Nevele (N), de brede noord-zuid lopende Kalevallei (K), de Poekebeek (P) en het Plateau van Tielt (T). Merk ook dat de Mandel-Kalevallei (M) parallel verloopt met de Leievallei (L).

(DHM, bron Geo-Vlaanderen, Agentschap voor Geografische Informatie Vlaanderen)

De burcht van de heren van Nevele was gelegen op een kleine verhevenheid op de rechteroever van de huidige Poekebeek, vlakbij de samenvloeiing met de Kale. Deze kleine bult ligt een viertal meter hoger ten opzichte van de huidige oever van de Poekebeek¹⁰. Een discussiepunt is in welke mate de Poekebeek vergraven is om een walgracht te verkrijgen. Zowel ten zuiden als ten noorden van het donjon (en de dorpskern) heeft men mogelijk een doorsteek gegraven door de dekzandrug. De enige kleine aanwijzing die men kan gebruiken is dat de zuidelijke tak van de Poekebeek een (natuurlijke?) bredere vallei vertoont dan de noordelijke, die smaller en bovendien (kunstmatig?) recht verloopt. Maar een bewijs voor een gegraven doorsteek is dit niet¹¹. Een tegenaanwijzing is dan weer dat een beek of rivier met een groot verval geen grote uitgesproken meanders vormt, zoals de zuidelijk arm. Dat een oeverwal de samenvloeiing bemoeilijkt en dat men daarom een doorsteek realiseerde voor een verbeterende afvoer behoort ook tot de mogelijke verklaringen. Volgens de samenstellers van de Quartairgeologische kaart is de noordelijke arm van de Poekebeek een natuurlijke bedding¹².

De opvallende grote geomorfologische verschillen tussen de Poekevallei en de Kalevallei zorgden volgens ons ook voor de verwarring in de

¹⁰ Ten aanzien van het huidige waterpeil van de Poekebeek bedraagt het hoogteverschil 6 m.

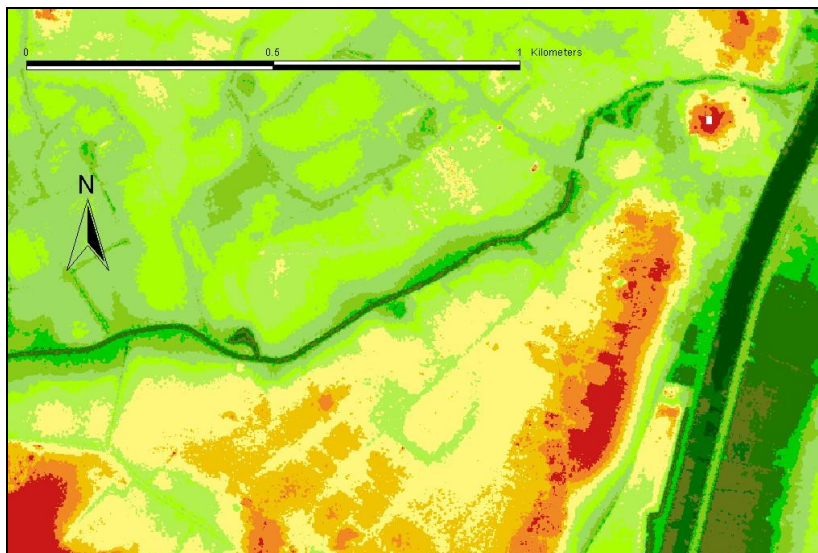
¹¹ Ook L. Lavent opperde de werkhypothese dat de noordelijke arm gegraven zou zijn. Maar een verkenningsboring van 4,5 m diep langs de Poekebeek kon geen uitsluitsel geven. De oever van de noordelijke arm bleek 2,5 m verstoord en antropogeen te zijn. Spijtig genoeg werd geen precieze locatie en hoogte TAW van de boring vermeld. Een archeologische opgraving met aansluitend een profielopname of meerdere handboringen dwars op de beek zou daarop eventueel een antwoord kunnen geven. Zie L. Lavent, *Het kultuurlandschap te Nevele in de 17de eeuw*, 1979, in *Het Land van Nevele*, jg. 10 (1979), afl. 3-4, p. 119-172.

Bijvoorbeeld dankzij opgravingen kon aangetoond worden dat op de site van de motte te Londerzeel de walgracht en opperhof van de motte deels uitgegraven en opgehoogd (3 tot 4 m) werden. Zie M. De Wilde, J. De Meulemeester & A. Erynck, *Bewoningsgeschiedenis: een synthese*, 1994, in 'De Burcht' te Londerzeel, *Inst. Archeol. Patrimonium* 1, p. 171-192.

¹² G. De Moor et al., *Toelichting bij de Quartairgeologische Kaart 21 Tielt*, 1997, 97 pp.

Een vaststelling op basis van talrijke waarnemingspunten in de onmiddellijke omgeving.

naamgeving. Louter naar de vorm zijn het twee verschillende valleien en is een aparte naamgeving terecht. Maar omdat de Poekebeek zorgt voor het overgroot deel van het debiet van de Kalebeek wordt dit hydroniem Poeke verder stroomafwaarts gebruikt. Volgens Luysaert (2009) vinden we *over de Poeke* te Merendree terug in 1376 en *de calene ofte poucque* te Landegem in 1578¹³.

Kaart Digitaal Hoogtemodel (detail)

Detail met de hoogtes in Nevele. De donjon, de kerk en dorpskern liggen op een kleine heuvel of bijna eiland langs de Kale.

(kaart aangemaakt door de GIS-dienst van de Provincie Oost-Vlaanderen).

¹³ Zie ook J. Luysaert, De ene Kale is de andere niet, in *Het Land van Nevele*, jg. 40 (2009), afl. 4, p. 67-73 en A. De Vos, De Middeleeuwse loop van de Durme en haar bijrivier de Poeke, 1958, in *Handelingen Maatschappij Geschiedenis Oudheidkunde Gent*, 12, p. 34. Ook in Gent kan men enkele voorbeelden vinden van een dergelijke dubbele naamgeving bij waterlopen en dito verwarring, zoals tussen Leie en Schelde!

Een kunstmatige motte of niet, de site is goed gekozen. Nevele ligt aan de samenvloeiing van de Poekebeek met de Oude Kale op de plaats waar bovendien de brede oeverwal van de Kale doorbroken werd door de Poekebeek. Het donjon en de dorpskern liggen op een kleine hoogte, die mogelijk kunstmatig geaccentueerd werd, tussen twee armen van de Poekebeek.

Later, bij de verdere ontwikkeling van de nederzetting, werd Nevele ook een kruispunt van een aantal landwegen: een oude verbindingsweg op de oeverwal en een doorwaadbare plaats van de Kalevallei. Stroomopwaarts de samenvloeiing te Nevele had de Oude Kale immers slechts een gering debiet¹⁴. Maar ook de waterlopen bleven lang belangrijk als transportwegen. De Oude Kale zorgde voor een rechtstreekse verbinding met rivierhaven Gent, waarbij op één zelfde waterpand kon gevaren worden zonder stuwen of rabotten tussen Gent en Nevele. Ook de aanleg van de *Vaert van Nevele* of het *vaerdeken van nevele naer ghendt* (1582), een rechtgetrokken *Nieuwe Caele* parallel naast een kronkelende *Oude Caele* (1777 op de Ferrariskaart)¹⁵ en de bewaarde rekeningen voor het uitbaggeren van de Kale illustreren het belang van de waterloop als transportweg.¹⁶

Frank Gelaude, Gent

¹⁴ Enkel de Grote Reigersbeek stroomopwaarts Nevele zorgde voor een (gering) extra debiet, maar te weinig om een belemmering te vormen voor een oversteek. Op de Ferrariskaart aangeduid als de Reekelyngsbeke (als gracht met dwarsstreepjes).

¹⁵ Zie Luyssaert 2009, en de Ferrariskaart. Blijft nog de intrigerende vraag waarom men in Nevele nooit een waterverbinding heeft proberen te maken met de Leie in Deinze.

¹⁶ De Vos 1958, p. 34. In het Jaarregister van de stad Gent 1438-1440 is er sprake van het ruimen en zuiveren van de Kale.

GESCHIEDENIS VAN HET KASTEEL VAN NEVELE

FONCIER¹

De kern of het *fancier* van de Vrijheid Nevele werd gevormd door het kasteel, de gronden die eigendom bleven van de heer, de zgn. *heregronden* die niet in cijns gegeven werden en die de voortzetting waren van het *vroonhof* (terra indomnicata) en door de gemeenschappelijke gronden (terra communis).

Jan, heer van Fosseux en van het Land van Nevele liet in 1387 een wettelijke vergadering, een *serkemenage* of *waerhede* samenroepen om aan de hand van getuigenissen te kunnen vaststellen hoe groot zijn leen was en welke zijn rechten en privileges waren. Reden hiervoor was dat zijn *leen en datter toebehoort zo verdonckert ware dat hij niet claerlick en wiste watter toebehoorde*. Het was voor hem onduidelijk wat zijn leen inhield en om hierin klaarheid te scheppen riep hij een wettelijke vergadering samen. In deze oudst gekende afpalingsakte van 1387 werden volgende goederen in de heerlijkheid Nevele die toen aan Jan van Fosseux behoorden opgesomd: *Int eerste behoort ten voors. leene van Nevele de² casteel thof ende tgoed lant bossche meersche watre en(de) weede(n) groot zynde omtrent XVIII bundre lettel min of meer alsoot ghestaen ende gheleghen es ende oec thof ende goede te hoedonc in lande bossche meersche watre ende weeden groot omtrent LXXXV bundre lettel min ofte meer³*.

Jan Fosseux bezat in Nevele een kasteel, een hof en goed, landerijen, bossen, meersen, waters en weiden, in het totaal omtrent 18 bunder

¹ Zie over dit onderwerp: R. Van den Abeele, De "Vrijheid van Nevele". Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van "Het Land van Nevele", in *KOK Deinze*, jb. 16 (1949), p. 158-166. Idem, Bijdrage tot de geschiedenis der landelijke heerlijkheden. Over het ontstaan en de territoriale constructie van de heerlijkheid Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 41 (2010), afl. 4, p. 3-76.

J. Luyssaert, Bijdrage tot de geschiedenis van de Stad en Vrijheid van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 2, p. 105-138.

² In de originele tekst staat *de* casteel en dat is geen schrijffout van de kopiist want in het Middelnederlands was casteel zowel een het- als een de-woord, zoals nu nog in de familienaam Van de Castele.

³ RAG, baronie Nevele, nr. 24, vidimus van a° 1389 (in een latere kopie ws. 1709), f 419r e.v.

groot⁴. In Ooidonk bezat hij een hoeve en goed en ook de bijhorende gronden met een totale oppervlakte van 85 bunder.

Bij het kasteel van Nevele lag dus *thof ende goed*, d.i. de kasteelhoeve met de grond erbij. Deze boerderij lag op het neerhof, het kasteel zelf lag op het opperhof. Ook in Ooidonk bezat de heer van Nevele een boerderij; van een kasteel in Ooidonk is in dit document van 1387 nog geen sprake.

Dat bij het kasteel van Nevele een hoeve hoorde, wordt bevestigd in ditzelfde document: de laten van Nevele waren verplicht de mest van *thof ende tgoed* in Nevele (en ook in Ooidonk) weg te voeren. Daaruit mogen we besluiten dat met deze uitdrukking *thof ende goed* een boerderij is bedoeld.

In dit artikel gaat onze aandacht naar het kasteel van Nevele met de bijhorende gronden en naar de ammanie.

KASTEEL

Bouw

De middeleeuwse burcht te Nevele werd volgens van Elslande⁵ gebouwd in het derde kwart van de 12^e eeuw tijdens de regeerperiode van Rogier I van Kortrijk, heer van Nevele-Wervik. Rogier I was burggraaf van Gent en Kortrijk en dit slot van Nevele behoorde tot het grafelijk patrimonium⁶. Daar de burcht van Nevele een grafelijk slot was, ruilden de heren van Nevele deze verblijfplaats voor een veiligere woonst; hun keuze viel hierbij op de versterkte hoeve te Ooidonk die reeds vanaf de 12^e eeuw hun eigendom was. Het bouwhistorisch onderzoek van de donjon stelt echter een datum tussen 1050 en 1111 voor op basis van de bouwtechnieken (zie artikel in deze aflevering). In ieder geval vóór 1111 want in dat jaar verbood Robrecht II, de zoon van Robrecht de Fries, het bouwen van versterkingen⁷.

⁴ Over de oppervlakte: zie R. Van den Abeele, De "Vrijheid van Nevele". Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van "Het Land van Nevele", in *KOK Deinze*, jb. 16 (1949), p. 158-159.

⁵ R. van Elslande, Familie van Kortrijk, burggraven en heren van het huis Nevele-Wervik (1125-1250), in *Het Land van Nevele*, jg. 43 (2012), afl. 4, p. 19.

⁶ R. van Elslande, Familie van Kortrijk, burggraven en heren van het huis Nevele-Wervik (1125-1250), in *Het Land van Nevele*, jg. 43 (2012), afl. 4, p. 17.

⁷ G. Hellinga, *Graven van Vlaanderen, Vlaamse vorsten in woord en beeld (862-1795)*, Zutphen, 2013, p. 55.

KERK VAN HET KASTEEL⁸

Osto, heer van Nevele, zijn moeder Archenrath en zijn broers Arnulf, Onulf, Walter, Franco en Berfrid spoorden in het jaar 1084 Everard Radulf, bisschop van Noyon-Doornik, aan om de Sint-Mauritiuskerk van Nevele vrij te maken van elke bisschoppelijke en synodale taks. Meijns⁹ is van mening dat het hier gaat om de stichtingsoorkonde van het kapittel van Nevele. Van Elslande is echter van mening dat de oprichting van het Nevels kapittel reeds vroeger plaats had gevonden, daar Arnulf van Nevele vermeld werd als kanunnik die wellicht tot het lokale kapittel behoorde¹⁰. De kerk van Nevele werd dus door seculiere kanunniken bediend. Dit Nevels kapittel bestond uit zes kanunniken onder het bestuur van een proost. Dergelijke kapittels worden gesticht door rijke heren, in dit geval door de heer van Nevele. Dit versterkt het vermoeden dat de kerk van Nevele een eigenkerk was, d.i. een kerk door de heer van Nevele gesticht op zijn gronden.

In 1146 droegen proost Erardus en de kanunniken het kapittel over aan abt Gozewijn van de abdij Drogen. Vanaf dan waren de pastoors van Nevele reguliere kanunniken die instonden voor de bediening van het altaar en voor de pastorale zorg.

HET KASTEEL: EEN VIERKANTE TOREN

Over de vorm van het kasteel bestaat geen twijfel; uit diverse documenten blijkt dat het een vierkante toren was: *Item Een Casteel oft Viercanten Toren liggende binnen de Vrijheijt Van nevele achter den hoogcoor*¹¹

⁸ R. van Elslande, De oprichting van het kapittel van de Sint-Mauritiuskerk te Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 43 (2012), afl.1, p. 4-5.

⁹ B. Meijns, *Aken of Jeruzalem? Het ontstaan en de hervorming van de kanonikale instellingen in Vlaanderen tot circa 1155*, Leuven, p. 602.

¹⁰ R. van Elslande, De oprichting van het kapittel van de Sint-Mauritiuskerk te Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 43 (2012), afl. 1, p. 5.

¹¹ Uit dit citaat van 1567 blijkt dat het koor van de kerk toen in het westen lag. Waarschijnlijk werd het naar het oosten verplaatst tijdens de verbouwingen tussen 1590 en 1609, na de beschadigingen van godsdiensttroebelen (zie ook K. Lanclus, *Bouwen door de eeuwen heen. Kanton Nevele*, Turnhout, 1989, p. 201-202. Het lijkt bijzonder onwaarschijnlijk dat het koor in 1567 op het westen lag. Volgens Jan Van Damme was het in deze periode zeer uitzonderlijk om een westkoor te hebben (enkel bij een dubbelkorigheid met west- en oostkoren in de keizerskerken) en dan enkel als een tijdelijke maatregel om herstellingen uit te voeren aan het eigenlijke koor. Vermoedelijk heeft de auteur in kwestie zich vergist.

vande kercke¹² en het Casteel tot Nevele wesende eenen viercanten torre aldaermen de gevangenen bewaert met twee moten ende andere partien van lande, ende meersch gelegen Jnde prochie van Nevele, groot achtien bunderen oft daerontrent¹³ en deze toren was op het einde van de 16de eeuw bewoond: Lucas dhooghe heeft jn pachte den torren oft huysinghe tot nevele¹⁴.

Pas in een document van 1642¹⁵ vernemen we dat die toren gemetseld was in *blauwe schorre* of blauwsteen. In deze toren woonde de baljuw, was op de tweede verdieping de gevangenis ondergebracht, vergaderden de schepenen en werd op de eerste verdieping vierschaar gehouden. Uit recent onderzoek blijkt dat blauwe schorre moet begrepen worden als glauconiethoudende veldsteen die waarschijnlijk in de directe omgeving werd gewonnen. Sporadisch was er ook wat Doornikse veldsteen gebruikt. En nog een ander belangrijk detail vinden we in dit document: het kasteel had in 1646 geen ophaalburg over de wal.

In 1646 werd het kasteel *gevisiteert* ‘bezocht’. Van deze visitatie is een summiere beschrijving bewaard gebleven¹⁶. Het oude kasteel was toen gevangenis. Onder de gevangenis bevond zich de vierschaar. Het gebouw werd van onder tot boven en van achter naar voor bezocht: de afzonderlijke plaatsen, de gevangenskooien die boven staan met hun ijzerwerk, een steenput van beneden tot aan de tweede verdieping, het metselwerk en het timmerwerk, alles samen geschat op 360 pond en 12 schellingen¹⁷. In deze tekst van 1646 staat ook dat een muur het kasteel afsloot van de *plaetse* van Nevele.

In 1699 werd een “Staet ende declaratie vande cituatie ende ghesteltenisse vande vanghenisse der stede ende lande van nevele toebehoorende den heere baron vanden selve lande” opgesteld. Dank zij

¹² RAG, baronie Nevele, nr. 32, anno 1567, 12r.

¹³ RAG, baronie Nevele, nr. 771 bis, anno 1585, kopie van 1618, 8r.

¹⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 32, anno 1596, 68v.

¹⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 69, anno 1642: Tvooren behoort ter voorn(omden) heerliche de Casteel van Nevele synde eenen viercanten torre ghemetst van blauwe schorre nemaer anghesie(n) die niet en staet op wal op treckende met valbrugge es den sel(ven) naer Costuijme deelsaem dus alleen Memorie.

¹⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 17, anno 1646: den muer staende ghemaect om het afsluyten vande plaetse van tselve Casteel.

¹⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 17, bundel van 1646.

deze beschrijving kunnen we ons een goed beeld vormen van de ruimte-indeling van het kasteel op het eind van de 17de eeuw.

BESCHRIJVING VAN HET KASTEEL IN 1699¹⁸

Het kasteel werd op 10 december 1699 opgemeten door Christoffel Joris en Pieter Neyt, respectievelijk meester metsers en timmerman.

De ingangspoort was van eik en had een dikte van ongeveer vier duim¹⁹. Ze was beslagen met nagels van een *sesken*²⁰, voorzien van een zeer sterk slot en van drie grote grendels.

De muren van het gebouw waren van arduinsteen²¹ en hadden een dikte van meer dan zes voet²². De eerste plaats op de gelijkvloerse verdieping had een lengte van 30 voet, een breedte van 20,5 voet en een hoogte van 11 voet. Deze kamer was verlicht door twee glasvensters voorzien van elf ijzeren tralies. De plaats was overwelfd en ze had een stenen trap van 20 treden die naar de *civiele* gevangenis²³ op de eerste verdieping leidde. Deze eerste verdieping telde drie kamers. De eerste kamer was 19 voet lang en 11,5 voet breed. Ze werd verlicht door een venster met een kruiskozijn en glasramen, voorzien van tralies. In deze kamer stond een fraaie haard. De tweede kamer was verlicht door een getralied venster met een dubbel kruiskozijn dat afgesloten was door glasramen. Ook in deze kamer stond een haard. De derde kamer was vierkantig en verlicht door twee vensters met zeven ijzeren tralies. Daarnaast was er een watersteen met een steenput en op diezelfde plaats was er een fraai kruisvenster met glas, met houten vensterblindes en voorzien van zes gekruiste ijzeren tralies. Elke kamer kon zorgvuldig afgesloten worden door deuren met sloten en grendels.

¹⁸ Zie J. Luyssaert, Bijdrage tot de geschiedenis van de Stad en Vrijheid van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 2, p. 122-124.

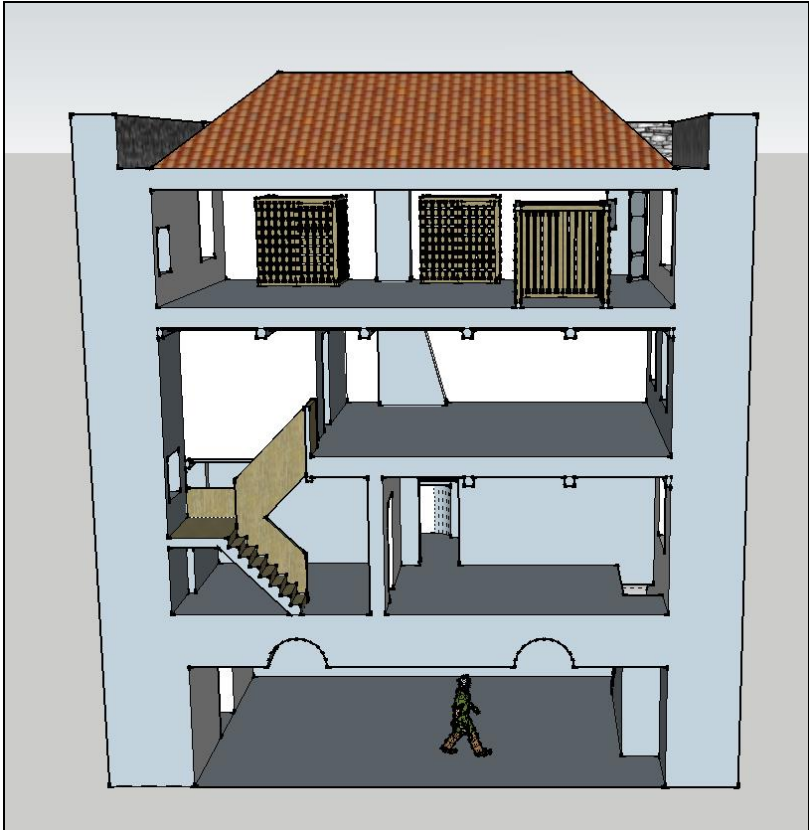
¹⁹ Een duim is ongeveer 2,5 cm.

²⁰ Naam van een kleine munt.

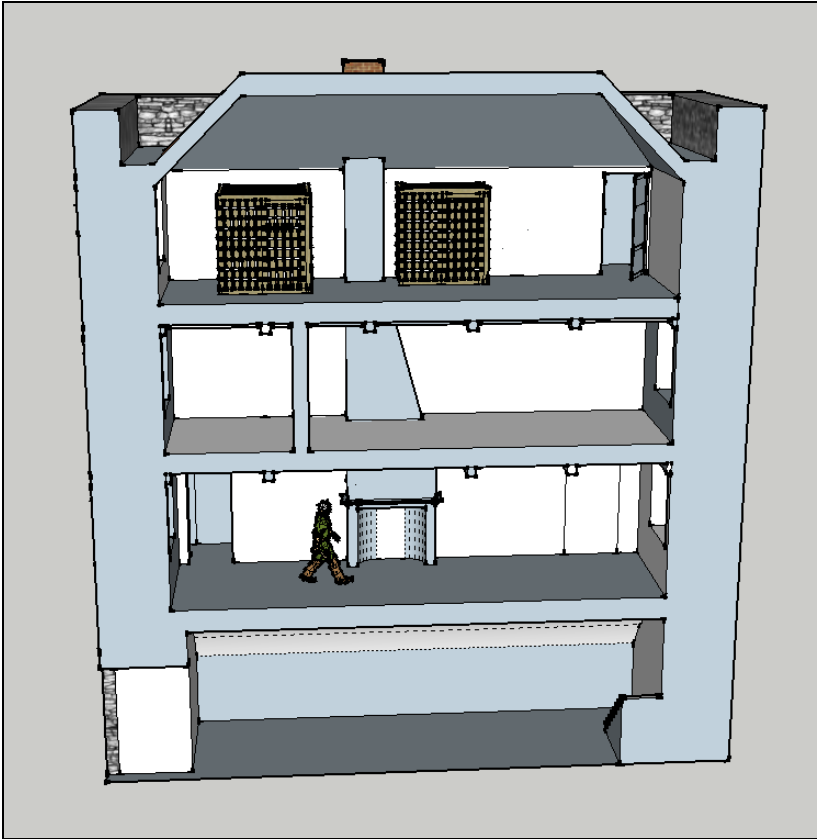
²¹ Hiermee is de zgn. blauwe schorre bedoeld

²² Een voet is ongeveer 30 cm.

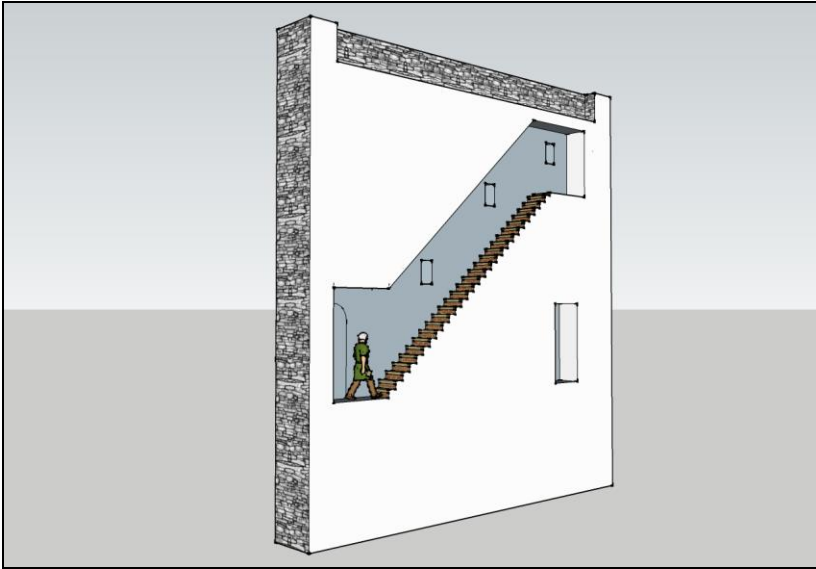
²³ In deze gevangenis werden personen opgesloten die veroordeeld waren voor feiten, gepleegd tegen het burgerlijk recht. Dit recht regelt privé-geschillen tussen mensen, waarbij de openbare orde niet onmiddellijk in het gedrang komt.

*Doorsnede van uit de richting van de kerk.
Enkel de oostmuur is verwijderd.*

*Doorsnede van uit de richting van de kerk
ter hoogte van de verste (2de) kamer.*

*Doorsnede van uit de richting van de kerk ter hoogte van de trap
in de dikte van de muur.*

Van deze derde kamer leidde een houten trap van acht treden naar een WC met een afvoerbuis van een halve voet in het vierkant. Een andere houten trap van acht treden leidde naar een kamer van 24 voet op 23 voet en 8 voet hoog. Deze kamer was verlicht door twee kruiskozijnen met glazen vensters die versterkt waren met 12 ijzeren tralies. Daarnaast was er een plaats waar het hout opgeslagen werd. Deze plaats was 17 voet lang en 7 voet breed en was ook voorzien van een kruiskozijn met ijzeren tralies. Deze tweede kamer was afgesloten met een eiken deur van drie duim dik, beslagen met nagels en voorzien van een groot slot en een grendel. Die deur sloot de toegang af tot een stenen trap met 28 houten treden die rustten op bakstenen tegentreden. Die trap leidde naar de *criminele* gevangenis²⁴ ook *vierkant* genoemd. In dit lokaal was er nog een deur met een springslot die toegang gaf tot een plaats tussen beide

²⁴ In die gevangenis werden personen opgesloten die misdrijven gepleegd hadden tegen het strafrecht, bijv. diefstallen, moorden.

deuren. In deze plaats was er nog eens een eiken deur, versterkt met ijzeren staven en met een slot en deze deur gaf toegang tot een kamer, *het vierkant* genoemd.

Deze kamer had een stenen vloer en was 33 voet lang, 23 voet breed en 14 voet hoog. Er waren twee kruisvensters, verstevigd met ijzeren staven en nog een hoog venster met blinden en ook verstevigd met een traliwerk. In die plaats was er een grote haard en een WC, afgesloten met een eiken deur van twee duim dik.

In dit *vierkant* bevonden zich drie kooien of *muyten*, gemaakt van ijzeren staven van 4 duim in het vierkant. De kooien stonden 8 duim van mekaar en waren 6,5 voet hoog. De binnenafmetingen van de eerste kooi waren 3 voet op 6; de tweede kooi 5,5 voet op 6 en de derde kooi 7 voet op 6. Deze kooien stonden onder de zolderrribben. Het dakgebinte zelf was met pannen bedekt en was in zeer goede staat.

VERWOESTING VAN HET KASTEEL IN 1381: FEIT EN FICTIE

In 1381 waren de Gentenaren in opstand gekomen tegen graaf Lodewijk van Male.

We halen hierna het relaas van deze opstand, geschreven door verschillende auteurs, bondig aan.

Nicolas Despars²⁵ verhaalt in zijn kroniek de opstand van de Gentenaren tegen de graaf van Vlaanderen Lodewijk van Male. Als plaats om deze veldslag te voeren, werd op 15 mei 1381 Nevele gekozen. De Gentenaren die zagen dat ze de strijd tegen het machtige leger van de graaf niet opgewassen waren, verlieten het slagveld, verschansten zich in de kerktoeren van Nevele en kwamen er in de vlammen om. De rest van de gemeente werd door de troepen van de graaf verwoest. Nergens in de kroniek wordt geschreven dat ook het kasteel werd verwoest. De Potter en Broeckaert nemen enkele fragmenten uit de kroniek van Despars over en ook zij vermelden nergens de verwoesting van het kasteel van Nevele, wél de kerk.

²⁵ J. DE JONGHE, *Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen van de jaren 405 tot 1492, gemaect door Jo^o Nicolaes Despaers, met noodige aentekeningen opgehelderd door J. De Jonghe*, eerste deel, Brugge-Rotterdam, 1839, blz. 18 e.v. Gevonden op Google Books.

Een gelijkaardig relaas lezen we bij Froissart²⁶. Ook hij schrijft enkel dat de Gentenaren zich hadden teruggetrokken in de kerktoren van Nevele en er in de vlammen omkwamen.

Het is R. Van den Abeele²⁷ die voor het eerst de mogelijkheid opperde dat in 1381 tijdens de slag bij Nevele het kasteel werd verwoest: "...waarschijnlijk werd het (kasteel) evenals de kerk en vele huizen aldaar, in 1381 verwoest". Latere plaatselijke geschiedschrijvers hebben het vermoeden van Van den Abeele overgenomen en zelfs (bijna) als zekerheid aangenomen, ook ikzelf. Schaeck²⁸ schrijft: "Het kasteel werd verwoest door de graaf van Vlaanderen in 1381, op de toren na". Luyssaert²⁹: "Het kasteel werd op 13 mei 1381 samen met de kerk en vele huizen in het dorp verwoest". Haemers³⁰: "Tijdens deze opstand (1379-1385) werd het kasteel van Nevele zwaar toegetakeld, maar het werd nadien vermoedelijk hersteld".

Kerckhaert³¹ gaat nog een stapje verder en schrijft dat "het kasteel van Nevele toen (d.i. in 1381) wel degelijk verwoest werd". Zijn argument luidt: vier jaar na de verwoesting (d.i. in 1385) was er weer een gevecht tussen de Gentenaren en de grafelijke troepen en toen wierpen de Gentenaren verschansingen in Nevele op en maakten geen gebruik van het kasteel, dus bleef (nog steeds volgens Kerckhaert) van het oorspronkelijke kasteel niet veel over. Verder werd volgens Kerckhaert na het beëindigen van de

²⁶ *The chronicles of England, France, Spain, etc, Volume 1, by sir John Froissart*, (new edition) London, 1847, blz. 256-257. Gevonden op Google Books.

²⁷ R. van den Abeele, De "Vrijheid van Nevele". Bijdrage tot de vroegste geschiedenis van het "Land van Nevele", in KOK Deinze, jb. 16 (1949), p. 156-157 en Bijdrage tot de geschiedenis der landelijke heerlijkheden. Over het ontstaan en de territoriale constructie van de heerlijkheid Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 41 (2010), afl. 4, p. 26.

²⁸ H. Schaeck, Het kasteel van Nevele, een stand van zaken, in *Het Land van Nevele*, jg. 33 (2002), afl. 2, p. 105.

²⁹ J. Luyssaert, Bijdrage tot de geschiedenis van de stad en vrijheid Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 2, p. 120.

³⁰ J. Haemers, Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele in 1489, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 4, p. 387.

³¹ N. Kerckhaert, 400 jaar Ooidonk, Gent, 1995, p. 51.

Gentse Opstand met Filips de Stoute in 1385³² het kasteel heropgebouwd. Voor zijn bewering haalt Kerckhaert geen enkele bron of bewijsplaats aan! Het lijkt mij uitgesloten dat tussen 1385 (einde van de Gentse Opstand) en 1387 (redactie van de afpalingsakte), dus binnen de twee jaar, een volledig nieuwe kasteeltoren in blauwe schorre kan zijn opgetrokken. Bovendien was het op dat moment niet meer gebruikelijk om met veldsteen te bouwen maar gebruikte men baksteen met eventueel een buitenparament van Doornikse steen of zelfs al van (Balegemse) witsteen.

Dat de kerk van Nevele samen met de huizen van het dorp Nevele in 1381 werd platgebrand, wordt in ten minste twee kronieken beschreven. Het is mogelijk dat brandbare (houten) delen van het kasteel, bijv. de balklagen binnenin, vernield waren of uitgebrand, maar het karkas van de toren was daarmee niet verwoest en kon vrij gemakkelijk hersteld worden.

De kasteeltoren zelf bleef zeker gespaard aangezien er in 1387 - zes jaar na de verwoesting van Nevele - nog steeds sprake is van het *casteel thof ende tgoed casteel*³³. Ook in een bron van 1396 - vijftien jaar na de verwoesting - en in 1417 wordt het kasteel genoemd³⁴. En uit 1425 dateert een vermelding: "Jan van monmorenchijn en Joanne van Fosseux, erfachtige joncvrau van den lande van Nevele sine geselnede resorterende te haren castele te Nevele³⁵. In dat jaar was dus een of andere lokaal in het kasteel (sporadisch) bewoond door Joanne van Fosseux.

AFBRAAK VAN HET KASTEEL IN 1452?

Slag om Nevele in 1452

Tijdens de slag om Nevele op donderdag 25 mei 1452³⁶, gevoerd tussen de troepen van Filips De Goede en geleid door Jan van Bourgondië en zijn ridders, slaagden deze strijders erin de Gentenaars die Nevele bezetten te verjagen en ze maakten zich meester van het kleine stadje. Maar de Gentenaren veroverden nog diezelfde dag opnieuw Nevele. De stad werd

³² E. De Maesschalck, *De Bourgondische vorsten 1315-1530*, Leuven, 2008, p. 54 en http://nl.wikipedia.org/wiki/Opstanden_in_Vlaanderen#1379-1453.

³³ RAG, baronie Nevele, nr. 24, a° 1389 (latere kopie ws. 1709), f 419r e.v.

³⁴ SAG, 330/10, 229r, anno 1396: ten casteele te nevele; SAG, 330/16, 125v, anno1417: jnt hoeghe rijt houden(de) van den casteele te nevele.

³⁵ SAG, reeks 301, nr. 28 (1424-1425), fol. 86 r., aangehaald door F. Buylaert, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*, Gent, 2011, p. 498.

³⁶ J. Haemers, Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 4, p. 383-405.

weer omsingeld door de Bourgondische boogschutters; een groot aantal Gentenaren werd gedood, maar enkelen konden zich terugtrekken in de donjon. In het *livre des faits du bon chevalier*³⁷ worden een paar details gegeven over het kasteel: het is een mote of aarden verhoging helemaal omringd door een gracht. Bourgondische troepen veroverden opnieuw de donjon; de overgebleven Gentse soldaten werden allen gedood. Jan van Bourgondië gaf het bevel Nevele plat te branden. De donjon of in ieder geval de karkas ervan bleef zeker bestaan want in de volgende jaren is er herhaaldelijk sprake van in de bronnen.

In november 1487 kwam Gent opnieuw in opstand tegen de graaf van Vlaanderen. Lag tijdens die opstand het kasteel van Nevele weer eens in het strijdgewoel? Daarover zwijgen de bronnen, maar er is uit 1488-89³⁸ een rekening van 5 pond 8 schellingen groot bewaard voor de reparatie van het huis waarin de baljuw van Nevele woont, dit is de vierkante toren of donjon. Uit die rekening blijkt dat het slot van de gevangenis stuk was en dat de grendels van alle deuren door de vijand kapot en stuk geslagen waren. Misschien had de vijand, dat waren toen de Gentenaren, geprobeerd gevangenen te bevrijden uit de gevangenis van Nevele.

Aangezien de rekeningen telkens lopen over een periode van twee jaar en de afzonderlijke uitgavenposten niet zijn gedateerd is het moeilijk uit te maken wanneer juist een reparatie werd uitgevoerd en/of betaald. De reparatie uit de rekeningen van 1488-89 kan dus in 1488 of in 1489 zijn gebeurd. Te oordelen naar de geringe schade: vervangen van sloten en grendels kan dit onmogelijk een reparatie zijn die werd uitgevoerd na de afbraak van 1489. Het kan dus enkel het herstel zijn van de schade die werd aangebracht tijdens de opstand van 1487-1488³⁹, waarin de heer van Nevele Jan van Montmorency (°1461 †1510) een medestander was van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk in zijn strijd tegen de steden Gent, Brugge en Ieper.

³⁷ J. Haemers, Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 4, p. 393, voetnoot 12.

³⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 134, 1488-1489: Item bet(aelt) vanden huse daer de bailliu Jn woent/ te doen Repareerne van tghuent dat gebroken was vanden vianden/ tslot vander mute/ de sloten en(de) de grendels van alle den dueren/ ende de dueren die Insticken ghesleghe(n) waren te doen vermakene/ alzoot noch blyct byden wercke/ dwelck Jn al ghecost heeft v £ viij sch. gr.

³⁹ J. Haemers, Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 4, p. 399-400.

AFBRAAK VAN HET KASTEEL IN 1489

In juni 1488 viel Maximiliaan met Duitse troepen opnieuw het graafschap Vlaanderen binnen. Omdat Gent de oprukkende troepen vanuit Brabant vreesde, besloten de Gentenaren versterkingen rond de stad aan te leggen. Hiervoor wilden ze de bestaande kastelen in de omgeving van Gent ontmantelen en het afbraakmateriaal recycleren voor de omwallingen van de stad Gent. Aangezien Jan de Montmorency een medestander was van Maximiliaan van Oostenrijk, was Nevele een vijand van Gent en de schepenen van die stad gaven in augustus 1489 de opdracht het kasteel van Nevele te ontmantelen. Vanaf 5 augustus 1489 waren Gentse bouwvakkers in de weer om het kasteel af te breken en tot 17 oktober voerden schippers over de Poekebeek de stenen naar Gent⁴⁰.

Welke delen van het kasteel werden gesloopt? Tien rekeningposten⁴¹ houden verband met het vervoer van het afbraakmateriaal. In acht posten is er sprake van *steen*, in één post van *steen en stoffe* en in een andere post schrijft men *coreelen*. Het Middelnederlandse woord *steen* betekent 'natuursteen, gebakken steen'. Hieruit zou men kunnen besluiten dat delen van het gebouw in natuursteen en/of in gebakken steen waren opgetrokken. Het Middelnederlandse woord *coreel* betekent enkel 'vierkante gebakken steen' en *stoffe* is 'grondstof, materie, bouwstof'. Er werden dus zeker (ook) gebakken stenen en andere bouwstoffen weggevoerd. Of er ook en enkel natuursteen werd afgebroken is niet zeker. Wat wel vast staat, is dat de donjon, opgetrokken in natuursteen niet werd afgebroken. Een belangrijke bewijs hiervoor is dat het kasteel, dat ook dienst deed als schepenhuis en gevangenis, in de jaren volgend op de afbraak, in de bronnen wordt vermeld. Mocht het kasteel helemaal zijn afgebroken, dus ook de donjon, dan is het onmogelijk op 50 jaar tijd een nieuwe donjon te bouwen op een manier zoals hij o.m. in 1699 werd beschreven. Waar zou men trouwens de grote hoeveelheid *blauwe schorre* hebben gehaald? Bovendien werkte men in die periode niet meer met breuksteen en waarschijnlijk vonden de Gentenaren de breukstenen van de donjon geen goed bouw materiaal (het waren ook te kleine stenen) en bijgevolg hebben ze de toren maar niet afgebroken.⁴²

⁴⁰ SAG, reeks 20, nr. 5, anno 1489, f. 145v e.v.

⁴¹ SAG, reeks 20, nr. 5, anno 1489, f. 145v e.v.

⁴² Mededeling van L. Bauters.

Haemers⁴³ haalt nog drie andere redenen aan om aan te nemen dat de kasteeltoren of donjon van de afbraak gespaard bleef. De toren had een strategische waarde. Als Gent de toren in handen heeft, kan het gemakkelijk Nevele en omstreken controleren. De toren diende als gevangenis en het zou onverstandig zijn om hem te slopen. Ten derde had na oktober 1489 een verdere ontmanteling van het kasteel geen nut omdat Vlaanderen vrede had gesloten met Maximiliaan. Allicht werden slechts enkele bijgebouwen afgebroken.

HERSTELLINGSWERKEN AAN HET KASTEEL, HET SCHEPENHUIS EN DE GEVANGENIS

En dat het kasteel zelf niet werd afgebroken, bewijzen de vele rekeningen voor herstellingswerken aan het kasteel in de volgende jaren. Wij hebben systematisch alle rekeningen gelezen van de baljuw van Nevele⁴⁴.

Er wordt in die rekeningen een duidelijk onderscheid gemaakt tussen reparaties aan het kasteel en reparaties aan het schepenhuis en aan de gevangenis.

Reparaties aan het kasteel

De oudst gevonden rekening werd in het boekjaar 1558-59⁴⁵ ingediend bij de hoogbaljuw van Nevele door *Jacob hovare ticheldeckere*. Samen met zijn zoon werkte hij acht dagen aan het dekken van het kasteel van Nevele. De eerste betekenis van *tichel* is 'baksteen' maar in de samenstellingen *ticheldac* en *ticheldeckere* betekent *tichel* 'dakpan'. Het kasteel van Nevele werd dus in 1558 (opnieuw) gedekt met dakpannen.

In 1561 of 1562⁴⁶ maakte smid Ghelein Vanden Bossche voor het kasteel van Nevele een *eyser traelle* die in steen werd ingegoten.

⁴³ J. Haemers, Oorlog in Nevele. De slag om Nevele (25 mei 1452) en de afbraak van het kasteel van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 37 (2006), afl. 4, p. 404.

⁴⁴ Bewaard in het Rijksarchief Gent.

⁴⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 138, Rekeningen van de hoogbaljuw van Nevele, 1558-1559, f 50r: Item betaelt Jacob hovare ticheldeckere de som(m)e van viij £ xvj sch. gr. ter cau(sen) van acht daghen die hy met zine(n) zone gedeckt heeft op tcasteel te Nevele ten xxij sch. gr. Sdaechs - Item betaelt van zeker naghels v(er)huerbuert (betekent: gebruikt) In tvoorsejde weerck iij sch. gr.

⁴⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 141, 1561-1562: f 42r Reparatie an(den) Casteete te nevele. Item betaelt ghelein van(den) bossche groef smet (= smid van grote ijzeren voorwerpen) voor va(n) een eyser traelle die hem van oodonck ghesonde(n) was te mak(en) een(e) traelle te maken an(den) Casteel te Nevele comt daer vooren xij £ gr.

Pas ongeveer 60 jaar later vinden we een reeks rekeningen voor herstellingen aan het kasteel, wat niet betekent dat er in die voorbije zestig jaar geen reparaties werden uitgevoerd; het is goed mogelijk dat de rekeningen van andere reparaties niet zijn bewaard gebleven.

1632-1634⁴⁷: Nieuw groot dakvenster, repareren van de daken en van een schouw.

1634-1636⁴⁸: Nieuwe poort aan het voorplein van het kasteel.

1638-1640⁴⁹ en 1643-1644⁵⁰: Reparatiewerken aan de daken.

1644-1646⁵¹: Sloten en vensters van het kasteel gerepareerd.

1662⁵²: Zavel geleverd om het kasteel te herstellen.

1695⁵³: Metselwerk aan het kasteel, twee glazen vensters hersteld, reparatie van slot aan de kelder en reparatie van het slot van de voordeur van het kasteel.

1696⁵⁴: Sloten van de deuren gerepareerd.

Reparaties aan het schepenhuis en aan de gevangenis

In 1488-89⁵⁵ was het huis waarin de baljuw woont door de vijand vernield: het slot van de gevangeniskooi, de sloten en de grendels van alle deuren en de stukgeslagen deuren werden gerepareerd voor een bedrag van 5 pond 8 sch. gr.

In 1567-68⁵⁶ werden grote reparaties en verbeteringswerken uitgevoerd aan de gevangenis en aan het schepenhuis. De *solder*, d.i. de afscheiding tussen twee verdiepingen, ook zoldering genoemd, werd verhoogd en er werden vier vensters gemaakt. In de kamer boven het schepenhuis werd een dakvenster in arduin gestoken. Op de zoldering werden *paveertichelen* 'vloertegels' gelegd. Meester Jan de Mey *ticheldecker* werkte 57 dagen aan het opnieuw dekken van de gevangenis van Nevele. De ramen in het schepenhuis zelf werden gedeeltelijk van nieuw glas in lood voorzien.

⁴⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 166, a° 1632-1634, 81v, 86r.

⁴⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 167, a° 1634-1636, 105v.

⁴⁹ RAG, baronie Nevele, nr. 170, a° 1638-1640, 72v.

⁵⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 172, a° 1643-1644, 72v, 80v.

⁵¹ RAG, baronie Nevele, nr. 334, a° 1644-1646, 109v, 110v, 111r.

⁵² RAG, baronie Nevele, nr. 184, a° 1662.

⁵³ RAG, baronie Nevele, nr. 195, a° 1693-1694, 40v, 41v, 46r.

⁵⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 195.

⁵⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 134, 1488-1489.

⁵⁶ RAG, baronie Nevele, 144, 75v-78r.

1571-1572⁵⁷: Nieuwe tralies in het venster van de gevangenis.

1643-1644⁵⁸: IJzerwerk geleverd om de gevangenis te versterken; allerlei reparaties aan de gevangenis; leveren van sloten en van boeien.

1644-1646⁵⁹: Sloten gerepareerd van de gevangenis; nieuw ijzerwerk geleverd voor de versterking van de gevangenis en van de kooien.

In de baljuwrekeningen vinden we sporadisch posten over het verpachten van het kasteel, de moten, de paardenmolen en de lochting van het kasteel.

In het najaar 1624 werd er in Nevele een vrouw beschuldigd van hekserij doodgemarteld. De vermeende heks Pieryne Daneels echtgenote van Loys Winckelhaeck was van Nevele. De chirurgijn had twee duivelstekenen gevonden op haar lichaam en er waren verscheidene aanwijzingen en sterke vermoedens van toverij. Daarop werd beslist over te gaan tot de ondervraging, en zo nodig de foltering van de verdachte. Inzake foltering hadden die van de Wet van Nevele helemaal geen ervaring en ze beslisten de hulp in te roepen van een beroepsbeul uit Gent (l'officier des hautes oeuvres). De foltering was zo hard en zo wreed dat de vermeende heks eraan bezweek tijdens de tweede nacht van haar foltering.

Baljuw Joris Dhondt, burgemeester Joos De Meyere en schepenen Jan Van Speybroeck werden achteraf gedagvaard omwille van het niet volgen van de criminele procedure en omdat ze niet ingingen tegen de verregaande wreedheid van de beul. Op 29 april 1625 bekwamen ze echter een gratieverlening van de Vorst.

De tekst vermeldt niet waar de noodlottige marteling plaatsvond, maar dit kan alleen in de gevangenis van de donjon geweest zijn.

(Paul Huys, Een Nevelse heks doodgefolterd (1624), in *Het Land van Nevele* jg. XXV (1994) afl. 2, blz. 120-122)

PACHTERS

Vóór of in 1588 was de woning van het kasteel met beide moten en twee partijen land verpacht aan Jan Vanden Steene griffier te Nevele⁶⁰.

⁵⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 145, a° 1571-1572, 76v.

⁵⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 172, a° 1643-1644, 69v, 73v.

⁵⁹ RAG, baronie Nevele, nr. 334, a° 1644-1646, 111r, 112r, 112v.

⁶⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 26, a° 1588: Eerst zo zalmen verpachten upde voorn. Conditien de wonyn(ghe) van(den) Casteele van Nevele met beede de moten ende beede de partijen winnen(de) Landt daeranne gheleg(en) nu met winter

In 1596 was Lucas Dhooghe, onderbaljuw van Nevele, de pachter van de kasteeltoren of het woonhuis en van de twee moten die bij de toren waren gelegen⁶¹.

In 1643 werden de woning van het kasteel, samen met de twee moten en de lochting verpacht aan Servaes Neyt, cipier van de gevangenis, en aan Jooris Roobier ook Roobuert genoemd⁶².

In 1649 was Servaes Neyt de enige pachter van de woning van het kasteel, van de moten en de lochting voor een termijn van zes jaar⁶³.

In 1659 werden de woning, de moten en de lochting verpacht aan Mr Heyndrick Hayghe *Chirurgien* voor een termijn van drie jaar⁶⁴.

Tussen 1725-1741 was het kasteel bewoond door Francois Vanden Vivere en zijn echtgenote Jo(hann)e Anne Marie Vanden Haute. Hij was de vroegere amman van de baronie Nevele⁶⁵.

vruchten besaeyt staende/ biden den Amman (papier gescheurd) van Nevele besaeyt/ Ende dit In zulcke grootte als ghebruuct ende In pachte bezeten es gheweest hier te voren by Jan van(den) steene, greffier te Nevele.

⁶¹ RAG, baronie Nevele, nr. 32, a° 1596: Lucas dhooghe onder Bailliu Vanden lande van nevele heeft jn pachte genomen het Casteel oft torren van nevele darmen(n) onder de vierscare Jnne hout ende boven de tweede stagie de gevangene(sse) leijt en(de) vande reste heeft sin gebuijck met twee moten dar buijten ligge(n)de wesende gersinghe oft weije ende oock fruijt boomen dar op staende, 1596, RAG-Ne 32, 64v;

Lucas dhooghe heeft jn pachte den torren oft huysinghe tot nevele, 1596, RAG-Ne 32, 68v.

⁶² RAG, baronie Nevele, nr. 175, a° 1648-1650, 70r: servaes neyt ende Jooris Roobuert hebben in pachte ghehouden de woonynghe vant casteel tot nevele metg. den lochtinc ende moten daermede gaende (...) ingaende 1643 voo ses ponden gr. Tsiaers.

⁶³ RAG, baronie Nevele, nr. 175, a° 1649, 70r: den voornomden lochtync ende moten syn andermael verpacht met de woonynghe vant voornomde casteel an servaes neyt eenen termyn van zes iaeren lanc inganc ghenomen hebbende het jaer XVIc neghenenveertich voor vyf pon. gr. t siaers.

⁶⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 183, a° 1659, 36r-v: Daernaer heeft dan doender de woonynghe vant voornomde casteel van Neveel, met de moten ende Lochtync daermede gaende verpacht an Mr heyndrick hayghe Chirurgien, eenen termyn van dry jaeren gheduerende jnngaende kerst avont XVJc neghenvyctich voor zes pondern gr. tsiaers.

⁶⁵ RAG, kerkarchief Nevele, nr. 22, a° 1725-41: Alsoo d'heer francois vanden vivere fs D'heer ende Mre francois eertyds ampman is gheweest der Baronije stede, ende lande van nevele, ende ten dien tijde met weylent Joe Anne Marie vanden

Een eigentijdse getuigenis over het kasteel lezen we bij Sanderus⁶⁶ in 1735. Het is een zekere *Meyer*⁶⁷ van Nevele die geciteerd wordt door deze auteur: "Daarna volgt (zegt hy) de vrye Heerlykheid en 't Vlek van Nevele, het welk met een voortreffelyk Kasteel versiert (...) is."

HEREGRONDEN BIJ HET KASTEEL

In 1567⁶⁸ hingen volgende bezittingen rechtstreeks van de heer af:

Item Een Casteel oft Viercanten Toren liggende binnen de Vrijheijt Van nevele achter den hoogcoor vande kercke;

Item twee moten⁶⁹ oft gersinghe rondomme bewatert liggende an het casteel boven geschr. de eene paelt ande Reviere diemen noempt de poecke dar neffens loopende; (perceel nr. 127);

Item den gront oft hujs genaempt de Ammanije gestaen binne(n) der Vrijheijt van nevele blyckende jn een rekenin(ghe) geeint Jnt jaer a° LXVIJ (1567)... Jn welck hujs de peerde muelen stont; (misschien perceel nr. 129);

Item twee parceelen lant beneden den Casteele liggende achter het hujs de Ammanije ... soo leijt het een parceel van dit lant achter het hujs de Ammanije ende dander partije soude liggen west vander mote vanden Casteel lande. (percelen nr. 126 en 128).

Het gaat hier over het kasteel, twee omwalde moten die met gras waren begroeid, de grond of het huis genoemd de ammanie met de paardenmolen en twee percelen ten westen van de moten en achter de ammanie gelegen.

haute sijne huysvrauwe binnen t'selven nevele in het casteel van dien hebben ghewoendt.

⁶⁶ A. Sanderus, *Verheerlykt Vlaandere*, herdruk, Antwerpen, 2007, deel 1, p. 154.

⁶⁷ Het is moeilijk uit te maken of dit de meier van Nevele is of iemand met de familienaam (De) Meyer.

⁶⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 32, anno 1567, f. 12r. In dit document wordt de grootte van de percelen niet opgegeven.

⁶⁹ Op één van deze twee moten stond het kasteel.

Op deze kaart van 1639 uit het renteboek van Nevele vormen de percelen 70 tot en met 73 het foncier van de heerlijkheid Nevele.
 (RAG, baronie Nevele, nr. 74)

In dit renteboek van 1639⁷⁰ worden die percelen beschreven; de oppervlakte ervan wordt niet opgegeven (zie kaart van 1639):

(nr. 70)⁷¹ *lant den voorensten casteelbulc suut de strate west de reyghersbeke;*

(nr. 71) *casteel van nevele;*

(nr. 72) *de mote noort de poucke;*

(nr. 73) *den achtersten casteel bulc noort aende poucke. west phle de wulf*⁷².

In de marge staat bij de percelen 70-73 genoteerd: *dits deel vanden fonchiere van(der) heerliche de van nevele ende men hout al tselve te ligghen buyten de vryheit.*

De percelen 70 tot en met 73 (in 1682 droegen ze de nrs. 126-129) maakten deel uit van het foncier en behoorden in 1639 niet tot de Vrijheid Nevele, ze waren dus persoonlijk eigendom van de heer van Nevele. Met de *reyghersbeek* wordt hier een arm van de Poekebeek bedoeld.

Pas vanaf 1642 wordt de oppervlakte van de percelen genoteerd. In 1642 hadden ze samen een oppervlakte van *ontrent vijf gemeten*⁷³ of 1500 roeden.

In 1682-83 wordt de oppervlakte iets nauwkeuriger weergegeven⁷⁴, nl. 1421 roeden.

⁷⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 74, anno 1639-1640.

⁷¹ Perceelnummer in het landboek van 1639.

⁷² Dit zijn nu het huis met de bijhorende gronden van erenotaris Duerinck.

⁷³ RAG, baronie Nevele, nr. 69, anno 1642: *Alvooren de moten ende twee bulcken daer anne ligghende tsamen groot ontrent vyf ghemete extimere die £ 300.*

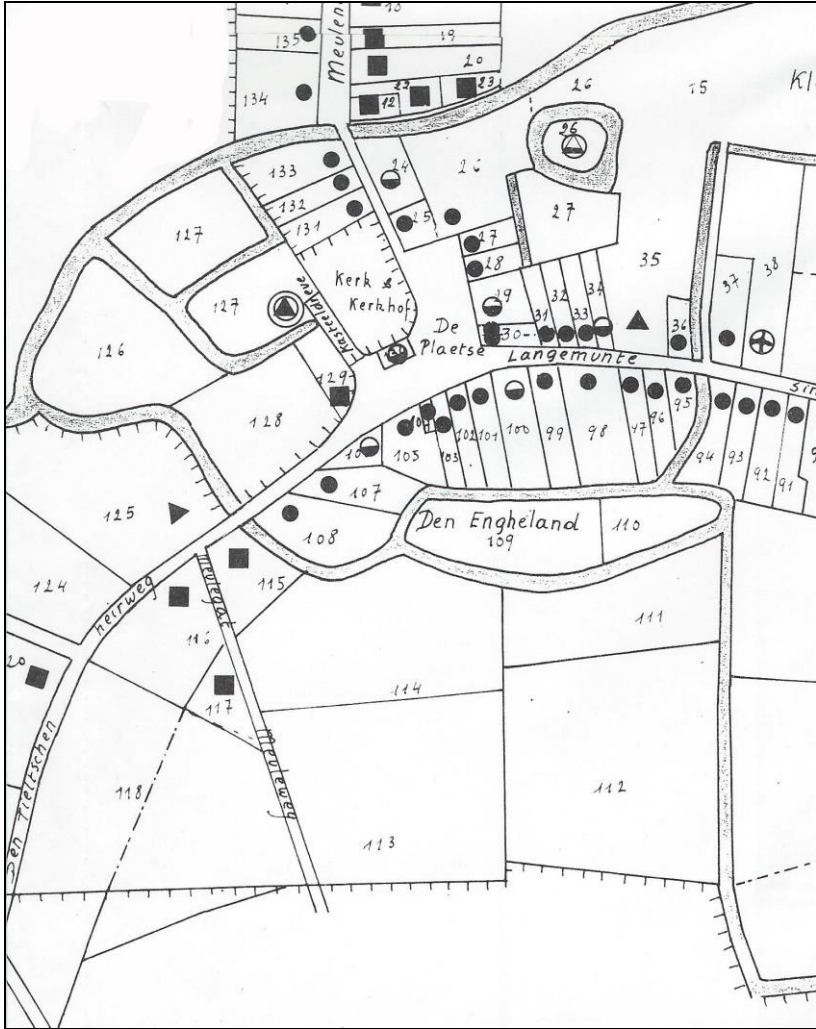
⁷⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 33ter, anno 1682-83:

Nr. 126: den Baron van nevele een partije landts ghenaeempt den Casteelbulck wesende leen, noort de Caelene ende oost tnaervolghende IIIJc LXVII R. (468);

Nr. 127 Den voorn. heer Baron van(den) lande van Nevele zijn Casteel mette mote, ende een planterije van eecken boomen oock op een mote mette wallen daarmede gaende, ende leen zijnde, noort de Caelene oost ... het kerckhof groot mette dreve daer oock mede gaende Vc IIIJxx XIII R. (594);

Nr. 128: een meersch alsvoren leen wesende zijt de straete, west de beke IIJc XVII R. (317);

Nr. 129: oost aen hofsteken wesende Cheijns noort de Casteel mote oost de dreve naert tselve Casteel ende zijt de plaetse XLII R. (42). Totale oppervlakte: 468+594+317+42= 1421 roeden.

Fragment uit de kaart van Nevele van 1682, gereconstrueerd en aangevuld door Lucia Lavent in: *Het Land van Nevele*, jg. 10 (1979), alf. 3-4.

TWEE OMWALDE MOTEN

Het kasteel van Nevele was een motekasteel of castrale mote. Het was gebouwd op een kunstmatige verhevenheid die nu nog ongeveer zes meter boven het niveau van de Poekebeek ligt. De mote waarop het kasteel zelf stond, was omgracht en vormde het *opperhof* (zie kaart van 1682, perceel nr. 127, zuidelijk deel). Ten noorden van de kasteelmote lag nog een omwalde mote, dit was het *neerhof* (zie kaart van 1682, perceel nr. 127, noordelijk deel). Hier speelde zich het dagelijkse leven af en hier stonden de boerderijgebouwen en de residentiële gebouwen.

In 1387 stond bij het kasteel van Nevele op het neerhof een boerderij met grond. In latere documenten wordt deze hoeve niet meer vernoemd. Die boerderij en de residentiële gebouwen werden naar alle waarschijnlijkheid in 1489 (zie hoger) afgebroken en later niet meer heropgebouwd. De noordelijke mote paalde aan de Poekebeek. Beide omwalde moten waren in 1567 weiden en begroeid met gras en in 1596 waren ze met fruitbomen beplant⁷⁵.

KASTEELHOF

In 1625 worden de twee moten, de wallen (=aarden ophopingen), de singelen (=de grachten) en de plek waarop het kasteel staat het *casteel hof* genoemd; de gezamenlijke oppervlakte ervan bedraagt twee gemeten, d.i. 600 roeden⁷⁶. Ook in rekeningen van 1636-38 en 1641-42 wordt de hele site *Casteelhof* genoemd⁷⁷.

Ca. 1652 was de grond waarop het kasteel stond met de twee moten, met een gezamenlijke oppervlakte van 700 roeden, verpacht aan Servaes Neijt

⁷⁵ RAG baronie Nevele, nr. 32, 64v, anno 1596: Lucas dhooghe onder Bailliu Vanden lande van nevele heeft jn pachte genomen het Casteel oft torren van nevele darne(n) onder de vierscare Jnne hout ende boven de tweede stegie de gevangene(sse) leijt en(de) vande reste heeft sin gebruikck met twee moten dar buijten ligge(n)de wesende gersinghe oft weije ende oock fruijt boomen dar op staende.

⁷⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 69, geen foliëring: het casteel hof groot metter plecke daer het casteel op staet mote(n) synghele(n) en(de) wallen twee ghemete(n).

⁷⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 312, anno 1636-1642, geen foliëring: greys te voere(n) uut het Casteelhof; het greys wech te voeren dat op het casteel hof lach.

en Joris Roobier voor een bedrag van vijf pond grooten⁷⁸.

In 1682-83 was de noordelijke mote met eiken beplant en op de zuidelijke mote stond het kasteel; beide moten hadden mét de wallen en de dreef van het kasteel naar de straat een oppervlakte van 594 roeden⁷⁹.

En ook volgens een 17de-eeuws document had het kasteel met de twee moten, wallen en planterijen een oppervlakte van 594 roeden⁸⁰.

Uit deze drie metingen (1625, 1682, 1652 en 17de eeuw) blijkt dat de nauwkeurigheid ervan soms te wensen overliet.

KASTEELBILKEN (ZIE KAART VAN 1682, NRS. 126, 128, 129)

Ten westen van de twee moten liggen nog twee stukken land⁸¹ die volle eigendom waren van de heer van Nevele, dus van het kasteel en die in enkele bronnen de Kasteelbilken worden genoemd⁸². Het noordelijk gelegen perceel dat aan de Poeke paalt, is de Achterste Kasteelbilk; het zuidelijk perceel paalt ten westen aan de Reigersbeek en ten zuiden aan de straat (nu Cyriel Buyssestraat) en heet Vorenste Kasteelbilk⁸³. Deze twee percelen worden in de archivalia ook *den Lande gaen(de) metten casteele te Nevele* (1579)⁸⁴ of *hoflande beneden den casteele* (1530)⁸⁵ genoemd. In

⁷⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 17, artikel 20, anno ca. 1652: Ten lesten den gront van het voorn. Casteel mette moten lochtijnck ende wallen tsamen v(er)pacht An Servaes neijt ende Jooris roobier ten V £ g, groot VIJc roeden.

⁷⁹ RAG, baronie Nevele, 33ter, nr. 127, 1682-1683: Den voorn. heer Baron van(den) lande van Nevele/ zijn Casteel mette mote, ende een planterije van eecken boomen oock op een mote mette wallen daermede gaende, ende leen zijnde, west zijn selfs voorgaende, noort de Caelene oost Joost ijde, pr du sart, de wede van mr guille ijde ende het kerckhof, zuijt zijn selfs naervolghende, groot mette dreve daer oock mede gaende Vc IIIJxx XIIJ R.

⁸⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 31, f. 18v, 17de eeuw: Myn Edel heer Den Baron vande stede en(de) Lande van Nevele met syn Casteel moten Walle(n) als planterien tsame(n) groot 594 roe(n).

⁸¹ RAG-Ne 149, anno 1578-1579, 1v-2r: den pacht van Beede de moeten Liggende an T casteel van Nevele metgaders de twee partien Van Lande.

⁸² RAG-Ne 28, anno 1639, 74: zuut de poucstraete oost de twee bulcken vanden heere van nevele diemen noemt de casteelbulcken noort de poucke.

⁸³ J. Luyssaert, *Meetjeslandse toponiemen tot 1600. Nevele, Sint-Denijs-Westrem /Poesele*, 2011, p. 108 en 239.

⁸⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 670, anno 1579.

⁸⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 135, anno 1530-1531.

1588 had de amman beide percelen met wintervruchten bezaaid en ze waren gepacht door de griffier van Nevele, Jan vanden Steene⁸⁶.

Ca. 1650 hadden beide percelen een oppervlakte van twee gemeten tweehonderd roeden, d.i. 800 roeden⁸⁷. In 1682-83⁸⁸ wordt als oppervlakte 827 roeden opgegeven.

Pachters van de kasteelbilken, de moten en lochting

1632-1634: de kasteelbilken, twee partijen land, groot 800 roeden, liggende naast het kasteel, verpacht aan Gheeraert Vander Plaetsen fs. Caerls⁸⁹.

De moten en de lochting werden herhaaldelijk aan diverse personen afzonderlijk verpacht, dus zonder de woning. In 1631⁹⁰ en 1635⁹¹ was Jan De Crets de pachter. In 1638-1640 verpacht aan Jooris Roobier⁹²; ca. 1650⁹³ verpacht aan Servaes Neyt en Jooris Roobier; in 1651-1652 verpacht aan de weduwe van Servaes Neyt⁹⁴; in 1654-1656⁹⁵ nog steeds verpacht aan de weduwe van Servaes Neyt; in 1659-1660⁹⁶ verpacht aan Lieven De Clercq; in 1666-1668 pachtte weer de weduwe Servaes Neyt de moten en de lochting⁹⁷.

⁸⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 26, anno 1588, f. 2r : Eerst zo zalmen verpachten upde voorn. Conditien de wonyn(ghe) van(den) Casteele van Nevele met beede de moten ende beede de partien winnen(de) Landt daeranne gheleg(en) nu met winter vruchten besaeyt staende biden den Amman (papier gescheurd) van Nevele besaeyt/ Ende dit In zulcke grootte als ghebruuct ende In pachte bezeten es gheweest hier te voren by Jan van(den) steene, greffier te Nevele.

⁸⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 17, ca. 1652, nr. 6: Item twee partijen lants ghenaeamt de Casteel bulcken, tsamen groot IJ ghem. IJc R.

⁸⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 33ter, anno 1682-83.

⁸⁹ RAG, baronie Nevele, nr. 166, a° 1632-1634, 54v.

⁹⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 166, a° 1632-1634, 58v.

⁹¹ RAG, baronie Nevele.

⁹² RAG, baronie Nevele, nr. 170, a° 1638-1640, 53r.

⁹³ RAG, Nevele, nr. 17, ca. 1652, geen foliëring, diverse bundels.

⁹⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 176, a° 1651-1652, 51v.

⁹⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 180, a° 1654-1656, 33r.

⁹⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 183, a° 1659-1660, 36r.

⁹⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 181, a° 1666-1668, 29v.

AMMANIE

In alle geraadpleegde bronnen is er sprake van het *wuenhuus ghenaeamt de amannie*⁹⁸.

De ammanie was dus zeker het huis waarin de amman d.i. *amptman* of ambtenaar van de heer woonde. De ammanie werd samen met het hofland verhuurd. Op die grond, de *kasteelbilken* ook *hofland* genoemd, stond het woonhuis van de amman⁹⁹.

In 1530-31 pachtte Jan Van Meeren de ammanie voor een termijn van zes jaar tegen de som van 72 pond per jaar. Na hem werd in datzelfde jaar het woonhuis van de ammanie samen met het hofland verpacht aan Jan Wittelwronghel¹⁰⁰.

Het perceel waarop de ammanie stond, lag ten westen van de kasteelmote, het zuidelijke perceel dus; het noordelijke perceel lag achter de ammanie¹⁰¹.

In 1577-78 werd de ammanie gepacht door Loys van Sinthomas¹⁰². Bij de ammanie hoorde nog een hofstede die aanvankelijk door Jan Scheppers werd gepacht maar in datzelfde jaar in pacht werd gehouden door Jan Vanden Steene¹⁰³. Jan Vanden Steene pachtte de ammanie van Anna Dherde, weduwe van Jan de Roozemondt. Vanden Steene was griffier van

⁹⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 149, a° 1578-1579, 1v.

⁹⁹ RAG, baronie Nevele, 151, anno 1579-1580: Pachte van beede de moten Ligghende an Tcasteel te nevele metgaders noch twee partien van Lande deen Ligghende achter thuus ghenaeamt de Ammanie ... ende dander partie Ligghende west vanden vornomden moten.

¹⁰⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 135, 1530-1531: Item ontf. Van jan Wittelwronghel twelc nu haudt min jonckh(er)e fredric twuenhuus daer dammenie stondt metten hoflande beneden den casteele aldus nu daer af niet.

Item ontf. van pachte van Jan van meeren van pachte vander ammanie Diest Jn pachte heeft den termin van zes jaeren o(m)mē LXXIJ £ g elc jae(r).

¹⁰¹ RAG, baronie Nevele, nr. 32, anno 1567, 12r; Item twee parceelen lant beneden den Casteele liggende achter het huijs de Ammanije ... so leijt het een parceel van dit lant achter het huijs de Ammanije ende dander partije soude ligen west vander mote vanden Casteel lande.

¹⁰² RAG, baronie Nevele, nr. 148, anno 1577-1578, 28v: ontfaen van Loys van Sinthomas achten veertig ponde(n) par. Ende dat over ee(n) Jaer pachts vander Ammannie van(den) Lande van Nevele.

¹⁰³ RAG, baronie Nevele, nr. 148, anno 1577-1578, 51r: Item uuter ammannie mids der hofstede die jan schepeers was welc nu in pachte houdende es Jan vande(n) steene.

het Land en de Heerlijkheid Nevele¹⁰⁴. De ammanie zelf lag rechtover herberg Den Engel¹⁰⁵.

In de ammanie stond de paardenmolen die in 1564 samen met de windmolen te Landegem werd verhuurd aan molenaar Jan Steyaert¹⁰⁶. Ook nog in 1567¹⁰⁷ en in 1578¹⁰⁸ lag bij het huis van de amman de paardenmolen. Van 1564¹⁰⁹ zeker tot 1572 was het huis, genoemd de ammanie en waarin zich de paardenmolen stond, verpacht aan Jan Steyaert die ook de windmolen van Landegem in pacht had; het woonhuis zelf werd echter gebruikt door de weduwe van Jan Rosemont, ontvanger, omdat zij zelf geen goed bezat om van te leven¹¹⁰.

¹⁰⁴ RAG, baronie Nevele, nr. 149, anno 1578-1579, 1v: jan vanden steen Greffier vanden Lande ende heerlichede van nevele.

¹⁰⁵ RAG, baronie Nevele, nr. 393, anno 1569-1570, 72v: huus en(de) herberghe ghestaen en(de) ghelegghen Jnde stede en(de) vrihede van nevele Jeghens over de perde muelene ghenaeamt den ynghete.

Over herberg Den Engel, zie Luysaert, Herberg Den Engel, later Den Pauw, nu de Kastelein in Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 43 (2012), afl. 4, p. 51-56.

¹⁰⁶ RAG, baronie Nevele, nr. 144, 1564-1565, 27v: zeker huys staen(de) binnen der vornomde vryhede, dwelck ghenaeamt es de ammanne daer de peerdemuelene jnne staet, die Jan steyaert jn pachte heeft metter wintmuelene van Landeghem, tzelve huys zoo verre alst de(n) zelve(n) steyaert dat niet verpacht en es, dat es jn voorled(en) tyde(en) gheconsenteert gheweest te ghebruyck(en) de weduwe van wylent jan Rosemont Jn synen tyt ontfangher, midtsgaders de twee moten ende twee parcheele(n) lands daer achter gheleghe(n) tsaeme(n) Groot ontrent vyf ghemeten.

¹⁰⁷ RAG, baronie Nevele, nr. 32, anno 1567, 12r: Item den gront oft huys genaempt de Ammanije gestaen binne(n) der Vrijheijt van nevele ... Jn welck huys de peerde muelen stont, 1567, RAG-Ne 32, 12r.

¹⁰⁸ RAG, baronie Nevele, nr. 149, anno 1578-79, 1v-2r: den pacht van Beede de moeten Liggghende an T casteel van Nevele metgaders de twee partien Van Lande deen Liggghende achter de peerdemuelen ande westzide vande voorn. moeten metgaders het wuenhuus, staende ande vornomde peerdemuelen ghenaeamt de Ammanie.

¹⁰⁹ RAG, baronie Nevele, nr. 144, 1564-1565, 27v.

¹¹⁰ RAG, baronie Nevele, nr. 143, 1566-1567, 16v: Alvooren angaende zeker huus staende binnen der voorn. Vrihede dat men eedt ofte ghenaeamt es de Amma(n)nië daer de peerdemuelene Jnne staet die jan steyaert jn pachte heeft metter windmuelen van Landeghem tzelve huus zo verre als den zelve(n) steyaert dat niet verpacht en es/ dat es jn voorleden tiden gheconsenteert gheweest de weduwe van wilen Jan de Rozemont jn zinen Levene ontfangher van deser heerlichede midtsgaders den moten en(de) twee parcheelkins van

In 1578-1579 stond Anna Dherde, weduwe van Jan De Roozemont, toe dat het de twee moten bij het kasteel van Nevele, de twee percelen land waarvan er een lag achter de paardenmolen en een ten westen van de moten, samen met het woonhuis - de ammanie genoemd - verpacht werden aan Jan vanden Steene voor een bedrag van vier pond grooten 's jaars¹¹¹. De totale oppervlakte van deze gronden bedroeg vijf gemeten. Ook in 1580 was Jan Vanden Steen pachter van de ammanie¹¹²

Een toemaatje

Niet enkel de ammanie werd verpacht maar ook het ambt van amman, *officie* genoemd. Inderdaad een ambt werd in het ancien Regime verpacht aan de meest biedende.

Sporadisch vinden we in de historische documenten de namen van pachters van dit ambt: 1568: *offitie ghebruuct ende gehopessesseert* by Steven Dherde¹¹³.

En dat die amman niet steeds zuiver in de katholieke leer was, weten we uit de geschiedenis van amman Steven Dherde. Hij werd uit zijn ambt ontzet in 1570 omdat hij de *predicanten van(de) Sectairisen ghehanteert hadde*, omdat hij dus verboden omgang had gehad met de predikanten van de aanhangers van een sekte, dit zijn in Nevele naar alle waarschijnlijkheid de calvinisten.

Maar de reformatie in Nevele en omgeving is een heel ander verhaal.

Jan Luyssaert, Merendree

Lande beneden den Casteele Ligghende achter tzelve huus o(m)mme haer daer up te onderhoudene als anders gheen goed hebbende om up te Levene, zonder aerof yet te ghevene dus zo comt danof hier Niet.

¹¹¹ RAG, baronie Nevele, nr 149, anno 1578-1579, 1v.

¹¹² RAG, baronie Nevele, nr. 153, a° 1580-1581, 4v.

¹¹³ RAG, baronie Nevele, nr. 145, a° 1571-1572, 31v.

DE DONJON TIJDENS DE 19DE EN 20STE EEUW

In het kasteel van Ooidonk bevindt zich een figuratieve kaart, opgemeten in 1777 en opgemaakt in 1793, waarop de onroerende eigendommen staan van Jean Charles Adrien della Faille (1732-1801), de laatste baron van Nevele. Ook het kasteel van Nevele staat er op afgebeeld. Men kan er ook op zien dat de donjon er nog staat. De plaats waar de toren stond, is op de kaart immers ook als gebouw ingetekend. Naast de donjon staat een groot bijgebouw op dezelfde plaats waar nu het Empirekasteel staat¹.

Amman Carolus Jacobus of Charles Jacques Carbonelle (°Dentergem, 23 augustus 1741, †6 januari 1805) pachtte in het laatste kwart van de 18de eeuw het oude kasteel (donjon en bijgebouwen) van Nevele, later kocht hij het domein. Waarschijnlijk werd het hem te koop aangeboden door Jean Charles Adrien della Faille, de laatste heer van Nevele, tijdens de Franse overheersing. De goederen van de heer van Nevele werden niet aangeslagen door de Fransen omdat hij niet gevlucht was, maar hij moest wel een zeer grote oorlogsbelasting betalen, zowel in Antwerpen als in Gent². Zou hij om die te kunnen betalen wat eigendommen verkocht hebben?

De ouders van Charles Jacques Carbonelle, Carolus Philippus en Joanna Theresia Van Autryve (°Hulste 19 november 1712 - †11 januari 1788), woonden in Dentergem en genoten aanzien in hun gemeente. Hun kinderen die vroeg stierven, werden in de kerk aldaar begraven³. Carolus senior was baljuw in Dentergem en ontvanger van de pachten. Zijn zoon, Carolus junior, volgt hem op⁴. Deze lokale ontvangers beschikten over veel macht. Zo werd in 1772 pachter Vermeersch, baljuw van Oudewalle in Dentergem van zijn pachthoeve verwijderd nadat Carolus junior een negatief advies had gegeven. Ondanks het feit dat de bestuurders van Dentergem dit afkeurden en ook de pastoor in het openbaar zijn afkeer

¹ A. Bollaert, De caerte figuratief van het kasteel van Ooidonk uit 1793, in *Het Land van Nevele*, jg. 44 (2013), afl. 4, p. 84-92.

² N. Kerckhaert, 400 jaar Ooidonk, Gent, 1995, p. 96.

³ PR Dentergem: Anthonius Carbonelle stierf toen hij 6 jaar was en Anna Xaveria Carbonelle toen ze 4 jaar was. "sepultus est in templo" (begraven in de kerk).

⁴ Stadsarchief Gent: Hij was zeker nog actief in 1774.

daarover uitsprak, bleef de beslissing behouden. Carolus was in deze periode ook griffier van Oeselgem en Dentergem en dit zeker nog in 1774.

In 1777 werd hij amman van Nevele. Hij werd de eerste burgemeester van de gemeente Nevele in 1801 en oefende ook de functie van notaris uit. Tijdens de Franse bezetting was hij lid van het district van Oudburg en lid van de algemene raad van de prefectuur van het Scheldepartement⁵. Hij had een goede relatie met de Franse bezetter en stond in voor het innen van de belastingen in Maria-Leerne en Meigem. Hij kocht "aangeslagen" Nationale Goederen, die samen een oppervlakte hadden van 108 ha. De ambtenaren in Franse dienst kochten veel van die zogenoemde "zwarte goederen". Zo bevestigden ze hun trouw aan de Franse bezetter. Die aangeslagen goederen, zoals de eigendommen van de kloosters, werden soms ver onder hun reële waarde verkocht.

Carbonelle werd aangesteld om een lijst op te maken van de rijkste inwoners van het kanton. In zijn woonplaats Nevele plaatste hij zich pas op de derde plaats. Op de lijst van vrederechter Sencie van Lotenhulle stond hij op de eerste plaats. Dit was geen valse bescheidenheid van Carbonelle; de lijst werd immers gebruikt om de belastingen mee te bepalen⁶. Hij was gehuwd met Isabella Carolina Ronsse (°Velzeke, 30 december 1743) dochter van Adriaan en Isabella Francisca Carriijn.

Als we de beoordeling over hem door de Nevelse commissaris Seriacop mogen geloven was hij niet erg populair: *"Je ne puis rien dire de bon sur la conduite de cet individu, il vaut mieux de me taire sur ce point. Son appointment est 1800 francs par an"*.⁷

Dit alles lijkt een beetje vreemd gezien later de eigendommen van weduwe Carbonelle verkocht werden door dezelfde Seriacop in zijn functie van notaris. Op 22 juni 1820 verkoopt "*joff. de weduwe Carbonelle*" onder

⁵ C. De Zutter, De familie Fredericq en Léautaud te Nevele (1750-1830), in *Het Land van Nevele*, jg. 38, afl. 1, p. 47-75.

⁶ J. Lambert, Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen, in *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 1960.

⁷ Schriftelijke informatie over datum van overlijden van Carbonelle en andere ontvangsten van Charles De Zutter, Waregem.

andere hofsteden en zaailand en een "koorn-wind-en rosmolen, geweest zijnde de eerste banmolen van den gewezen lande van Nevele"⁸. Het betreft hier wel niet de eerste banmolen van het Land van Nevele maar de molen van Nevele-Kerrebroek.

Voor de weduwe Carbonelle ontwierp architect Jacques Goetghebuer in 1807 een voorlopig plan "premier projet" voor het bouwen van een groot burgerhuis in Nevele⁹. Het plan onderging achteraf nog heel wat wijzigingen. De weduwe Carbonelle stierf op 19 mei 1827 in haar huis in het dorp te Nevele als rentenierster¹⁰.

*Het voorlopig ontwerp van het empirekasteel van
architect Jacques Goetghebuer uit 1807.
(Gentse Universiteitsbibliotheek)*

⁸ *De Gazette van Gendt*, 9 juni 1820.

⁹ K. Lanclus in de brochure OMD 2001.

¹⁰ Gemeentearchief Nevele (GAN), Burgelijke Stand (BS), overlijdens 1827.

Het kasteel werd in 1807 opgetrokken in empirestijl, een Franse kunststroming uit het begin van de 19de eeuw. De stijl is letterlijk vernoemd naar het keizerrijk van Napoleon die een fervente bewonderaar was van de oud-Egyptische cultuur. Naast de trapversiering met deze Egyptische vrouw treffen we in het kasteel ook papyrus- en palmmotieven aan.

421Tijdens de Belgische revolutie in 1830 werd spijtig genoeg het archief verbrand op de binnenplaats¹¹.

Het echtpaar Carbonelle-Ronsse bleef kinderloos. Na het overlijden van de weduwe werden haar bezittingen in 1831 openbaar verkocht. Er waren zeer veel erfgenamen en meerdere notarissen waren betrokken bij de verdeling en de verkoop zoals blijkt uit het lijvig dossier van de nalatenschap¹².

Er waren in totaal 10 kopen waarvan enkel koop 1 en 2 voor deze studie belangrijk zijn.

1^e koop: *“een schoon groot en onlangs nieuwgebouwen buytengoed met huizing, schuer, stallingen, remisen, orangerien, hovingen, wal en voordere toebehoren, groot 1 bunder, 78 roeden 90 ellen.”*

2^e koop: *“huys, stede en erven; 2woonst. 2 roeden 50 ellen. groenselhof en agterliggende; groot 7 roeden 45 ellen”*¹³.

Joannes Franciscus Vandermeulen, notaris en burgemeester van Dentergem kocht koop 1 en 2 voor 9.050 gulden Nederlands en 4 jaargetijden met brooduitdelingen gedurende 23 jaar. De volgende dag bleek dat hij die aankoop gedaan had *“voor rekening en in profijte van sijnen broeder Ludovicus Antonius Vandermeulen, grondeygenaer Gent”* die daar op de Poel woonde.

Joannes en Ludovicus hadden een zus Adilie. Zij trouwde in 1825 met Emilie-Pierre Mulle uit Tielt. Eén van hun kinderen was Léonce Mulle, die later burgemeester van Nevele werd. Het gezin verhuisde rond 1850 naar Nevele. Adilie had daar een kasteel geërfd, bekend als de Motte of de Kluize. Adilie Vandermeulen stierf in haar kasteel op 24 augustus 1875. Op haar doodsbrief staat vermeld: *“décédée au chateau de la Motte à Nevele”*. Omstreeks 1830 was de familie Vandermeulen al eigenaar van dit

¹¹ F. De Potter en J. Broeckart, *Geschiedenis van de gemeenten van Oost-Vlaanderen. Nevele*, Druk. Annoot-Braeckman, Gent 1867, p. 17.

¹² Rijksarchief Gent (RAG), minuten van notaris Edouard Van De Poele, Gent (19/CO 7 27).

¹³ Het betreft de huizen links van de huidige oprit. Die behoorden oorspronkelijk ook tot het domein.

kasteelgoed¹⁴. De familie Vandermeulen bezat nu dus de twee kastelen in Nevele.

Joannes Vandermeulen was zijn vader Xavier als notaris opgevolgd. Deze laatste was getrouwd met Eugenie Charlotte Carbonnelle (vermoedelijk verwant met de familie van Carolus Carbonelle).

Blijkbaar hield Ludovicus Vandermeulen zich niet aan de gemaakte afspraken in verband met de jaargetijden en brooduitdelingen. In 1837 werd hij door het gemeentebestuur daartoe meermaals aangemaand en het kwam uiteindelijk tot een proces¹⁵. Ligt hier de reden te vinden waarom hij na tien jaar Nevele verliet?

Ludovicus Vandermeulen, "*négociant en huysvrouw dame Marie Van hoorde*", verkopen op 17 maart 1840 aan Amand Paul de Leu voor de som van 26.500 frank en een aantal jaargetijden de volgende eigendommen¹⁶:

"Primo: Een schoon groot en onlangs nieuwgebouwen Buytengoed, met huyzing, schuer, stallingen, remise, orangerie, hovingen, wal en voordere toebehooren. Benevens het gebouw genaemd de gevangenis".

De toren (donjon, gevangenis¹⁷) stond er blijkbaar dan nog! Ik dacht steeds dat hij wel zou gesneuveld zijn bij de grote verbouwing in 1807.

Bij een volgende verkoop in 1855 wordt hij niet meer vermeld. Ook op de Atlas van de Buurtwegen (1844) kan men zien dat de donjon niet meer is afgebeeld. Amand De Leu heeft waarschijnlijk tijdens de periode 1840-1844 de bouwvallige (?) donjon gedeeltelijk gesloopt.

¹⁴ A. Janssens, Kapel van OL-Vrouw te Nevele in *Het Land van Nevele*, jg 18 (1987), afl. 3, p. 177.

¹⁵ RAG, gemeenteraadsbesluiten Nevele 1840-1850.

¹⁶ RAG, notulen van notarissen, notaris Bovijn (219/B3 62).

¹⁷ "Het kasteel of de gevangenis in Nevele, dichtbij de kerk, wordt ook in de oude geschriften het Lanthuys en de Amptmannie geheeten, dewijl het gewoonlijk aan den amman verpacht werd" in de F. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis van de gemeenten van Oost-Vlaanderen. Nevele*, Druk. Annoot-Braeckman, Gent, 1867, p. 43.

Uit de Caerte Figuratief van landmeter Schillemans "ten jaere 1777 gemeten ende gecarteerd..."

De plaats waar de donjon zich bevond, is nog steeds bebouwd. Ten noorden van het gebouw staat een haag, daar was de gracht tussen het opperhof en neerhof. Ten zuiden (onderaan) bemerken we tussen het gebouw en het kerkhof de toegangsweg tot het vroegere kasteel. (Archief Kasteel van Ooidonk, foto Koen Degroote)

"Secundo: tweewoonst C 783,784,785 en 782."

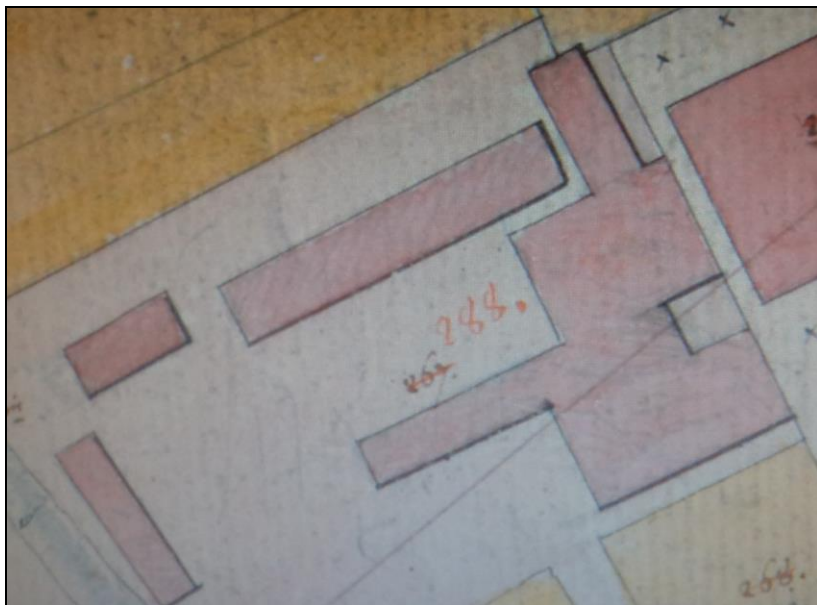
Amandus Paulus De Leu (°Gent 25 januari 1784), zoon van Petrus Franciscus en Anna Hoogwijs, was een Gentse textielbaron en was gemeenteraadslid van zijn geboortestad. Hij huwde in Gent op 29 januari 1824 met de Nevelse Coleta Sutterman (°Nevele 29 januari 1782). Haar ouders Joannes en Judoca De Baets waren landbouwers.

Amandus Paulus stierf in Nevele op 7 november 1842 in zijn "buytengoed"¹⁸. Het echtpaar De Leu-Sutterman had twee kinderen: Amand Napoleon en Coletha Paule, die huwde met de Gentse brouwer Waedemon. Zij overleed in Merendree op 9 oktober 1885.

Amand Napoleon De Leu (°Gent 20 juli 1813) erfde het kasteel. Hij huwde in Gent met Elisa Carolina Roels (°Brugge 11 maart 1815). Haar ouders waren Henricus Franciscus (1788-1858), pleitbezorger en rechter en

¹⁸ GAN, BS, overlijdens 1842.

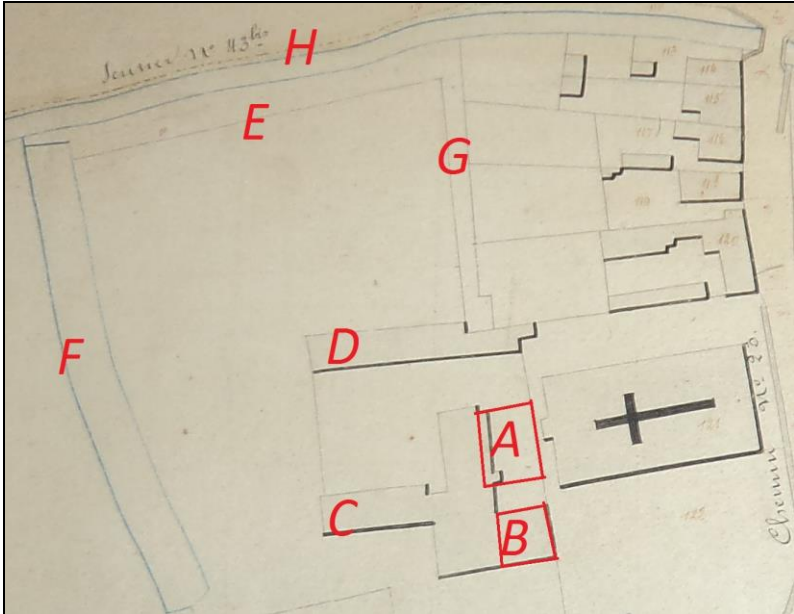
Adelaide Caroline Darricau, een Française. Henricus Roels werd later eerste voorzitter van het Hof van Beroep in Gent.

Fragment uit de kadastrale perceelkaart van Nevele van Matton (1808-1814). Het gebouwencomplex is duidelijk groter geworden door de werken in 1807 en er zijn verschillende bijgebouwen. De toegangsweg tot het empirekasteel is verlegd. (RAG)

Amand Napoleon was gemeenteraadslid en schepen te Gent voor de Liberale Partij. Hij was lid van de Sint-Sebastiaansgilde in Lotenhulle en schenkt in 1853 een som geld aan de "*pauvres malades de Vynckt*", dit zijn aan de getroffenenen van de tyfusedemie waaronder Vinkt toen zwaar had te lijden¹⁹.

¹⁹ L. De Ruycck, Een tyfusedemie te Vinkt in 1853, in *Het Land van Nevele*, jg 25 (1994) afl. 3, p. 191.

Uit de Atlas van de Buurtwegen: GAN 1-4-1844.

A: Plaats van de donjon. De westmuur staat er nog en ook de aanzet van de zuidmuur. De oostmuur (naast de kerk) waarvan nu nog steeds een gedeelte zichtbaar is staat niet op het plan afgebeeld.

B: Tijdens de werken van 1807 werd het bestaande gebouw met dit gedeelte uitgebreid tot het huidig empirekasteel.

C: De nu verdwenen vleugel. Daarin bevond zich de refter, de huishoudschool e.a.

D: Waarschijnlijk waren daar de stallingen. Later werden daar de eerste klaslokalen in ondergebracht, nu staan daar de nieuwe schoolgebouwen.

E en G: Deze smalle stroken, in 1844 met bomen beplant, waren de grachten die het neerhof omringden. Ze werden later opgevuld of overwelfd in baksteen. Bij verbouwwingswerken op de schoolkoer werd een langwerpig gewelf blootgelegd op de plaats waar de gracht zich bevond.

F: Deze gracht, die het opperhof en het neerhof beschermde, was er zeker nog tot 1959, volgens de Atlas van de onbevaarbare waterlopen. GAN.

H: De Poekebeek. Volgens de licentiaatsthesis van Lucia Lavent zou die arm van de beek gegraven kunnen zijn. De oorspronkelijke loop van de beek lag dan meer zuidwaarts.

Hij was bevelhebber van een compagnie van de Gentse burgerwacht die naar aanleiding van Nevele-kermis 1849 kwam feestvieren bij hun aanvoerder in Nevele. *De Broedermin* schreef hierover: "*de vierde compagnie 2° bataljon van het 4° legioen der Gentsche burgerwacht, gekommandeerd door M.A. De Leu, is laaetstleden zondag op het buitengoed van hunnen kapitein gekomen en aldaer feestelijk en plegtvol ontvangen met eerewyn, redevoeringen, muziek, kanonschoten en klokgelui*". Daarna volgde een banket²⁰. Hij was ook lid van de Genste gilde van buksschieters: "*1850, 29 février. Mr Amand De Leu a été admis comme membre effectif, sans droit d'entrée ni dette mortuaire, ayant déjà payé l'un et l'autre*".

Amand Napoleon De Leu overleed op 20 juli 1878²¹.

Amand Napoleon De Leu "*négociant, Goudstraat Gent*", verkocht op 10 februari 1855 aan twaalf "*jufrouwen, religieusen*", zusters van de congregatie van de Heilige Vincentius-à-Paulo van Deftinge voor de som van 38.000 Frank het volgende²²:

A: "*een schoon kasteel, bevattende groote salons, billard kamer, groote vestibule, keuken, waschhuis, badkamer, minigvuldige schoone slaapkamers, regen en waterpompen, menage, bier- en wijnkelder, ijskelder, remisen, stallingen, groententuin, broeikassen en andere aenhoorigheden. Engelschen hof voorzien van water en bruggen en verder grootendeels omringd met de rivier genaemd de Poucques-beek, alsmede moestuinen, beplanten met menigvuldige fruit en andere boomen, struikgewassen en zoovoorts*". Op het kadasterplan zijn dit de percelen sectie C: 769, 770, 772, 770a en 775a, samen één hectare, zestig aren en zeventig centiareen.

²⁰ *De Broedermin*, 5 september 1849, jg. 5, nr. 105: Nevele-kermis.

²¹ K. De Volder, De Gentse gemeenteraad en haar leden, in: *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, 1994.

²² RAG, notulen van notarissen, notaris Dierick (219/C17 67).

B: een schoon kloek gebouw, met een verdieping, verdeeld in vier woningen. Op het kadasterplan zijn dit de percelen sectie C: 787a en 787b, samen veertien aren en negentig centiares²³.

In de verkoop waren niet inbegrepen: de *"Rhodeodendrons, Pioenen, Azaléas, Pirus, hortensias en verdere fruyt en struikplanten. Ook de brug zich bevindende op den wal"*. De welgestelden hechtten indertijd veel belang aan hun sierstruiken en er werden regelmatig tuinwedstrijden georganiseerd. De brug werd later toch bij het kloosterdomein gevoegd.

Het klooster omstreeks 1900.

De zusters van de Heilige Vincentius-à-Paulo stichtten op het domein een klooster en bouwden en onderhielden er de Sint-Vincentiuschool. Op het domein lieten ze ook een boerderij bouwen. Jacobus Sutterman leende 20.000 frank (van de 38.000 frank) aan de zusters. In ruil kreeg hij levenslang gratis eten en kleren en mocht hij gratis in het klooster wonen. De zusters moesten ook 30 gezongen missen en 600 gelezen missen regelen. Ze moesten ook zijn begrafenis met brooduitdeling voor de armen betalen. Het contract werd getekend ten kantore van notaris Dierick.

²³ Het betreft de huizen, links van de oprit. Die behoorden tot het domein. Later werden ze door de zusters verkocht.

Jacobus Sutterman ging effectief in het klooster wonen. Hij woonde er al in 1856 en liet testamentair op 29 september 1871 zijn volledig vermogen na aan vier zusters of aan de langstlevende onder hen. De gebroeders Sutterman, Jacob en Bernard, goeude landbouwers, bekostigden ook de veranderingswerken²⁴.

Jacobus Sutterman werd op 14 juli 1844 lid van de commissie van het "*liefdadigheidsgesticht Nevele*". Hij overleed op 30 december 1876; zijn broer Bernard overleed op 13 december 1877²⁵.

Op 17 februari 1900 verkopen de zusters een deel van hun domein. Aan koster Astère Verhenne verkopen ze voor 600 frank een perceel grond van 185 m² (Popkaart C: 770d). Op dit perceel bevindt zich nu het KBC-kantoor. Hij krijgt ook het recht om een poortje te plaatsen dat uitkomt op de oprit van het klooster, dit "*zolang de koper of zijn vrouw leeft*". (Het poortje is er nu nog steeds.)

Verder verkopen ze de vier huizen links van de oprit. Het huis (C 770e) juist naast de oprit wordt gekocht door Astère Verhenne, handelaar. Zijn weduwe verkoopt het aan Hendrik de Vos, koophandelaar voor 8.100 frank op 25 oktober 1909. Die verkoopt het verder aan de Nevelse onderwijzer Hendrik Ruyffelaert op 8 juni 1929 voor 52.000 frank. Zijn dochter Dyonisia verkoopt het tenslotte op 15 december 1965 aan de huidige bewoners William Lootens-Union²⁶. In 1974 kopen ze van de zusters nog een stuk tuin juist achter hun huis²⁷.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd het klooster zwaar beschadigd. In zijn geschiedenis van het klooster van Deftinge schrijft Maurice De Meulmeester het volgende over de gebeurtenissen in oktober 1914 in en rond het klooster van Nevele: "*In diezelfde dagen beleefden te Zusters van Nevele een angstvolle dag. Nadat zij sinds twee maanden vele doolaards hadden geholpen, Belgische burgerwachten en soldaten hadden geherbergd, kwam om 13 oktober hun beurt de vluchtelingen nood mee te maken. De Duitsers naderden. In het dorp vertoefden nog veel Belgische*

²⁴ Medegedeeld door Alex van Maldegem.

²⁵ GAN, burgerlijke stand Nevele, overlijdens 1877.

²⁶ Cyriel Buyssestraat nr. 8.

²⁷ Familiearchief William Lootens.

soldaten; kogels floten door de lucht en één der Zusters werd licht getroffen... Men besloot te gaan schuilen bij de medezusters uit het hospies Louise-Marie, meer afgelegen van de grote baan. ..."²⁸.

Gedurende de twee laatste oorlogsjaren spioneerde ingenieur Henri Joseph De Clercq (°Dentergem 21 september 1875 - †Gent 20 november 1933) voor de geallieerden vanop het torentje van het kasteel. Door middel van een draadloze uitzendpost seinde hij berichten door naar Baarle-Hertog en Folkestone²⁹.

Ook in oktober en november 1918 lag het Nevelse klooster in het frontgebied. Rond middernacht 4 oktober kwamen zo'n 1500 vluchtelingen uit Tielt te Nevele aan waaronder vele geestelijken en ouderlingen. Voor de ouderlingen werd een onderkomen gezocht in het hospitaal Louise-Marie terwijl de geestelijken hun intrek namen in het klooster. Toen de brug over het Schipdonkkanaal op 18 oktober door de Duitsers werd opgeblazen kwam een regen van kasseistenen op het klooster terecht tot in de bedden van de zusters. Van dan af verschansten de zusters zich in de kelders. De Franse soldaten, die op zondag 20 oktober in Nevele dorp waren aangekomen, raadden hen aan om daar te blijven, *"achter de dikke muren van het oude kasteel van de Heren van Nevele, zo sterk als die van een citadel, viel hen niets te vrezen... alleen grote projectielen zouden er dóórboren"*³⁰.

*"In de nacht van dinsdag 22 oktober begonnen de Duitsers met gasbommen aan te vallen. In de opgepropte kloosterkelder bestond ernstig gevaar te verstikken. De Franse officieren drongen aan op onmiddellijke vlucht, des te meer daar de Duitsers nu ook voltreffers afvuurden waartegen zelfs fortmuren niet bestand waren"*³¹.

²⁸ M. De Meulmeester, *De Congregatie van de Zusters van St. Vincentius te Deftinge*, Leuven, 1952, p. 190-191.

²⁹ Van de Castele, Elektriciteit en spionage te Nevele in WO I in Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg 13 (1987), afl. 2, p. 65-95.

³⁰ M. De Meulmeester, *De Congregatie van de Zusters van St. Vincentius te Deftinge*, Leuven, 1952, p. 203-204.

³¹ M. De Meulmeester, *De Congregatie van de Zusters van St. Vincentius te Deftinge*, Leuven, 1952, p. 204-205.

Op 23 oktober 1918 vluchtten de zusters op aanraden van de Franse soldaten die zich in het klooster bevonden naar Ruiselede. Pas op 3 november konden ze terugkeren. *“Ze vonden een ruïne. Het dak was bijna geheel weggerukt, de westergevel ingevallen deuren en vensters doorschoten. Er bleef niets over dan zich in enkele gespaarde kamers voorlopig te huisvesten om maar aanstonds aan de opruiming te beginnen. Een niet geringe troost was het in die puinen, op 6 november, het bezoek te ontvangen van Koning Albert met zijn zoon, onze toekomstige beminde vorst Leopold III, die zeer gemoedelijk een tijd met hen spraken”*³².

*Het klooster en de kerk na de hevige beschietingen van oktober 1918.
(Archief Zusters St.-Vincentius à Paulo, Deftinge)*

Tijdens het slotoffensief van de Eerste Wereldoorlog werd onder andere de kapel verwoest. Een voorlopige kapel werd ingericht in de grote eetzaal. Waar die eetzaal zich bevond, vinden we echter niet terug in het huidige gebouw. De hulpverlening aan de getroffen inwoners van Nevele werd georganiseerd in de huishoudschool. Ook die plaats is niet te situeren in

³² M. De Meulmeester, *De Congregatie van de Zusters van St. Vincentius te Deftinge*, Leuven, 1952, p. 206.

het huidige empirekasteel. Postkaarten van de vernielingen in 1918 tonen aan dat er een vleugel of bijgebouw verdwenen is.

De Nevelse huishoudschool in de St.-Vincentiuschool in de jaren dertig van vorige eeuw. Centraal in de achtergrond zien we de vroegere feestzaal van de school die in de ruimte van de donjon was ondergebracht.

(Fotocollectie Alex Van Maldeghem)

In de meidagen van 1940 kreeg het gebouw het opnieuw zwaar te verduren. Ardense Jagers hadden voor het gebouw loopgrachten aangelegd van waaruit ze met hun mitrailleurs de Duitse bommenwerpers beschoten. Een voltreffer door de voordeur drong door de muren van de spreekkamer en bracht zware vernielingen aan evenals een voltreffer in de keuken die de schouw midden in de keuken deed neertuimelen. Bij hun terugkeer op 28 mei 1940 konden de zusters de schade opmeten. Alles was doorschoten *“het leek alsof men met mitrailleurzen had rondgewandeld; op de vloer, in de bedden en op de stoelen lagen allerlei wapens...”*. Vlak voor het dak van de kapel lag een niet ontplofte brandbom die na lang aandringen door de Duitsers werd verwijderd. De zusters mochten enkele vertrekken opruimen en er hun intrek nemen. De rest van het gebouw

werd ingenomen door de Duitse bezetter voor het logement van de soldaten³³.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verbleven er constant Duitse soldaten. Het torentje gebruikten ze als uitkijkplaats; ze hadden er een platform rondom gebouwd.

De eerste belangrijke herstellingswerken hadden plaats in de loop van 1941 en na de bevrijding werd de herstelling voltooid. Een bakstenen parement werd voor de doorschoten voorgevel geplaatst. De balustrade van het platform werd grotendeels verwijderd, de twee meter dikke westmuur werd verlaagd en kwam onder het grote dak te zitten.

De plaats waar de donjon zelf stond, was vroeger de feestzaal van de Sint-Vincentiuschool. Ze brandde volledig uit in 1940. Het huidige gebouw dateert van 1950 en werd achtereenvolgens gebruikt als bibliotheek en refter en wordt nu gebruikt als turnzaal.

Hugo Schaeck, Hansbeke

³³ M. De Meulmeester , *De Congregatie van de Zusters van St. Vincentius te Deftinge*, Leuven, 1952, p. 227-228.

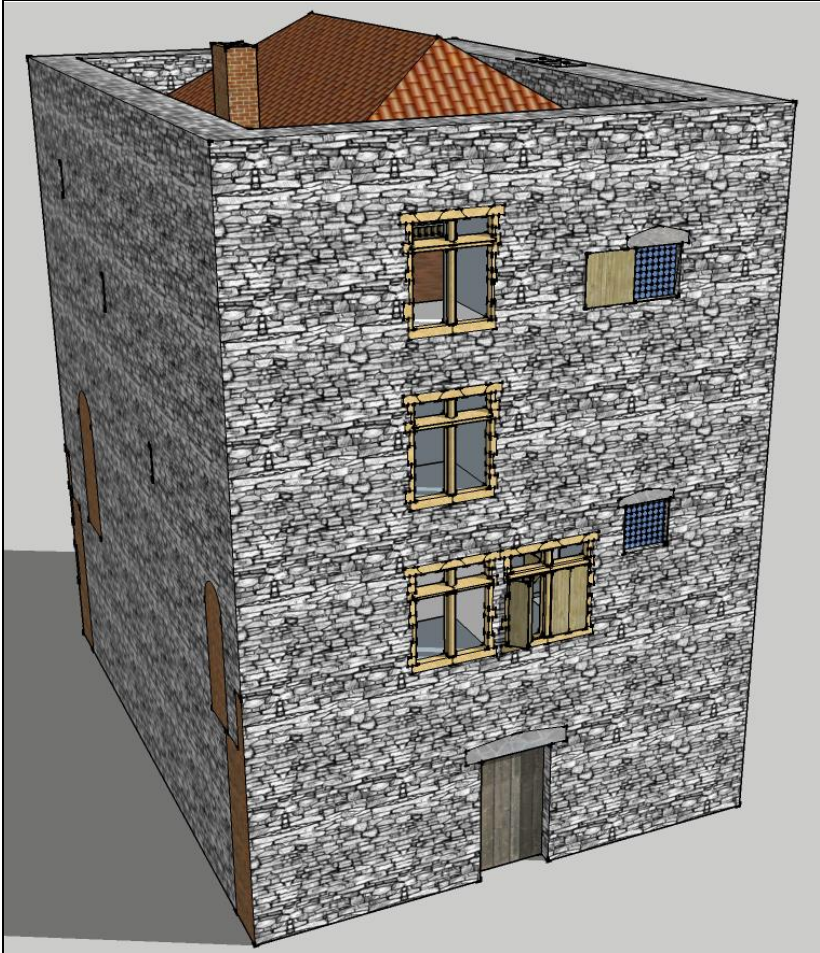
ARCHIEVEN VERSUS BOUWRESTEN

Het is altijd interessant om de gegevens uit geschreven bronnen te vergelijken met de realiteit die uit de gebouwresten blijkt. Niet alleen kan je zo een betere interpretatie geven van de bouwhistorie, het laat ook toe om onnauwkeurigheden op te sporen of zich te verdiepen in de onmogelijkheden. De beschrijving van 1699 biedt ons daartoe een mooie kans. Om het geheel ruimtelijk te begrijpen, hebben wij er voor geopteerd de beschreven volumes in te passen in de ons bekende afmetingen via een driedimensionale weergave in het programma SketchUp. De omrekening van voeten is op aanwijzing van Jan Luyssaert¹ gebeurd van 1 voet = 0,30 m en 1 duim = 2,5 cm.

Vanzelfsprekend is de som van de oppervlaktes van de kamers per verdieping kleiner dan het beschikbare volume, omdat ook de tussenmuren een zekere dikte hebben, al is die waarschijnlijk beperkt tot maximaal een volle baksteen. Zwaarder is onwaarschijnlijk omdat er op de benedenverdieping geen sprake is van een tussenmuur en er dus geen dragende tussenmuren zijn maar enkel muurtjes die op het houten plafond rusten. Vervelend is wel dat van twee kamers de afmetingen ontbreken: nl. van de tweede kamer op de 1ste verdieping en van de latrine (het privaat) op de tussenverdieping. Evenmin beschikken we over de hoogte van de ruimtes op de 1ste verdieping. Als eigen referentie kunnen we wel de vastgestelde vloerhoogtes nemen van de 1ste en van de 2de verdieping om zo de volumes enigszins te positioneren. Verder valt op te merken dat ook de binnenwerkse afmetingen² van de donjon maar bij benadering juist zijn omdat de exacte dikte van de noordmuur niet gekend is. Enkel de westmuur is ons quasi volledig bekend en daarbij valt het op dat er geen vensters in zijn aangebracht. Evenmin is er ruimte voor rookkanalen van haarden in de dikte van deze muur aangezien de trapruimte dat onmogelijk maakt. Het meest waarschijnlijke is dat de vensters in de korte muren (later) zijn aangebracht omdat die minder dik zijn dan de langsmuren, een enkele uitzondering niet te na gesproken. Als de haarden waren ingebouwd, dan is het meest waarschijnlijk dat zij in de oostmuur zaten, maar er kunnen ook latere haarden zijn toegevoegd die tegen de muren zijn aangebouwd en dat kan overal. De buitendeur waarvan sprake

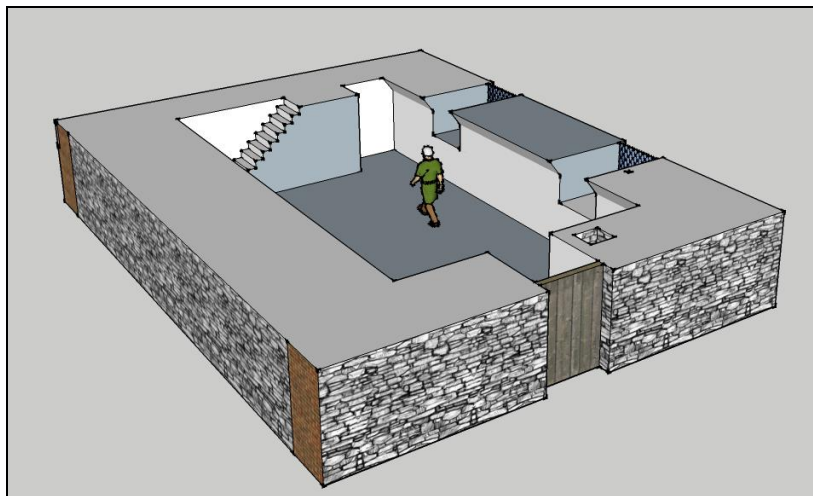
¹ Dank u wel Jan!

² 10 bij 6,15 m.

Reconstructie van de donjon zoals hij er in 1699 kan hebben uitgezien, bekeken vanaf de huidige Cyriel Buyssestraat. De positie van de vensters en de toegangsdeur is speculatief, weliswaar gebaseerd op de beschrijving.

in de tekst is merkkelijk dikker³ dan de afmetingen van de zware deur in de muurkast waarvan wij veronderstellen dat die ook van een buitendeur afkomstig is.

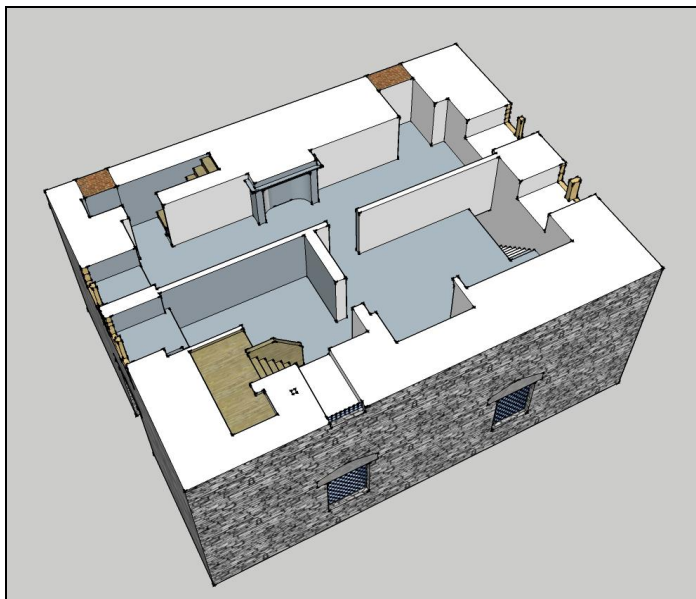
Grondplan van de gelijkvloerse verdieping waarin een gewelf is aangebracht en twee vensteropeningen naar het oosten.

Van de **gelijkgrondse verdieping** valt het op dat de breedte exact de passende afmetingen⁴ vertoont, maar dat de lengte één meter korter is. Aangezien we vandaag niets kunnen zien van de binnenkant van deze verdieping, kunnen we enkel met veronderstellingen werken. Er zijn enkele mogelijke verklaringen voor dit verschil. Een eerste is dat men de ruimte voor de trap niet heeft meegeteld, maar dat zou betekenen dat die dwars op de lengte stond. A. Janssens heeft die trap getekend als parallel met de andere trap en vertrekkend van de noordkant, het einde van de kamer zoals in de tekst genoteerd. Anderzijds klopt zijn tekening niet aangezien de trap uitkomt op de eerste kamer waar ook de trap naar de bovenverdieping vertrekt terwijl volgens de beschrijving dat van uit de tweede kamer geschiedt. Een andere mogelijke oplossing is dat de korte

³ 10 cm tegen 5,5 cm.

⁴ 9 bij 6,15 m.

muren (nu verdwenen) op deze verdieping aanmerkelijk dikker (elk 0,5 m) waren dan hogerop doordat ze een gewelf ondersteunden. In de teksten is er inderdaad sprake van *gevauteerd*⁵, maar normaal verwacht je de ronding in de breedte, niet in de lengte, tenzij er twee aaneengesloten gewelven waren, maar dan bekom je weer twee kamers. Bovendien zijn grote (ton)gewelven voor de vroegste periode ongebruikelijk; het kan echter een latere aanpassing zijn in baksteen en met gedrukte gewelven... We houden het dus maar op de trap op het noordeinde van de benedenruimte.

Grondplan van de 1ste verdieping die is onderverdeeld in drie ruimtes. Een houten trap geeft uit op een bordes met een latrine in de muur en vervolgens via een andere houten trap op de tussenverdieping. In de verste (2de) kamer is een haard tegen de muur aangebouwd, terwijl in de oostmuur vooraan (in de 1ste kamer) de oude haard in de dikte van de muur is herwerkt.

⁵ Overwelfd.

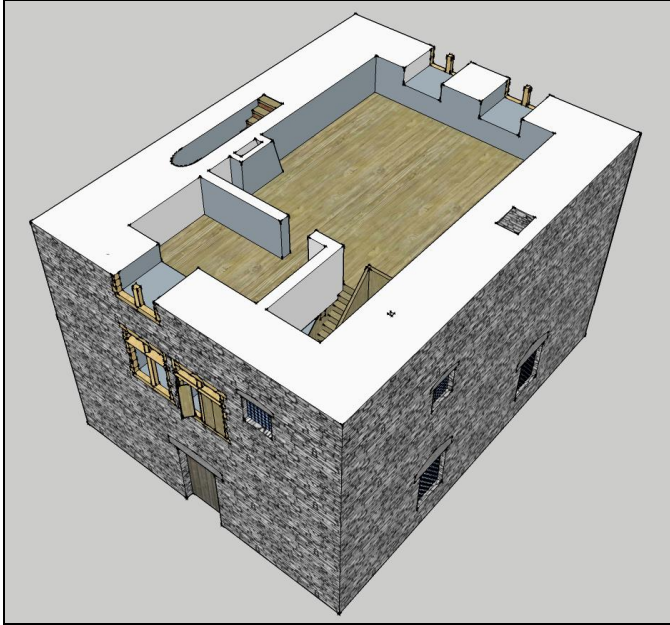
De **eerste verdieping** vertoont drie kamers waarbij van een ervan de afmetingen ontbreken. De eerste kamer, waar de trap in uitkomt, en de derde kamer lagen waarschijnlijk in elkaars verlengde, althans volgens de afmetingen⁶. Die derde kamer is vierkant. Er is wat verwarring omdat het lijkt dat er twee houten trappen van acht treden uit vertrekken: een naar het privaat en een naar de tussenverdieping. Bovendien is er nog een steenput, misschien een waterput die tot in de ondergrond gaat, en een watersteen die een afvoer nodig heeft. Ondanks de relatief kleine afmetingen staat deze kamer toch heel erg vol met nog drie vensters er bij. En hoe passen twee trappen daar in en bovendien is acht treden niet genoeg om tot op een tussenverdieping⁷ te komen⁸. De oplossing is dat we de latrinetrap⁹ dienen te zien als een tussentrap met een overloop waar de latrine op aansluit, waarschijnlijk gedeeltelijk ingewerkt in de muur om aan te sluiten op een oudere (oorspronkelijke) latrine-afvoer in de dikte van de muur. Van op die overloop vertrekt opnieuw een trap van acht treden die dan uitgeeft op de tussenverdieping. Het geheel situeren we in de zuidoosthoek met de latrine in de oostmuur. Tegen de zuidmuur daarnaast vinden we de watersteen en waterput. Als we voor de tweede kamer er van uitgaan dat de binnenmuren wat van dikte kunnen verschillen, dan is de vorm zo goed als rechthoekig met afmetingen die rond een lengte van 10 m liggen tegen een breedte van ongeveer 2,5 m. Deze configuratie maakt dat deze kamer in de langsrichting ligt, aan de westzijde over de hele lengte van het gebouw. Aangezien deze kamer ook toegang geeft tot een stenen trap met 28 houten traptreden, te identificeren als de trap in de dikte van de muur, is het een argument te meer om die kamer aan de westzijde te situeren. De beschrijving duidt aan dat de onderste helft van deze trap nog in die vorm bewaard is, nl. met dikke houten balken als treden op bakstenen tegentreden.

⁶ 5,7 bij 3,45 m en 3,6 bij 3,6 m, wat past binnen een lengte van 10 m.

⁷ De ingang van de 2de verdieping ligt 6,25 m hoger dan de ingang van het 1ste verdiep. De hoogte van de tussenverdieping is volgens de tekst 2,55 m nog te vermeerderen met een geschatte plafonddikte van 0,40 m. Dus blijft er nog een hoogte van 3,30 m over. Als je die hoogte in 8 treden wil overbruggen dan heb je treden nodig van 0,40 m en dat is toch te veel...

⁸ Dit bleek pas bij het driedimensionaal intekenen.

⁹ Onder de term latrine moet je een toilet begrijpen, ook wel privaat genoemd. Het was een afzonderlijke ruimte waarbij het eigenlijke toilet bestond uit een houten zitplank met een rond gat in het midden. De mest valt in een stortgat dat hetzij naar buiten, hetzij naar een beerput leidt.

*Grondplan van de tussenverdieping enkel te bereiken
via de voormelde houten trap.*

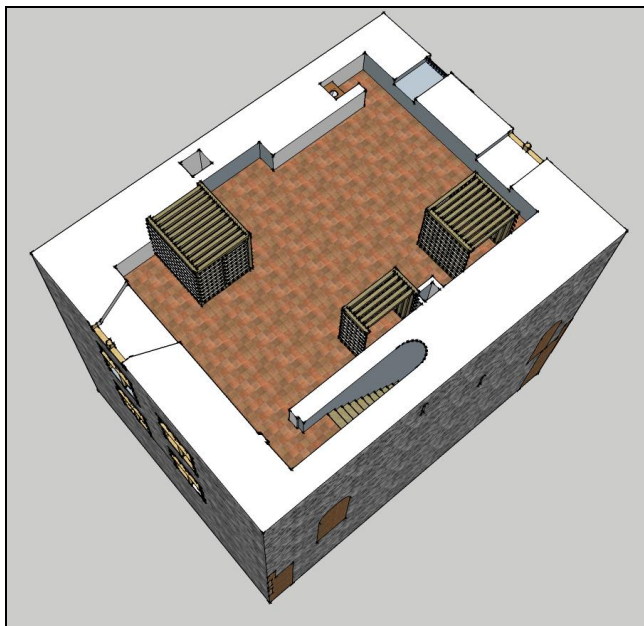
Uit de verschillen in aantal treden (2 x 8) van de houten trappen tegenover de stenen trap (28) kunnen we afleiden dat er zich een **tussenverdieping** bevond tussen de eerste en de oorspronkelijk tweede verdieping. De houten trap leidt naar een grote¹⁰ kamer waarvan de breedte onmogelijk kan kloppen aangezien die de binnenafmetingen¹¹ van de donjon overschrijdt. Misschien een foute opmeting of overschrijving door de meester-metselaar en de timmerman? Daarnaast is er trouwens nog een smallere rechthoekige¹² kamer om het hout te stapelen, waarvan de afmetingen opnieuw problemen geven wegens te lang om nog een open trapgat te hebben. Als we echter dezelfde foutenmarge¹³ nemen als bij de grote kamer, dan lukt het echter wel net.

¹⁰ 7,20 bij 6,90 m.

¹¹ Slechts 6,15 m breedte beschikbaar.

¹² 5,10 bij 2,10 m.

¹³ 0,75 m.

Grondplan van de 2de verdieping bekeken uit de tegenoverstaande richting dan vorige plannen. Bemerkt de drie houten kooien, een hergebruikte oude latrine en haard in de dikte van de muur.

Van de **bovenverdieping**, eigenlijk de vroegere tweede verdieping, vernemen we dat er een ruimte is tussen twee deuren die dan naar een grote¹⁴ kamer leidt, ook *het vierkant* genoemd. Aangezien deze kamer nagenoeg de gehele beschikbare oppervlakte beslaat, leiden we daaruit af dat de ruimte tussen de deuren eigenlijk het einde van de traphal in de dikte van de muur is. Daarbij is aan de aanzet van de trap een deur en de andere rechts op het einde geeft uit op de verdieping. De afmetingen¹⁵ kloppen min of meer en de vermelding van een hoogte¹⁶ die anders is dan in de grote kamer, versterken dit nog. Ook de *vierkante* kamer telt een latrine, zonder vermelde afmetingen maar wel met een deur. Dus zit deze

¹⁴ 6,00 bij 9,00 m.

¹⁵ 2,10 bij 0,90 m.

¹⁶ 2,25 m.

latrine waarschijnlijk in de dikte van de muur (dus een originele latrine) en dan denken wij aan de oostmuur met een stortgat uitgevend op de vroegere gracht.

Wat nergens wordt vermeld, is de ingang op de hoek van de benedenverdieping wat laat veronderstellen dat die nog niet gemaakt was. Evenmin is er sprake van vensters in de trapruimte in de dikte van de muur, wat eveneens suggereert dat de doorgangen beneden en boven al volledig gevuld waren. Als je de hoogte van de benedenverdieping vergelijkt met de hoogte van de ingang t.o.v. de huidige binnenvloer, dan zit daar meer dan een halve meter verschil op. Uiteraard heeft het plafond een zekere dikte, maar dit lijkt toch meer dan gebruikelijk. Een verklaring hiervoor is dat het vroegere vloerniveau hoger lag dan het huidige, wat mogelijk duidt op een ophoging of inmotting.

Ondanks alle berekeningen blijft het een precare zaak om de beschreven ruimtes op een aanvaardbare manier in te passen in het gekende volume. Veel blijft toch speculatief en de opgegeven afmetingen roepen soms vragen op. Ook de positionering van de trappen, de haarden en vensters en ook de latrines blijven arbitrair. Desondanks was het de poging waard en kunnen we ons toch min of meer een beeld vormen van hoe de donjon er rond 1700 binnen heeft uitgezien.

Luc Bauters, Lien Lombaert en Jan Van Damme

NATUURSTEEN IN DE DONJON VAN NEVELE

Een opvallend kenmerk van de donjon van Nevele is de bouwsteen, namelijk een groene breuksteen. Het is een groene tot grijsgroene kiezelzandsteen, fijnkorrelig gespikkeld met (zwarte) glauconietkorrels, zonder macrofossielen¹. Het is een sedimentaire zandsteen, maar omdat de kwartskorrels zeer goed verhard zijn met een kiezelcement spreekt men soms ook van een sedimentaire kwartsiet. Toch is deze natuursteen beter gekend als veldsteen, zijnde stenen die op het 'veld' gevonden worden. Op de oude geologische kaarten werd de steen aangeduid als "grès panisélien"².

*Detailfoto van een veldsteen in de donjon, kelder.
Typische niet-gekapte breuksteen.*

-
- ¹ Glauconiet is een mineraal bestaande uit ijzersilicaat, meestal voorkomend als zwarte korrels, die groen krassen en typisch zijn voor mariene afzettingen. Macrofossielen zijn fossielen die waar te nemen zijn met het blote oog zonder vergroting.
- ² V. Cnudde, J. Dewanckele, M. De Ceukelaire, et al., *Gent Steengoed*, Academia Press, 2009, p. 344-349.

Hoewel deze natuursteen moeilijk te bewerken of in blokken te kappen is, toch is hij goed bruikbaar als breuksteen in gebouwen omdat hij weinig poreus is, moeilijk te breken en goed weerstand biedt tegen chemische verwerking en vorst. In de donjon komt de veldsteen vooral voor in de twee resterende muren, waarvan een tot ongeveer 15 m hoogte. In de 1,50 tot 2 m dikke muren werden de grote breukstenen aan de dagzijde van de muren gebruikt en de kleine stenen om de binnenkant van de muren op te vullen. Enkel rond de toegangsopeningen en de lichtspleet vinden we gekapte veldstenen terug. Twee uitzonderlijke grote blokken gekapte veldsteen werden gebruikt als latei³.

*Detailfoto van veldsteen, gekapt in blokken,
ter vergelijking rond een witsteen.*

³ De twee lateien zijn minstens 90 cm lang, de voorste 12 cm hoog en 18 cm diep, de achterste 18 cm hoog en 25 cm diep. Omdat de twee enorme veldstenen blokken aan beide uiteinden ingemetseld zitten kan niet de volledige lengte gegeven worden.

Geologisch stratigrafisch behoren de veldstenen tot de Formatie van Gentbrugge, Lid van Pittem⁴ en zijn ze van Eoceen, Laat-leperiaan ouderdom⁵. Dezelfde natuursteen komt vandaag nog voor onder andere in de kerken van Lotenhulle, Hansbeke, Meigem, Merendree, Nevele en Vinkt⁶.

Voor de muurhoeken worden meestal witstenen blokken met frijnslag waargenomen en een zeldzame keer een kalksteenblok (Doornikse steen). Ook in de oostelijke buitenmuur naast kerk vinden we de groene veldsteen en een muurnaad van witsteen met frijnslag. De witstenen zijn moeilijk te determineren door een te vuil oppervlak en de voorkomende frijnslag. Toch vermoeden we dat Ledesteen gebruikt werd.

Voor de drempel van de hoofdtoegangstrap in de muur werden twee (oorspronkelijk drie) grote gekapte, blokken gebruikt van Doornikse steen⁷. Ook de trap naar de kelder heeft treden van Doornikse steen, die duidelijk sterk zijn afgesleten door veelvuldig gebruik.

In de kelder stelden we vast dat onder de veldstenen muur aan de basis onregelmatige blokken van een fossielhoudende kalkzandsteen van 10 tot 20 cm werden gebruikt⁸. De holtes tussen deze blokken werd aan- en opgevuld met kleinere blokken en -zeer opvallend- met leem. De donjonmuur zelf bestaat uit onregelmatig kleine breukstenen van veldsteen. In de binnenkant van de muur, op ongeveer 1,5 m boven de

⁴ M. Goossens, *Studie van de diversiteit van de glauconiethoudende gesilicificeerde zandsteen uit het Onder-en Midden-Eoceen in de regio Flobecq-Gent*. Scriptie Master Geologie, UGent, 2012, 116 pp.

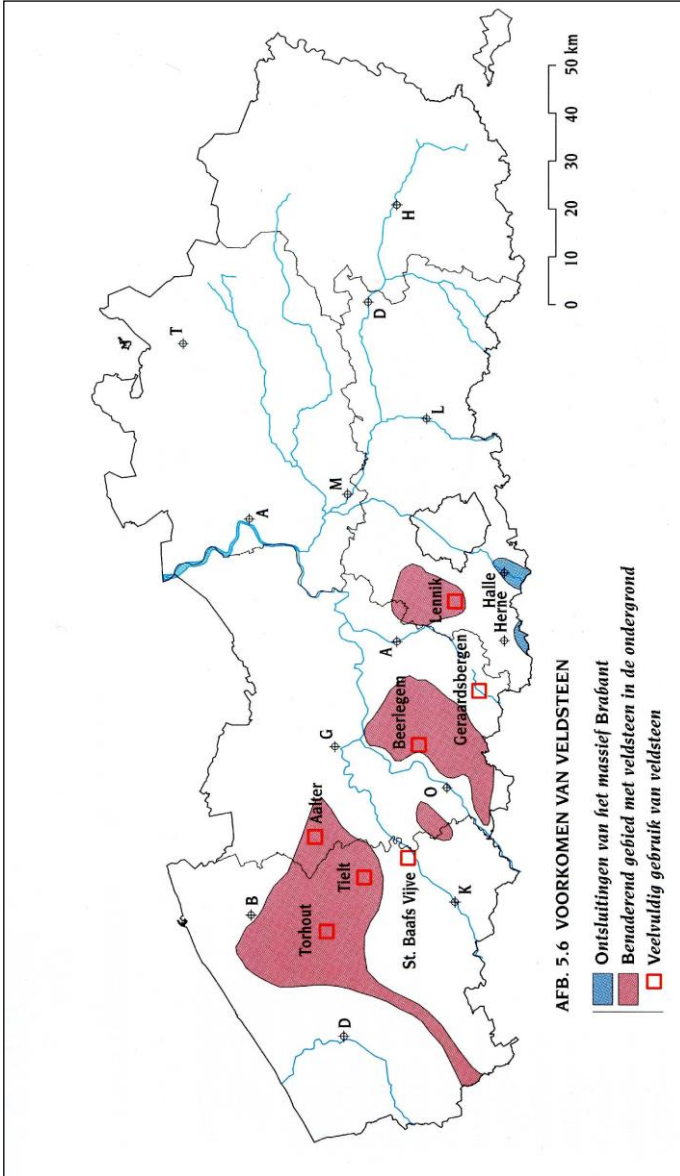
In deze masterthesis wordt onderscheid gemaakt in drie types veldsteen uit drie verschillende gesteentelagen: namelijk Lid van Egem, Lid van Pittem en Lid van Vlierzele. Het onderscheid tussen de drie types kan pas gemaakt worden op basis van slijpplaatjes en een aantal analyses. De veldsteen die dagzoomt in de omgeving van Nevele is deze van Pittem.

⁵ Dit is een ouderdom tussen de 51 en 49,5 miljoen jaren.

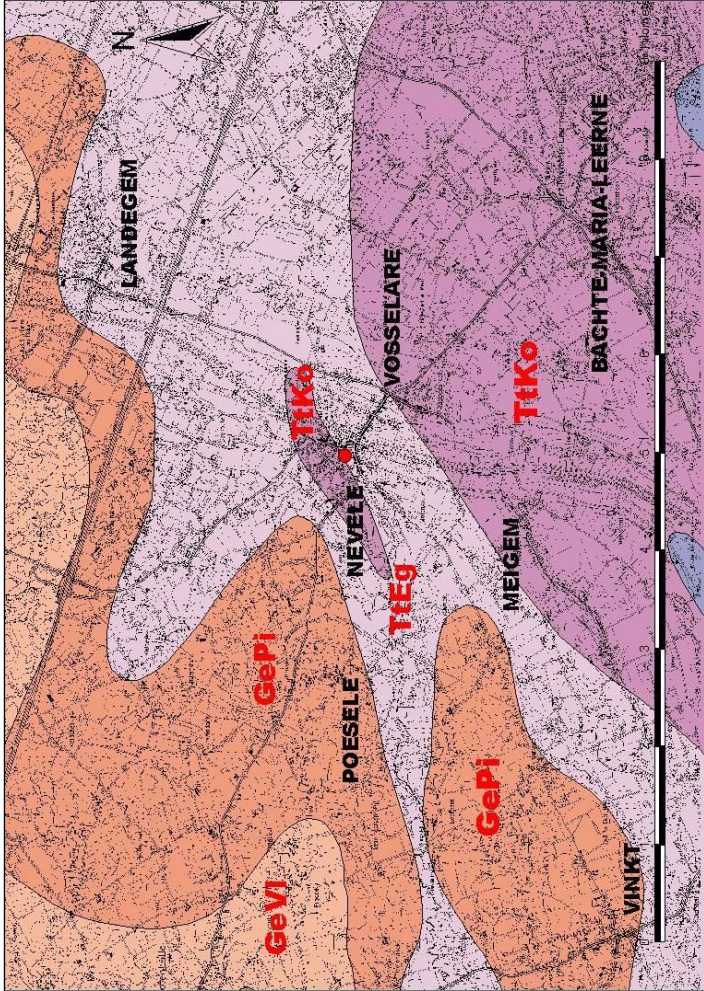
⁶ F. Gullentops en L. Wouters, *Delfstoffen in Vlaanderen*, 1996, p. 89-90 en M. De Ceukelaire, Overzicht natuursteen in Oost-Vlaanderen, *Geological Survey of Belgium*, Prof. Paper 305, 2009, p. 5-24.

⁷ De grootte van de blokken is respectievelijk 25 x 30 x 10 en 25 x 45 x 10 (in cm).

⁸ Als dit blokken zijn die ter plekke voorkomen, dan is dit het Lid Van Egem, Formatie van Tielt. Ook de aanwezige leem is van lokale oorsprong.

*Kaart met geologisch voorkomen van veldsteen.
Uit Gullentops & Wouters 1996.*

De Tertiairgeologische kaart met voorkomen van Lid van Pittem, aangeduid met GePi, toont waar de veldsteen aan het aardoppervlak voorkomt.

basis is een deel van de breukstenen schuin geplaatst (in een enkelvoudig visgraatverband).

Opvallend is ook dat alle gebruikte veldstenen in de donjon scherpe randen hebben en niet-geoxideerd zijn⁹. De veldstenen waren dus geen oppervlaktevondsten maar de gebruikte stenen komen rechtstreeks uit een lokale ontginning in de directe omgeving en zijn bijna zeker niet opgeraapt op een veld zoals hun naam laat vermoeden. De gesteenteformatie Lid van Pittem dagzoomt vooral ten noorden en ten westen van Nevele¹⁰. Wij vermoeden dat de mogelijke ontginning binnen een straal van 5 km (max 10 km) te situeren moet zijn. Afgaande op de toponiemen in de onmiddellijke omgeving van Nevele kan de Steenputstraat en de Steenputten een aanwijzing zijn. Verder afgelegen kunnen de veldstenen ook vanuit Lotenhulle of Vinkt aangevoerd zijn geweest¹¹.

Frank Gelaude, Gent

⁹ De meeste oppervlaktevondsten van veldsteen zijn aan de rand lichtjes afgerond en bleek grijs, bruin van kleur, omdat de glauconiet oxideert.

¹⁰ Zie geologische kaart 1/50 000. P. Jacobs, M. De Ceukelaire, W. De Breuck W. & G. De Moor, Kaartblad 21 Tielt. Toelichtingen bij de geologische kaart van België – Vlaams Gewest. Belgische Dienst en Afdeling Natuurlijke Rijkdommen en Energie Brussel, 1999, 60 p, 22 fig.

¹¹ Er zijn meerdere niveaus waar verharde zandstenen voorkomen. Dat men in 2013 bij het heien van de palen aan het Schipdonkkanaal te Nevele op 10 m diepte telkens op 'stenen' stootte is wellicht een andere en oudere zandsteenbank.

DE DONJON BOUWHISTORISCH BEKEKEN

Bouwhistorie

Bouwhistorisch onderzoek of muurwerkarcheologie, beide termen worden wat door elkaar gebruikt, betekenen dat men het aanwezige muurwerk onderzoekt op zijn verschillende bouwsporen (gedichte openingen, bouwnaden, baksteenformaten...). Aan de hand van die sporen probeert men een relatieve chronologie aan de diverse bouwfases te koppelen en reconstructies samen te stellen. Uiteraard zijn daar beperkingen aan, want wat definitief is weggebroken, kan meestal moeilijk worden gereconstrueerd.

De gebruikte bouwtechnieken en materialen kunnen eveneens aanduidingen geven voor de datering. Baksteen bijvoorbeeld komt vóór 1200 niet voor in Vlaanderen¹, met uitzondering natuurlijk van de Romeinse voorganger, en vertoont de neiging kleiner te worden van afmetingen. Natuursteen wordt aanvankelijk in breuksteenverband gebruikt maar evolueert naar mooi behouwen, rechthoekige blokken.

Vanzelfsprekend probeert men deze sporen ook te koppelen aan de archiefbronnen in de hoop zo er een datum op te kunnen kleven. Tenslotte is het eveneens mogelijk, met wat geluk, om via de C¹⁴-methode mortel te dateren aan de hand van koolstofdeeltjes in deze mortel. Al die technieken samen laten toe om een min of meer coherent beeld van de bouwgeschiedenis te schetsen.

Natuurstenen muren

De donjon of woontoren bevindt zich net aan de westzijde van de kerk. Wie tussen de kerk en de afsluitmuur van het zaaltje van de school staat, bevindt zich net naast de donjon waarbij het natuurstenen gedeelte van laatstgenoemde muur eigenlijk al de oostelijke donjonmuur is. Als je van het kerkhof hogerop kijkt, zie je onder het klokkentorentje van het kasteeltje ook natuursteen doorheen de verflagen schemeren. Ook dat zijn resten van de donjon. Voor een goed begrip dient men zich te realiseren

¹ T. Coomans en H. van Royen, *Medieval brick architecture in Flanders and Northern Europe: the question of the Cistercian origin*, in T. Coomans en H. van Royen, *Middeleeuwse baksteenarchitectuur in Vlaanderen en Noord-Europa*, (= *Novi Monasterii* 7), Koksijde 2008, p. 1.

Ligingsplan van de donjon met de restanten in rood weergegeven.

Zicht op de donjon van uit de richting van de kerk.

dat wat vroeger de binnenzijde van de toren was, zich nu grotendeels als een buitenmuur presenteert (de vroegere westmuur). Behalve een korte aanzet van de zuidmuur zijn die muur en de noordmuur volledig verdwenen. Desondanks is het mogelijk een idee te bekomen van de maximale buitenwerkse afmetingen van de voormalige woontoren: 12,90² bij 10,5 m. Binnenwerks gemeten ter hoogte van de eerste verdieping komt het op 10 bij 6,15 m, wat een bewoonbare oppervlakte van de eerste verdieping van ca. 61,50 m² oplevert.

De achterbouw waar de renovatie plaatsgrijpt.

De donjon was oorspronkelijk volledig uit natuursteen opgetrokken die in breuksteenverband was geplaatst, d.w.z. dat het geen mooie rechthoekig behouwen stenen zijn maar onregelmatige stenen waar zo weinig mogelijk aan gekapt is. Aangezien het hier om veldsteen gaat die in de nabijheid kan

² 12,95 m voor de westmuur, 12,90 m voor de oostmuur.

gewonnen worden³, zijn de afmetingen van de stenen beperkt. Omdat ze in horizontale lagen voorkomen zijn ze meestal een stuk breder dan ze hoog zijn, wat het gemakkelijk maakt om ze in onregelmatige rijen te positioneren. Voor de beide dagkanten worden meestal de grootste stenen gekozen terwijl het binnengedeelte van de muur met kleinere exemplaren wordt opgevuld. Ook de hoekstenen en de afwerking van de deuren kennen grotere stenen, vaak met een rechte hoek die al dan niet is bijgekapt. In de lateien⁴ boven de deuropening vinden we de grootste exemplaren terug. Veldsteen onderscheidt zich visueel van Doornikse kalksteen door zijn groenige kleur die komt van het glauconiet. Als bindmiddel wordt kalkmortel gebruikt, zoals de naam het zegt een mortel op basis van ongebluste kalk waar water aan toegevoegd wordt en die tot 1920 zowat de belangrijkste mortel was, waarna het door cement is vervangen⁵. Aan de hand van het gebruikte bouw materiaal kan men dus herkennen welke delen nog tot de oorspronkelijke donjon behoren, behalve waar ze hergebruikt zijn voor herstellingen.

Een tweede belangrijk luik is de dikte van de muren. Het is gebruikelijk om een minimale dikte van 0,80 cm te hebben om van een donjon te kunnen spreken⁶. De muren in de Nevelse woontoren variëren van ongeveer 1,5 m tot 2 m. Overigens is het de gewoonte om in die ogenschijnlijk massieve muren allerlei andere functies uit te sparen zoals kaarsnissen, haarden met hun rookkanalen, latrines met storkokers, trappen... Evenwel vinden we die functies hoofdzakelijk op de verdiepingen en niet op het gelijkgrondse niveau dat enkel als opslagruimte dient. Aangezien we in Nevele slechts over één muur beschikken die hoger gaat dan de gelijkgrondse verdieping kunnen we slechts weinig van dergelijke functies terug vinden. Desondanks beschikken we over een trap uitgespaard in de dikte van de muur en over

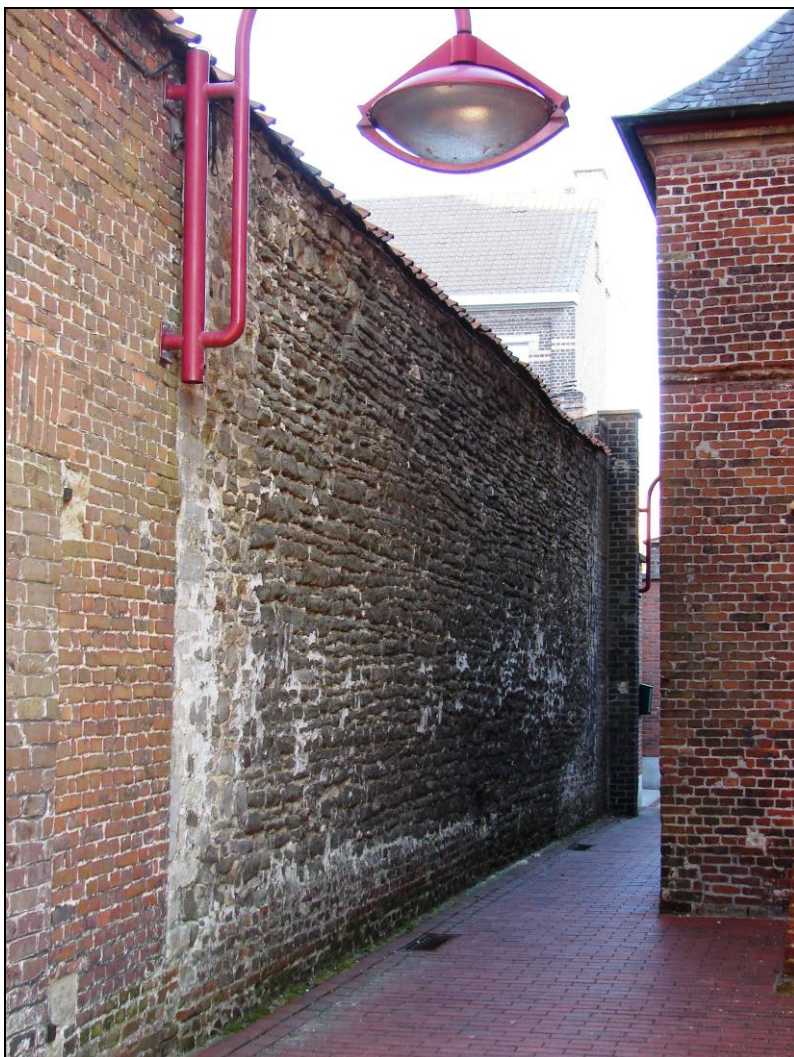
³ Bij werken aan de rioleringen in Vinkt heb ik persoonlijk de banken veldsteen horizontaal in de ondergrond gezien.

⁴ Een latei is een balkvormig element in hout, steen of ijzer dat een venster, ingang of andere opening van enige breedte overspant en het bovenliggende muurwerk steunt. Soms is er een ontlastingsboog over geslagen. E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 290.

⁵ E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 239.

⁶ F. Doperé en W. Ubregts, *De donjon in Vlaanderen, architectuur en wooncultuur*, Gent, 1991, p. 97.

minstens één grote rondboognis waarvan de functie ons voorlopig nog ontgaat.

De oostmuur met rechts de kerk.

De zuidmuur als een korte uitstulping haaks op de bewaarde westmuur.

Bekijken we de muren van de donjon van Nevele van dichtbij, dan zien we dat de oostmuur (kant kerk) van de donjon slechts tot op een hoogte van ca. 4 m is bewaard en een bewaarde dikte heeft van 1,85 m. Hij is hoofdzakelijk opgebouwd uit glauconiethoudende veldsteen. Sporadisch zit er ook wat Doornikse kalksteen in en misschien een Romeinse dakpan, mogelijk recuperatiemateriaal van een Romeins stenen gebouw dat een kilometer stroomopwaarts aan de Poekebeek lag⁷. De hoeken lijken later bijgewerkt met witsteen, waarop nog sporen van schuine frijnslagen te zien zijn. Momenteel is de muur aan de bovenzijde schuin afgewerkt met dakpannen. Van de binnenzijde is enkel het gedeelte boven het dak van het zaaltje van de school zichtbaar en dat vertoont een afwerking in baksteen, waarbij de hoeken waar eertijds de zuid- en noordmuur op aansloten, schuin zijn afgewerkt.

Van de zuidmuur is slechtst de aanzet bewaard tot een lengte van 0,97 m (binnenwaarts gemeten) en met een dikte van 1,48 m (op de verdieping gemeten). Op de afgebroken delen is hij aan de zuidoosthoek met recuperatiewitsteen afgewerkt. Hij volgt de hoogte tot de daklijst (ca. 15 m)⁸.

Van de noordmuur rest ons niets meer. Wel kunnen we afleiden⁹ dat hij ongeveer dezelfde dikte had als de zuidmuur, dus ook ongeveer 1,50 m. De westmuur is het best bewaard. Hij is tot op ca. 15 m hoogte bewaard en heeft een dikte van 1,99 m op de eerste verdieping. Ook deze muur is hoofdzakelijk uit veldsteen opgetrokken, maar is zwaar gerestaureerd in diverse types bakstenen. De buitenhoeken zijn in een latere fase met witsteen versterkt, opnieuw met de schuine frijnslagen.

De woontoren telde oorspronkelijk minstens drie verdiepingen, bekroond met een defensief platform. In latere tijden zijn er ongetwijfeld vele

⁷ W. De Clercq, *Ongeschreven verleden*. Een archeologische kijk op de vroegste bewoningsgeschiedenis van het Land van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 29 (1998), afl. 2, p. 132- 137.

⁸ Aan de binnenkant gemeten is de vastgestelde hoogte, gerekend vanaf de vloer van het gelijkvloers 13,86 m.

⁹ De maximale dikte kunnen we berekenen door bij de aanzet van de toegang naar de 2de verdieping de breedte van de deuropening van de 1ste verdieping op te tellen.

aanpassingen gebeurd. Dat blijkt niet alleen uit de teksten maar ook uit de talrijke verbouwingssporen.

De funderingen van de donjon

Gemakshalve bespreken we de donjon van beneden naar boven toe en in chronologische volgorde¹⁰ van oud naar jong.

Op het kelderniveau van het huidige kasteeltje is bijzonder weinig te zien van de donjonmuur omdat die zit weggewerkt achter een bakstenen voorzetmuur die de gewelven mee ondersteunt. Op één plaats is een aanzet gemaakt alsof men daarachter een verbinding met een andere kelder wilde realiseren. Bij het weggakken van twee opeenvolgende afsluitmuurtjes stootte men in 2001¹¹ op de fundering van de donjon. Voor het maken van die aanzet had men indertijd zowat een halve meter diep in de muur gehakt, mogelijk met het idee om er een opening doorheen te maken en een nieuwe kelder onder de donjon te maken, maar klaarblijkelijk bleek het karwei te zwaar.

Interessant is wel dat op die manier een inzicht in de funderingsopbouw van de donjon verkregen wordt. In 2001 hebben Hugo Schaeck en David Knevels naar beneden geboord zonder nog op steen te stuiten, wat aangeeft dat dit meteen de onderzijde van de fundering is. Tot op een halve meter hoogte bestaat de fundering uit een soort zandsteen met fossielen er in, eveneens veldsteen maar van mindere kwaliteit dan, dat in brokken gebonden is door leem. Het gebruik van lemig zand als bindmiddel is overigens ook in Gent bekend¹². Dit is hoogstwaarschijnlijk een funderingssleuf die in de bodem is uitgegraven en vervolgens gevuld met relatief stabiel materiaal. Dit wordt bevestigd door een kijkgaatje in de

¹⁰ Dit is uiteraard een interpretatie die niet overal even goed te bewijzen valt. Zeker het groeperen van de verbouwingen ligt wat moeilijk omdat die niet steeds noodzakelijk op hetzelfde tijdstip zijn uitgevoerd, maar over een tijdspanne van meerdere decennia.

¹¹ H. Schaeck, Het kasteel van Nevele, een stand van zaken, in *Het Land van Nevele*, jg. 33 (2002), afl. 2, p. 119 en p. 126.

¹² V. Cnudde, J. Dewanckele, M. De Ceukelaire, e.a., *Gent...Steengoed!*, Gent, 2009, p. 19-20.

*De funderingen van de donjon gezien vanuit de aanpalende kelder.
Bemerk hoe de kleur varieert van bleek bovenaan (bindmiddel kalkmortel)
naar bruin onderaan (bindmiddel leem).*

traphal op een hoogte van ongeveer 0,50 m boven de keldervloer¹³. Het toont enkel leem, wat bevestigt dat we daar zeker op funderingsniveau zitten. Daarboven bevindt zich een laag waar zandsteen en veldsteen en leem met wat kalk door elkaar zijn gemengd, die geleidelijk aan overgaat naar enkel nog veldsteen. Aangezien we ons in de muur bevinden, zijn we opnieuw aangewezen op een kijkgaatje in de traphal, deze keer op 1,2 m hoogte, om de buitenkant te kennen. Het toont een mooi afgewerkte wand in veldsteen, zelfs met een baksteenherstelling¹⁴, waardoor we kunnen afleiden dat we in een opgemetseld gedeelte zitten; ofwel dus een fundering in een brede sleuf, maar waarschijnlijk al boven het oorspronkelijke oppervlak. Dit houdt in dat men van hier af aan waarschijnlijk is begonnen ophogen met aarde¹⁵. Die laag wordt bovenaan afgesloten door een min of meer horizontaal kalklaagje op 1,5 m boven het kelderoppervlak. Daarboven bevindt zich een rij schuin geplaatste veldstenen met daarboven een vrij rommelige massa relatief kleine veldstenen (niet verwonderlijk omdat we op het binnenste van de muur kijken) en die vanaf daar nog louter door kalkmortel gebonden zijn. Vermoedelijk correspondeert dat kalklaagje met een werkvloer vanaf waar men met de eigenlijke opbouw bovengronds begon, alhoewel we verderop zullen zien dat er aanwijzingen zijn dat ook dit gedeelte zich nog onder een ophogingspakket bevond.

De gelijkgrondse verdieping

Bij de donjons is de buitenzijde van de gelijkgrondse verdieping meestal blind, waaronder te verstaan valt dat er geen deuren noch vensters in zijn, dit omwille van verdediging. Dat blijkt ook uit de twee muren die tot ons gekomen zijn. Noch de muur richting kerk, noch die richting kasteeltje vertonen sporen van openingen.

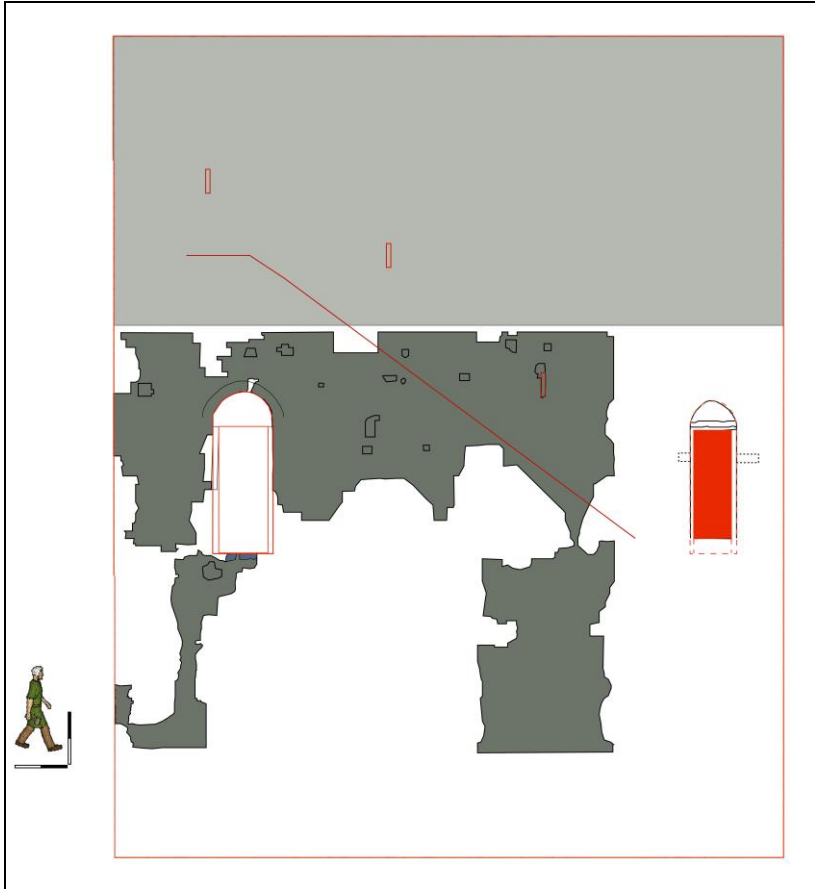
Omdat voor het onderzoek het pleisterwerk over grote delen is verwijderd, kunnen we ook de vroegere buitenzijde van de westmuur, nu als binnenzijde in gebruik, relatief goed bekijken. Het huidige gebouw is echter langer dan de vroegere donjonmuur zodat men de muur met een zestigtal cm met baksteen heeft verlengd. Centraal verbergt een grote

¹³ Hugo Schaeck heeft daar twee kijkgaatjes gemaakt, het hoogste in 2001, het laagste in april 2014.

¹⁴ Uiteraard voor zover zichtbaar in een dergelijk klein kijkgat.

¹⁵ Het zogenaamde inmotten van de toren.

haard het zicht op de oude donjonmuur en helemaal rechts is de traphal niet in de renovatie inbegrepen waardoor slechts een beperkte inrij mogelijk was.

Tekening van de vroegere buitenzijde (nu binnenkant) van de westmuur van de donjon in zijn oudste fase. De veldsteen is in donkergrijs weergegeven, in bleekgrijs het niet-onderzochte gedeelte in veldsteen op de zolder, in rood de suggesties hoe het geweest was.

De linkerkant van de benedenverdieping.

De natuurstenen linkerhoek van de donjon is goed herkenbaar, alhoewel er veel verbouwingssporen zijn. Helemaal onderaan is er een bakstenen reparatie, met daarboven veldsteen, waarschijnlijk eveneens afkomstig van een reparatie, want de onderzijde van de baksteenreparatie rechts daarvan loopt daarmee gelijk. Vanaf een hoogte van 1,85 m is de hoek gerepareerd in witsteen, rechthoekig gekapt en voorzien van schuine frijnslagen, dit tot een hoogte die ongeveer gelijk valt met het huidige plafond¹⁶. Verder naar rechts heeft men opnieuw veldsteen (her)gebruikt. De rest van de onregelmatige verticale herstelling is uitgevoerd in baksteen, onderaan in groot formaat¹⁷, vanaf 1 m hoogte in baksteen van een iets kleiner formaat¹⁸, waarbij men soms afwisselt met rijen van onvolledige bakstenen van het grotere formaat. Al deze muurfragmenten zijn met een zelfde mortelvoeg¹⁹ vlak gemaakt.

De grote haard is in de vroegere muur uitgehouwen en zijn schouw is in baksteen ten dele er voor gebouwd, ten dele in de muur. Voor de aanleg van het rookkanaal (schuin naar rechts verlopend) heeft men eveneens vrij diep in de veldstenen muur uitgehakt en de voorzijde met baksteen afgewerkt. Hetzelfde geldt ook voor het rookkanaal van een ander haardje rechts daarvan.

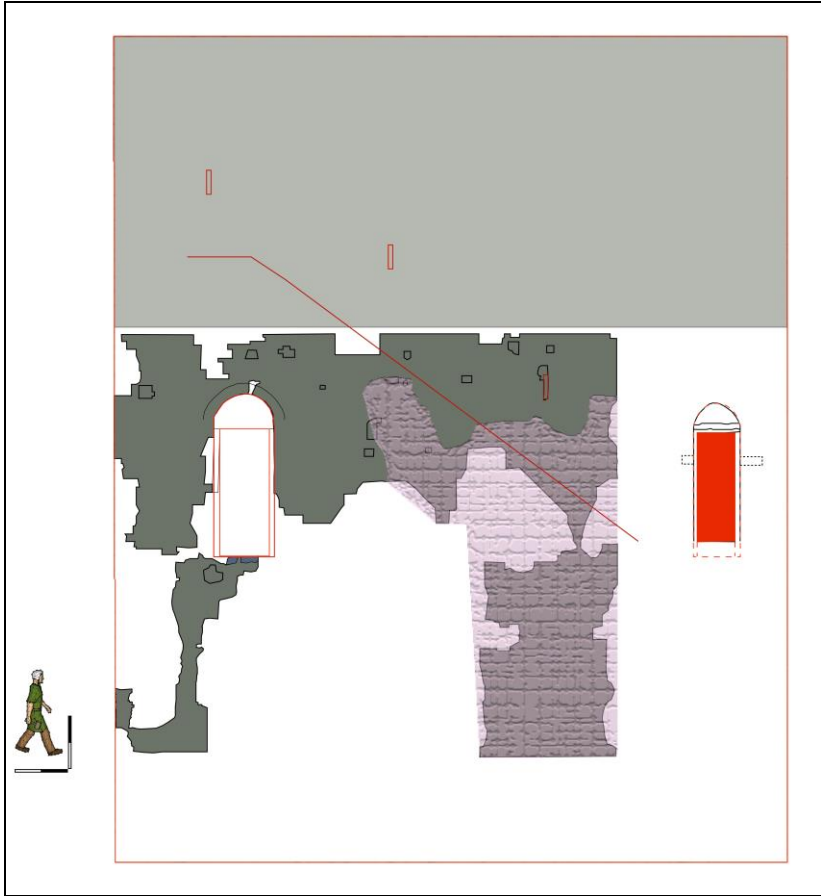
Onder het laatste rookkanaal en rechts hiervan is de natuurstenen muur bewaard gebleven, maar zijn oppervlak is zeer onregelmatig, alsof de buitenkant er af geschilferd is. Dit kan puur erosief zijn, maar de beschadiging is echt wel erg, zodat eerder aan een moedwillige beschadiging door militaire acties gedacht wordt of aan een zware brand. Deze beschadiging zet zich overigens verder op het verdiepingsniveau. Rechts daarvan komen we in de traphal en de afsluitende muur naar de andere vleugel van het kasteeltje, waarvan we veronderstellen dat de natuurstenen hoek van de donjon daar is ingewerkt, maar verstopt zit achter het pleister- en schilderwerk.

¹⁶ De balken van het plafond bevinden zich op een hoogte van 4,32 m tegenover het vloeroppervlak van de gelijkgrondse verdieping.

¹⁷ 28/29 x 10,5/11 x 6,5/7 cm.

¹⁸ 24,5 x 11 x 5 cm.

¹⁹ Deze voeg in een bruinachtig kleur lijkt eerder er op gesausd te zijn met een kwast dan met een ijzer er op gestreken.

In lichtpasse raster de zone van de vernielingen.

De eerste verdieping

De linkerhoek van de donjon vertoont nog steeds een herstelling, hetzij in recente baksteen, hetzij in witsteen en dit tot een hoogte van 5,75 m boven het huidige vloeroppervlak. Daarboven vertoont de muur nog de oorspronkelijke veldstenen hoekblokken. Deze zijn van een groter kaliber²⁰ dan de gewone blokken en min of meer rechthoekig op de kant van de hoek. Bekijken we het geheel van de herstelling over de gehele hoogte van de muur, dan zien we onderaan dus een smal stuk van 0,40 m breed tot 0,55 m hoogte. Vervolgens hebben we een verbreding tot minimaal 1,10 m tot op een hoogte van 4 m (iets boven het niveau van de toegangsdeur). Tenslotte versmalt de versterking op een hoogte van 5,35 m tot een breedte van 0,15 m.

Zoals gebruikelijk bij dergelijke donjons vinden we de toegang op de eerste verdieping. Op 1,85 m van de hoek en 3,85 m boven het vloeroppervlak stoten we op de vroegere toegangsdeur. Het plafond van het huidige gelijkvloers ligt een vijftigtal centimeter hoger dan het vroegere niveau waardoor de deuropening over beide actuele verdiepingen loopt. Het betreft een opening die volledig in veldsteen was uitgewerkt met een rondboog²¹, eveneens in veldsteen in breukvorm. De sluitsteen wordt gevormd door een spievormige veldsteen. De volledige deurnis heeft een hoogte van 3,15 m, rondboog inbegrepen en een breedte van 1,15 m. De eigenlijke deuropening die een dertigtal centimeter naar binnen begint, was rechthoekig van vorm en had een hoogte van 2,47 m en een breedte van 0,96 m, berekend op basis van de deurstijlen in het inwendige van de opening. Op die deurstijlen rustte eertijds de nu verdwenen latei, waarbij de tussenruimte erboven volledig was opgevuld. De rechterkant van de deur is nog grotendeels in zijn oorspronkelijk vorm bewaard, uitgewerkt in veldsteen. De linker onderzijde van de deur valt moeilijker te lezen omdat daar net een nieuwe draagbalk voor de restauratie is ingemetseld.

²⁰ Tot 40 cm lengte.

²¹ De veldstenen van de rondboog variëren wat rond de 20 cm lengte. Ze zijn zorgvuldig geselecteerd op hun rechte kant voor de binnenzijde van de deuropening.

De hoofdtoegang gezien vanaf de vroegere buitenkant.

De hoofdtoegang gezien vanaf de vroegere binnenkant.

Opvallend is dat op die stijl in de hoek richting buitenzijde van de donjon nog delen van pleisterwerk²² bewaard zijn. Het is grijs tot bleekgrijs en vertoont geen duidelijke sporen van schilderwerk maar het is wat twijfelachtig of dat origineel is dan wel een latere aanpassing. Onderaan wordt de drempel oorspronkelijk gevormd door drie Doornikse stenen van grote afmetingen waarvan de rechter verdwenen is. Ze hebben van bovenaf bekeken een driehoekige vorm²³ en zijn zo gepositioneerd dat ze met hun rechte zijde aan de buitenkant liggen. Beide resterende stenen vertonen een gladding aan de bovenzijde ten gevolge van veelvuldige betreding. Verder naar binnen toe is voor de vloer baksteen²⁴ gebruikt met de voegen alternerend geplaatst. Deze bakstenen vloer is zeker niet de originele bevloering maar een latere aanpassing. De eigenlijke deur zat 65 cm binnen in de opening waardoor een soort portaal ontstond. Ze draaide

De drempelstenen van de hoofdtoegang in Doornikse kalksteen.

²² De dikte varieert van 0,1 tot 0,4 cm, de kleur is lichtgrijs, plaatselijk overdekt door een zwarte vervuiling.

²³ Ze lopen respectievelijk 46 cm en 30 cm naar binnen toe.

²⁴ 25 x 11/11,5 x 5 cm.

naar binnen open wat af te leiden is uit de slag²⁵ van de deuropening en beide duimen²⁶ aan de linkerkant. Het oorspronkelijk sluitmechanisme werd tijdens de restauratie ontdekt nadat het pleisterwerk aan de binnenzijde was verwijderd. Het bestond uit een zware sluitbalk²⁷ die aan de rechterkant (zuiden) volledig in de muur kon geschoven worden²⁸ en een ondieper²⁹ gat aan de linkerkant. Het diepste balkgat ging 1,58 m in de muur en was aan de bovenzijde afgedekt met brede, platte veldstenen. Als men de sluitbalk op die lengte berekent en men trekt hem volledig uit tot in de andere opening, dan zit hij aan beide zijden ongeveer 0,25 m diep in de muur verankerd. Zoals de gewoonte in die tijd, betekent dit dat de balk mee ingemetseld is in de muur op het moment van oprichting. Een 20-tal centimeter naar binnen en hoger³⁰ bevinden zich aan beide zijden nog twee tegenoverliggende balkgaten die ondieper en onregelmatiger van afmetingen zijn³¹. Ze zijn duidelijk achteraf ingekapt, maar waren ook onder het pleisterwerk verborgen. Hun functie blijft vooralsnog onduidelijk want ze liggen te ver³² achter de deur om als sluitbalk te kunnen fungeren. Hoe de deuropening aan de vroegere binnenzijde (nu buitenzijde) was uitgewerkt, is voorlopig nog niet duidelijk. Feit is dat de rondboognis eindigt op een veertigtal centimeter van de binnenmuur en aan de bovenzijde verder recht naar omhoog liep. Enkel de linkerzijde in natuursteen is te herkennen, maar de rechterkant is volledig opgenomen in hetzelfde bakstenen metselwerk waarmee ook de toegangsopening gevuld is. Of de bovenzijde van de deurnis hogerop ook door een rondboog werd afgesloten, is evenmin zichtbaar door de latere aanpassingen in baksteen. In ieder geval liep de deurnis een stuk hoger door dan de grote nis die zich links daarvan bevindt.

²⁵ De slag heeft een breedte van ca. 10 cm.

²⁶ Een derde duim onderaan is vermoedelijk verdwenen door de latere aanpassingen in baksteen.

²⁷ De minimale afmetingen van beide balkgaten waren 0,13 m breed en 0,16 m hoog, wat meteen de maximale afmetingen van de balk vertegenwoordigen.

²⁸ Op een hoogte van 1,57 m boven de vloer.

²⁹ Slechts 0,25 m diep.

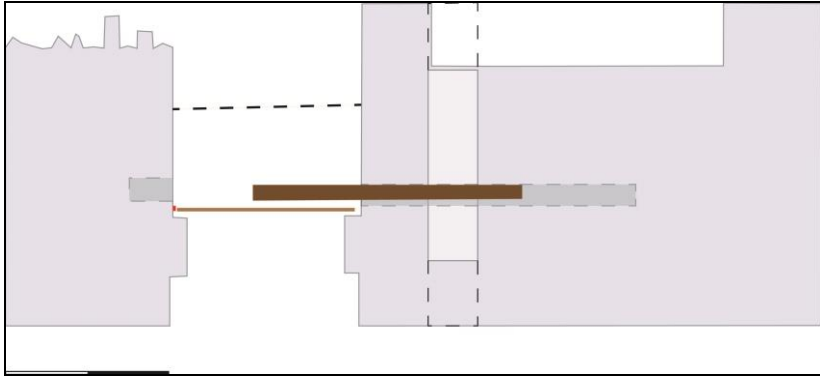
³⁰ Op een hoogte van 1,78 m.

³¹ De linker (noord) is 0,22 m breed bij 0,10 hoog en 0,05 diep, de rechter 0,11 m breed bij 0,13 hoog bij 0,24 diep.

³² Meer dan 0,30 m.

Het sluitbalkgat aan de linkerszijde (noordkant).

*Tekening van het bovenaanzicht van de toegangspartij.
In donkerbruin is de sluitbalk gesuggereerd, in stippellijn de balkgaten,
in bleekbruin de deur en in rood de duim.*

Onder deze laatste en dus onmiddellijk naast de deur is men bij het uitkappen tevens op een langwerpige opening dwars op de muur gestoten. Dit gat loopt helemaal doorheen de muur en is aan de vroegere binnenzijde nogal rommelig gevuld met kleine veldsteenbrokken, gebonden door kalkmortel. Mogelijk betreft het een oud steigergat voor de stelling bij het bouwen van de donjon³³. Evenwel zijn de afmetingen van dit gat bijzonder groot om voor een gewone steiger gediend te hebben³⁴. Een andere mogelijkheid is dat het een balkgat is waarop de houten toegangstrap aan de buitenzijde steunde. Echter bevindt de bovenzijde van dit gat (en dus de balk) zich te hoog boven het loopvlak van de toegang, wat deze hypothese dus weer ontkracht. Overigens zijn er lager evenmin balkgaten opgedoken die de toegangstrap eertijds ondersteund moeten

³³ In de middeleeuwen had men de gewoonte de balken voor de stellingen mee in te bouwen in de muur, waardoor zij dus horizontaal volledig doorheen deze muren gingen. Tijdens de afwerkingfase werden ze eerst bovenaan en dan verder beneden uitgetrokken en de ontstane openingen met een steen afgesloten. Men vindt ze op regelmatige afstanden in horizontale rijen. Op dezelfde hoogte zijn hier geen andere steigergaten gevonden, mogelijk te wijten aan de talrijke latere verstoringen die op deze hoogte het uitzicht van de oorspronkelijke muur versluieren?

³⁴ 34 cm breed bij 36 cm hoog.

hebben, maar dit kan voornamelijk te wijten zijn aan de latere haard, die al die sporen heeft weggeveegd.

Andere potentiële steigergaten bevinden zich op een hoogte van twee meter boven de vroegere verdiepingsvloer, rechts van de deuropening. Het zijn twee balkgaten waarvan het eerste slechts een 30 cm diep is, maar is mogelijk gevuld met veldsteen doordat er zich aan de andere kant van de muur een nis bevindt. Het tweede geeft de indruk helemaal doorheen de muur te lopen en is dus een steigergat³⁵. In het horizontale verlengde hiervan kan het dat de bovenzijde van de tweede bakstenen invulling eveneens een dergelijk steigergat maskeert. En nog verder naar rechts is de bovenzijde van de scheur in de muur ook verdacht rechthoekig, wat ook wijst op een oud balkgat. Omdat de steektrap in de dikte van de muur daarachter zit, is ook dit gat gedicht.

Een vijftal meter rechts van de toegang loopt een zware scheur/barst in de muur, waar plaatselijk een groot gat is ontstaan zodat er zicht is op de balktrede van de achterliggende trap. Die scheur loopt op een hoogte van ca. 7 m doorheen een opvallend verticale rechthoekige smalle opening, die bij nader toezien een met baksteen gedichte lichtspleet blijkt te zijn, nodig om de steektrap in de dikte van de muur te verlichten. De lichtspleet³⁶ is aan de buitenzijde van de donjon ongeveer 10 cm breed en 70 cm hoog³⁷. Aan de binnenzijde verbreden de zijken schuin tot een rechthoekige opening van 40 cm breed³⁸. Deze lichtspleet was aan de kant van de trap mee bepleisterd maar is later gedicht en opnieuw bepleisterd. De lateien van deze lichtspleet zijn gebroken en het is niet toevallig dat op deze (zwakkere) plaats zich een grote scheur van boven tot onder heeft gevormd. Deze spleet en de barst er boven lopen doorheen een muurgedeelte dat een opvallend egaal oppervlak vertoont en heel netjes

³⁵ De maximaal gemeten diepte is 117 cm maar de dichting aan het uiteinde is met baksteen uitgevoerd, wat wijst op een recentere restauratie aan de huidige buitenkant van de muur.

³⁶ Meer over de lichtspleet is verderop te vinden onder de titel "In de muur".

³⁷ De huidige vreemde vorm aan de bovenzijde is ofwel te wijten aan het later hergebruik en verbreding om te dienen als balkgat of gewoon aan een uitgevallen natuursteen.

³⁸ De boven- en onderkant zijn quasi horizontaal, met een verloop van maximaal 2 cm t.o.v. de buitenkant over een muurdikte van 68 cm.

vlak gevoegd is. Waarom dit afwijkt van de andere muuronderdelen is nog niet duidelijk.

De barst en de lichtspleet op de vroegere buitenzijde.

De lichtspleet van binnen bekeken.

Opnieuw valt over de rechter hoek van de donjon uiterst weinig te zeggen omdat die in de traphal onder het pleisterwerk verborgen blijft en in de muur van het voorliggende kasteeltje is ingewerkt.

Bekijken we de vroegere binnenkant van de donjon³⁹, dan valt vooral de grote⁴⁰ rondboognis naast de toegang op die met bleekrode baksteen⁴¹ is opgevuld. De nis zelf is in breuksteen uitgewerkt⁴², ook de boogvorm, waarbij de breukstenen geselecteerd zijn op hun rechte hoek. De diepte bedraagt 38 cm t.o.v. het muuroppervlak. Hij bevindt zich een 40-tal cm boven het oorspronkelijke loopvlak van de eerste verdieping. Een deugdelijke verklaring voor de functie is vooralsnog niet gevonden. Het kan geen haardnis zijn want er is geen plaats genoeg in de muur voor een rookkanaal omdat ook de trap zich in die muur bevindt. Evenmin is het een nis voor een raamopening, want daar is aan de buitenkant (nu binnenkant) geen spoor van te bemerken. Links daarvan (zuidelijk) is weinig natuursteen te zien en des te meer baksteen, o.a. te wijten aan de inbreng van de centrale schoorsteen van recentere datum en de bakstenen aanpassingen die daarmee gepaard zijn gegaan. Mogelijk van dezelfde tijd zijn de omvangrijke bakstenen herstellingen aan de rechterzijde (het noordelijke derde) van de muur, waar zo goed als niets origineels is overgebleven. Tel daar nog de herstellingsfase van na WO II bij op en u begrijpt dat ook deze muur niet zomaar zijn geheimen prijsgeeft.

In de linkerhoek (zuidhoek) is er echter nog een belangrijk spoor op te merken. Daar zien we een bakstenen vulling met nog een houten latei van een vroegere deuropening. Boven de latei zien we een rommelige baksteenvulling die een vroegere rondboog (ontlastingsboog) suggereert. De rechterdeurstijl is in baksteen maar de linker is nog in veldsteen. Helaas is de drempel op het eerste gezicht niet vast te stellen. Deze deuropening gaf eertijds uit op een trap, uitgespaard in de dikte van de muur, die nog grotendeels bewaard is. De binnenzijde van deze deuropening bevestigt de opbouw van de opening, zij het dat hier een tweede houten latei ligt. Het is

³⁹ Nu buitenzijde, te zien vanaf de kerkzijde.

⁴⁰ Ongeveer 355 cm hoog en 180 cm breed.

⁴¹ 24,5/25 x 11,5 x 5,5 cm.

⁴² Behalve de linkerstijl die door de aanpassingen voor de haard grotendeels is vervangen door baksteen.

dus duidelijk dat de originele deuropening met zijn afdekking is verdwenen.

De grote nis, gedicht met rode baksteen (vroegere binnenkant, nu buiten).

*De gedichte toegang tot de eerste verdieping van
de vroegere binnenkant bekeken.*

In de muur

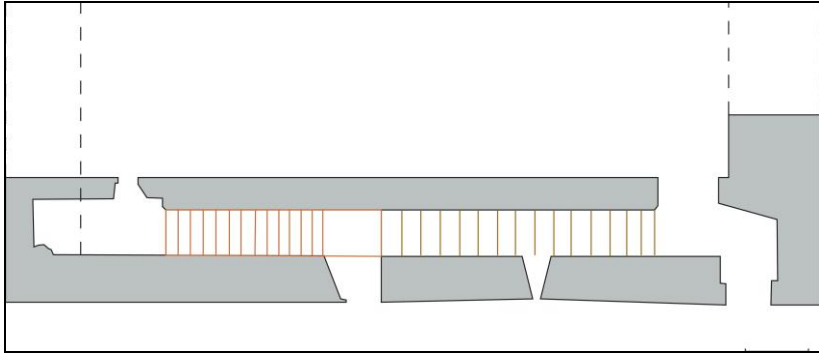
Het bakstenen vloertje beneden de trap in de dikte van de muur.

In de muur kom je in een rechthoekige ruimte waarbij onmiddellijk rechts de trap begint. De vloer bestaat uit plat gelegde bakstenen⁴³ die geschrant zijn geplaatst, net zoals bij de toegang, maar opnieuw is het duidelijk dat dit evenmin de oorspronkelijke vloerbekleding is. Vreemd genoeg loopt de ruimte ook nog verder door in zuidelijke richting⁴⁴, voorbij de toegang naar de eerste verdieping. De binnenzijde (oost) van dit stuk versmalt schuin⁴⁵, behalve aan de bovenzijde waar de volledige breedte wordt gehandhaafd, waarschijnlijk om het tongewelf te respecteren. Dit houdt echter in dat je in de hoek van de donjon zit, waardoor deze hoek verzwakt wordt.

⁴³ 25 x 11 x 6/6,6 cm.

⁴⁴ Om precies te zijn 90 cm, gelijk aan de breedte van de opening naar de buitenzijde.

⁴⁵ Van 73 cm tot een breedte van 60 cm.

Tekening van het bovenaanzicht van de ruimte in de dikte van de muur met onderaan rechts de secundaire toegang naar buiten, er schuin tegenover de ingang naar de eerste verdieping, de trap (in donkerbruin de oudere fase, in bleekbruin de recente fase) en linksboven de ingang naar de tweede verdieping.

De reden waarom de gang verder doorloopt, is te vinden in een opening naar de vroegere buitenzijde, haaks naar rechts. Bij het begin van het onderzoek was deze opening volledig gevuld en dichtgepleisterd en toonde ze zich enkel als een barst in het pleisterwerk waaronder een veldstenen rand zichtbaar was. Na het gedeeltelijk vrijleggen in 2013-2014 door Hugo Schaeck kregen we een beter zicht op die opening⁴⁶. De aanzet van de opening toont zich als een tongewelf dat dwars aansluit op het tongewelf van de trap en is volledig afgewerkt in veldsteen. Na verwijdering van de bakstenen opvulling komt men 40 cm naar binnen toe⁴⁷ op de eigenlijke opening met stijen, waar het tongewelf overgaat in een ontlastingsboog. De deuropening wordt afgedekt met een platte latei in veldsteen⁴⁸ (groot

⁴⁶ De doorbraak kon niet tot buiten worden doorgevoerd omdat in het resterende muurtje de draagbalk van de trap aan de andere zijde is verankerd en die anders zijn stabiliteit zou verliezen.

⁴⁷ Aan de linkerzijde is het inderdaad 40 cm, aan de rechterzijde is het 43 cm. Het verschil kan te wijten zijn aan het feit dat de rechter deurstijl in een later stadium in baksteen is herbouwd. Overigens zijn de afmetingen bij de veldsteen eveneens moeilijk correct tot op de centimeter af te lijnen door de weinig strikte vormen van die stenen.

⁴⁸ Identificatie Frank Gelaude.

formaat) net onder de aanzet van de boog steunend op de deurstijlen. Ervoor kraagt de opening verder naar binnen uit⁴⁹ dan beide stijlen, ondersteund door een tweede veldstenen latei. Boven deze latei is de halfronde vorm nog opgevuld met kleinere veldstenen⁵⁰. Hier is de volledige originele configuratie van de toegang nog goed bewaard en kunnen we door vergelijking ons een beeld vormen hoe de grote toegang er oorspronkelijk heeft uitgezien. De hele opening was volledig afgeboord in veldsteen, maar binnenin zijn er sporen van bakstenen⁵¹ aanpassingen, vooral op de rechter deurstijl. De deuropening is rechthoekig van vorm en is 0,71 m breed bij minstens 2,02 m hoog⁵² ten opzichte van het bakstenen vloertje. Bij het gedeeltelijk wegbreken van de bakstenen opvulling is gebleken dat de opening duidelijk dieper⁵³ gaat dan de bakstenen bevoering van de traphal. Bovendien is duidelijk dat deze vloer tegen de dichtgemaakte opening loopt, wat aangeeft dat deze vloer van latere datum of onmiddellijk na de dichting dateert.

Voor de beveiliging diende een sluitbalk⁵⁴ die past in twee originele balkopeningen⁵⁵ die van bij de bouw in de muur zijn uitgespaard op een hoogte van ca. 1,44 m. De rechteropening is tamelijk slecht bewaard, maar de linkeropening is nog intact⁵⁶ en vertoont een nagenoeg vierkante

⁴⁹ Ongeveer 20 cm.

⁵⁰ Deze zijn uiteraard niet ingewerkt in de boogvorm zelf, om het ontlastende effect van de boog niet teniet te doen.

⁵¹ ? x 12,5 x 5,5/6 cm.

⁵² De afdekkende latei ligt scheef wat een hoogteverschil van 4 cm veroorzaakt.

⁵³ Minstens 22 cm dieper, waarschijnlijk nog wat meer totdat de hoogte overeenstemt met die van de grote toegang, wat overeenstemt met ongeveer 30 cm onder het vloerniveau van de traphal.

⁵⁴ Een sluitbalk of sluitboom is een uitneembare balk die achter een deur of luik wordt geschoven om de deur of het luik te blokkeren (E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 419).

⁵⁵ Het linkse balkgat is 15,5 cm hoog, 15,5 cm breed en ongeveer 42 cm diep. De rechtse opening is te zwaar beschadigd om afmetingen te bepalen, maar de maximale diepte is niet groter dan 22 cm. Beide bevinden zich ongeveer 136 cm boven het vloerniveau van de traphal.

⁵⁶ In dat gat lag ook wat kaf, twee skeletten van ratten en talrijke uilenbraakballen, tientallen beentjes en schedeltjes.

De secundaire toegang met de ontlastingsboog en het luik.

Het luik in gesloten toestand met de sluitbalk.

opening. Opvallend hierbij is de duidelijk schuine positie⁵⁷ van dit laatste gat, dusdanig geconcipeerd dat men de balk zonder problemen volledig kan verwijderen of er een nieuwe balk kan inschuiven. De linkerkant is dieper omdat men de balk er eerst dieper moet kunnen inschuiven om dan vervolgens in de rechteropening te passen. De houten sluitbalk die vreemd genoeg mee ingemetseld zat, is duidelijk niet de originele balk⁵⁸.

⁵⁷ Horizontaal ongeveer 12°.

⁵⁸ Een later sluitsysteem op basis van een grendel bewijst dit.

EEN VERGETEN HOUTEN LUIK

Het openstaande houten luik.

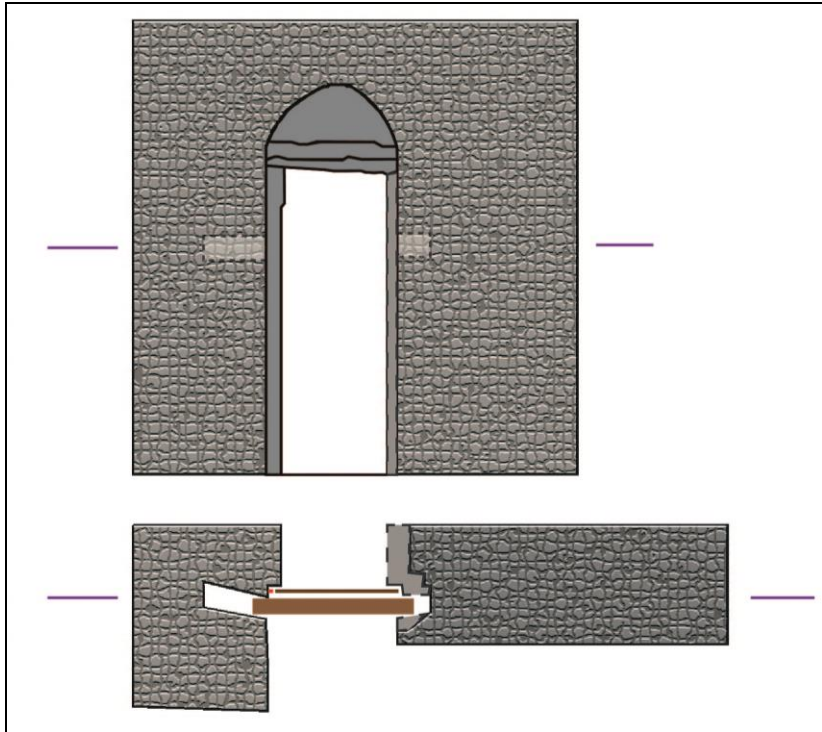
Het houten luik bestaat uit vier verticale planken verbonden door drie horizontale planken (klampen). De planken zijn allemaal ongeveer 2 cm dik en maximaal 118 cm hoog en respectievelijk 30, 24, 19,5 en 10 cm breed. De buitenste, smalste plank bestaat uit twee delen, de andere uit één stuk. Het luik draait op twee hengsels rustend op duimen bevestigd in de linker (zuidelijke) deurstijl. De verticale planken zijn door messing en groef⁵⁹ aan elkaar bevestigd en met gesmede nagels met vierkante koppen aan de klampen bevestigd. Een halvemaanvormige opening diende blijkbaar als greep om het luik dicht te trekken, getuige de afgeronde doorsnede van de plank. Hoewel op het moment van onderzoek een houten sluitbalk gevat in de twee reeds vermelde balkgaten mee ingemetseld was, was dit duidelijk niet de eerste sluitmogelijkheid van de (venster?)opening. Dit valt af te leiden uit het feit dat voor de rechter deurstijl in de zijwand van de muur zich nog een andere sluiting van recentere datum bevindt. Het is een houten blok⁶⁰, dat ingemetseld is in de bakstenen herstelling, waarin zich een rond gat⁶¹ bevindt dat als grendelgat zal gefungeerd hebben. Van de grendel op het luik is geen spoor meer omdat de buitenste plank tot op die hoogte is afgebroken. Waarschijnlijk is de sluiting stuk gegaan en in plaats van die te herstellen heeft men dan maar terug gegrepen naar de oudere methode en een sluitbalk geplaatst. Op een lager niveau is nog een derde duim aangetroffen die hoort bij de oorspronkelijke deuropening, wat trouwens ook voor de beide andere duimen kan gelden die gewoon hergebruikt zijn.

Luc Bauters en Hugo Schaeck

⁵⁹ In de ene lange zijde van plank is een groef geploegd en aan de andere plank steekt een messing uit die daarin past (E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, Leiden, 1997, p. 313-314).

⁶⁰ 6 cm hoog bij 14cm breed.

⁶¹ Diameter 1,5 cm.

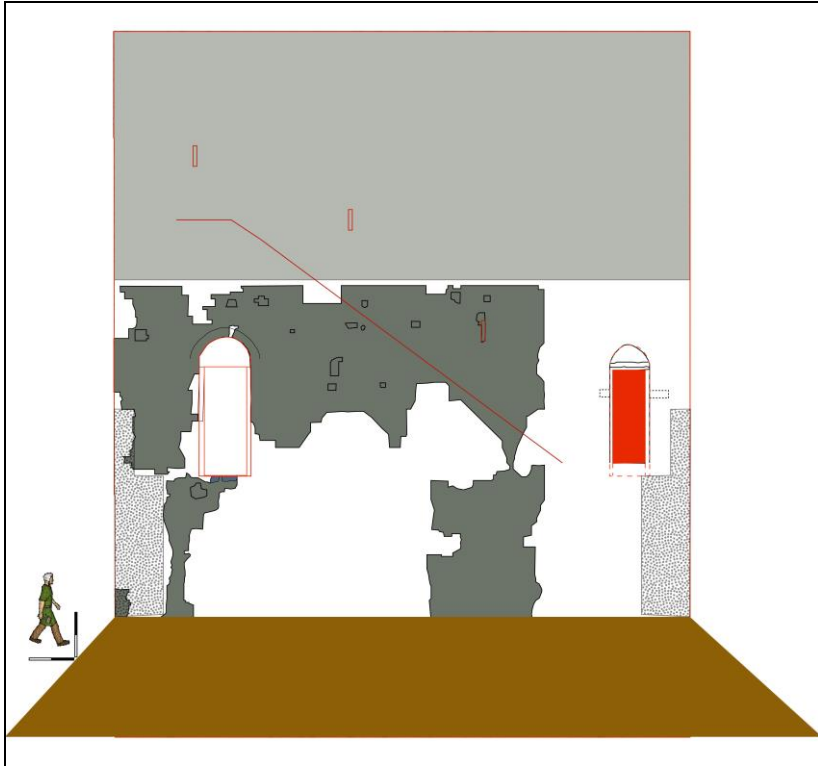
De secundaire toegang in vooraanzicht (bovenaan) en in doorsnede ter hoogte van de balkgaten (onderaan).

De interpretatie van deze opening gaf aanleiding tot heel wat discussie. Aanvankelijk dachten we aan een latrine omdat die vaak aansluiten op een trap in de dikte van de muur. Maar deze opening gaat doorheen de muur, dus een latrine met stortgat in de muur kan het al niet zijn, dus bleef een uitkragende latrine over. Maar ook daar zijn enkele problemen mee. Enerzijds bevindt deze opening zich pas op de eerste verdieping en dergelijk uitkragende latrines zijn uit defensief oogpunt beter hoger te steken omdat zij duidelijk waarneembare zwaktes in de muur zijn. Anderzijds is de positie zo dat die naar de binnenzijde van het opperhof gericht is, wat weinig aangewezen is want zo komt de mest op de binnenkoer terecht i.p.v. in de gracht. Ook de balkgaten voor de sluitbalk geven problemen. Aangezien we zeker zijn dat de balkopeningen origineel

zijn, betekent dit dat er van in het begin een opening was die afgesloten moest kunnen worden. Dit lijkt niet in de richting van een latrine te wijzen, want die moet je niet van buiten kunnen afsluiten en dan zeker niet met een zware sluitbalk. Aangezien de opening tot op vloerniveau doorloopt, maar weliswaar een stuk smaller is dan de hoofdtoegang, kan het weinig anders dan dat zich hier ook een deur naar buiten heeft bevonden. Maar waarom een tweede buitendeur en dan nog aan dezelfde kant? De enige verklaring lijkt een toegang tot een weergang op de muur die aansluit op de donjon. Meteen bezorgt ons dat een verklaring waarom de doorgang zover uitkomt in de hoek waar beide muren samenkomen en dus feitelijk die hoek verzwakt. De weermuur was zeker niet zo dik als de donjonmuur en om op de weergang uit te komen moet men de doorgang dus meer in de hoek maken. Mogelijk verklaart dit ook de herstellingen aan de linkerhoek (noordwestzijde) die we eerder beschreven. De herstellingsvorm is breder onder de toegang en te interpreteren als de weermuur. Vanaf de toegangshoogte versmalt die plots en loopt nog 1,5 m hoger, mogelijk een borstwering. Wat dit wel enigszins tegenspreekt, is dat de onderste halve meter niet hersteld lijkt, maar daar is de verklaring misschien te vinden in een ophoging (inmotting) en een fundering op spaarbogen⁶² voor de weermuur. Overigens suggereert de interpretatie van een tekst uit 1596 eveneens dat het vroegere vloerniveau hoger lag dan het huidige⁶³. Aan deze kant bevindt zich al de normale toegang, waardoor een tweede doorgang naar de noordelijke weergang onnodig is en de afstand met een simpele houten plank overbrugd kan worden. Dit betekent wel dat we veronderstellen dat de donjon aan het oostelijke uiteinde van het opperhof stond en dat dit opperhof weinig breder was dan de breedte van de donjon. Bekijken we de grachten dan geven die toch eerder een groter eiland aan, wat dus weer interpretatieproblemen oplevert...

⁶² Een fundering op spaarbogen bestaat uit massieve blokken (poeren of stiepen genoemd) die men met een boogvorm met elkaar verbindt. Enerzijds spaart men zo bouw materiaal uit, anderzijds is het ook een techniek die meer stabiliteit biedt bij weinig vaste grond. Uiteraard wordt nadien de fundering met aarde opgevuld zodat men aan het oppervlak daar niet van merkt.

⁶³ Zie elders in deze aflevering in het kaderartikeltje over "archiefteksten versus gebouwresten".

Tekening van de oudste fase van de westmuur (vroegere buitenkant) met de plaats van de weermuur (in stippen) en de inmotting in bruin.

De eigenlijke trap is een zogenaamde steektrap, een rechte trap die de eerste verdieping met de tweede verdieping verbond. De originele traptreden zijn verdwenen en vervangen door latere exemplaren⁶⁴. De traphal zelf is smal en hoog⁶⁵ onder een schuin aflopend tongewelf dat de helling van de trap volgt⁶⁶. Dat gewelf is volledig in veldsteen in

⁶⁴ Dit zien we duidelijk doordat de traptreden tegen het latere vloertje aansluiten en bovendien dat de tegentreden in baksteen zijn gemaakt en niet in veldsteen.

⁶⁵ 0,73 m breed en 2,97 m hoog.

⁶⁶ Het tongewelf is niet perfect rond maar nogal wisselend in de afwerking van zijn ronding. Evenmin volgt het perfect de trap want onderaan en bovenaan begint

breukverband uitgevoerd. De gehele binnenzijde van de trapruimte is bepleisterd en van een verflaag voorzien⁶⁷. Op de meeste plaatsen zijn er zelfs twee pleisterlagen met elk een verflaag, de onderste bleekgeel, de bovenste eerder grijs waarvan de onderste waarschijnlijk aan de donjonfase kan toegeschreven worden. Ze loopt immers door in de beide toegangen en in de lichtspleet. Bij de latere bepleistering/beschildering vertoont de onderste helft een donker geschilderde plint die de helling van de trap volgt.

Er is reeds eerder gewezen op een verticale lichtspleet die zich op ongeveer 1/3 van de traphal bevindt en dient om de anders zeer donkere gang te verlichten. Passen we dezelfde afstand toe van de veronderstelde bovenzijde van de originele trap, dan komen we net aan de later uitgekapte doorgang naar de zolder van het kasteeltje uit. Die toegang vertoont overigens aan een kant een schuine zijde, net als de lichtspleet. Bovendien gaf een eventuele lichtspleet een indicatie waar de trap zich juist bevond en hoe dik de muur was, wat dan weer toeliet om een opening op een bruikbare hoogte t.a.v. de trap uit te hakken. Mogelijk bevond er zich bovenaan de trap nog een dergelijke lichtspleet, later hergebruikt om het touw voor de klok door te geleiden⁶⁸.

Bovenaan is het iets moeilijker om de originele trap te reconstrueren, omdat enerzijds een latere en steilere stenen trap de vorige afdekt en deze bovenaan in een houten exemplaar vervolgt om zo het klokkentorentje te bereiken. Door de steilere helling komt de recentere trap 0,84 m hoger uit dan het niveau van de vroegere toegang tot de 2de verdieping en stopte hij ongeveer 0,75 m eerder.

het gewelf al eerder dan de trap aan de overgang van het schuine naar het horizontale gedeelte.

⁶⁷ Er is gekeken of er zich in het metselwerk onder de pleisterlaag, dat er plaatselijk soms bijna volledig is afgevallen, nog negatieve sporen van de houten bekisting voor de constructie van de boog te bemerken zijn maar jammer genoeg is dat tot op heden nog niet gebleken.

⁶⁸ Moeilijk zichtbaar omdat het geheel is overschilderd, deze spleet zich in een bakstenen opvulling bevindt en dat de plek moeilijk bereikbaar is omdat die zich onder de vastgenagelde houten trap bevindt.

De trap in de dikte van de muur van beneden naar boven toe, met rechts de toegang naar de eerste verdieping nog net zichtbaar.

Van de deuropening naar de tweede verdieping is door latere herstellingen in baksteen weinig te bespeuren. Enkel de rechterstijl is herkenbaar en die is ook al een herstelling in bakstenen waarvan de hoek 45° is afgeschuind.

De linkerdeurstijl is helemaal verdwenen aangezien de hele kant, inclusief de binnenhoek in later metselwerk is uitgevoerd. De vernieling van de veldstenen toren is hier dus vrij ingrijpend. Weliswaar is de aanzet van de hoek nog zichtbaar, maar het onregelmatige uitspringende gedeelte⁶⁹ verradert dat hier heel veel is weggebroken. Aan de buitenkant bekomen we trouwens hetzelfde beeld van weinig of geen veldsteen, tenzij we lager gaan waar het toeneemt in dikte. De aanzet van de noordmuur zou hier niet meer dan 0,74 m dikte tellen, wat als men dat vergelijkt met de andere muren ongeloofwaardig lijkt. Als we daarentegen de deuropening schatten op 90 cm en het einde van de gang daarmee gelijkstellen, dan resteert er nog zowat 1,60 cm voor de muurdikte, wat wel veel aannemelijker lijkt. De beschrijving uit de tekst van 1699 ondersteunt dit trouwens⁷⁰.

De tweede verdieping

Voor de tweede verdieping beschikken we over bijzonder weinig bouwhistorische gegevens. Enerzijds is de muur op de zolder van de achterbouw van het kasteeltje nog onvoldoende bestudeerd om veel conclusies toe te laten. Voor een goed begrip: er ligt een vrij dikke verflaag op die het achterliggende muurwerk slechts partieel laat doorschemeren en bovendien is het daar donker... Anderzijds is de huidige buitenmuur op deze hoogte wel heel sterk hersteld met diverse soorten baksteen en is ook hier een dikke verf/mortellaag aanwezig wat de leesbaarheid sterk bemoeilijkt. Daar komt de moeilijke toegankelijkheid nog bovenop omdat het zo hoog boven het dak van het naastliggende gebouwtje is gelegen. Weliswaar zijn er dankzij de medewerking van de Nevelse brandweer een groot aantal foto's van relatief dichtbij genomen⁷¹, maar het blijft toch behelpen.

⁶⁹ Dit is het best zichtbaar in de ruimte onder de houten trap, waar nog een 15 tot 30 cm uitspringende verbrokkelde veldsteen te zien is.

⁷⁰ Zie elders in deze aflevering in het kaderartikeltje over "archiefteksten versus gebouwwresten".

⁷¹ Op 19 juni 2013, waarvoor onze dank.

De vroegere buitenmuur gezien van op zolder.

In de zuidelijke hoek (links) van de westmuur met het stukje zuidmuur bevindt er zich een natuurstenen console⁷² die mogelijk een strijk balk voor de vloer van de tweede verdieping heeft gedragen. Verschillende min of meer vierkante herstellingen in baksteen die ongeveer op dezelfde hoogte als de console liggen, suggereren balkgaten voor dezelfde vloer. Aan de andere kant, waar de ingang tot de tweede verdieping zit, is er op die hoogte zo goed als geen natuursteen op de buitenwand bewaard. We

⁷² Aan het type te zien is dit geen origineel stuk, maar een latere invoeging. Bovendien is het voor een strijk balk gebruikelijk dat de console in de korte muur zit, dus parallel met de richting van de balken.

kunnen echter de oude baksteen die gebruikt is om de linkerstijl (binnenin rechterstijl) van die ingang te herstellen wel herkennen en de onderzijde daarvan ligt quasi op dezelfde hoogte als de bovenkanten van de eerder vermelde balkgaten. In ieder geval kunnen we uit waarnemingen op de zolder min of meer afleiden dat deze bovenste verdieping toch nog zo'n goede 3,75 m bewaard⁷³ is.

*De toegang tot de tweede verdieping van buitenaf gezien (vroeger binnen) te herkennen aan het raampje.
Links daarvan in blekere baksteen de linker deurstijl.*

Een derde verdieping of een defensief platform?

De vraag kan worden gesteld of er nog een bewoonbare derde verdieping was. Alhoewel het niet uit te sluiten valt, zijn er evenmin bewijzen voor. Noch in de bouwhistorische sporen, noch in de teksten zijn er aanwijzingen

⁷³ Dit is wat in tegenspraak met de beschrijving uit 1699 waar enkel sprake is van een vrije ruimte van 2,10 m waarboven de balken beginnen. Zelfs met de hoogte van de balk er bij geteld, komen we nog ruimschoots tekort.

voor een derde verdieping. En ook al vinden we evenmin expliciete vermeldingen van een defensief platform, mogen we daar hoe dan ook van uitgaan omdat dit nu eenmaal gebruikelijk was bij donjons. Of men daar geraakte via een trap in de bovenkamer of langs een ladder met een luik doet er niet zo veel toe. Een mogelijke aanwijzing voor een defensief platform vinden we in de afbeelding op de kaart bij het landboek van 1639. Die toont een vreemde lijn onder de dakrand van de toren, die misschien wel op een borstweringselement zou kunnen wijzen⁷⁴. Meteen is er dan ook een oplossing voor het hierboven vermelde probleem van het hoger komen van de muren t.o.v. het dakgebinte. Dat zijn dan de restanten van de vroegere borstwering. De randen van het puntdak beginnen dan niet op de buitenkant van de muur maar op de binnenzijde om zo nog over een wandelruimte te beschikken aan de borstwering. Wat meteen maakt dat de donjon van Nevele slechts drie volwaardige verdiepingen telde i.p.v. de gebruikelijke vier.

De oorspronkelijke donjon samengevat

De donjon van Nevele bestond uit een woontoren met een aansluitende weermuur rond het opperhof, beide opgetrokken in veldsteen in breuksteenverband. Hij is gebouwd op een natuurlijke hoogte maar is nog verder met minstens 1,5 m ingemot. Hij telt drie verdiepingen en een defensief platform. De hoofdtoegang lag tegen de hoek van de eerste verdieping en een secundaire toegang voor de circulatie met de weermuur lag aan de andere hoek. Ongetwijfeld huisvestte deze verdieping minstens de representatieve ruimte (ontvangstkamer) gelet op de hoogte van het plafond. Vermoedelijk waren meerdere functies (ontvangst- en leefruimte) op deze verdieping gecombineerd terwijl de slaappleatsen zich op de tweede verdieping bevonden. De eerste en tweede verdieping waren met elkaar verbonden via een trap in de dikte van de muur. Deze werd verlicht door minstens twee lichtspelen. Er zijn geen sporen overgebleven van de ongetwijfeld aanwezige haarden en latrines, omdat de andere buitenmuren zijn verdwenen. Het defensief platform bestond uit een loopgang tussen de borstwering en het puntdak.

⁷⁴ Vandaag denken wij onmiddellijk aan een dakgoot, maar dat is pas een relatief recente manier van werken. In de 17de eeuw was het nog gebruikelijk om het water van het dak op de grond te laten druipen.

Verbouwingen tot kort voor 1489

Ongetwijfeld is het kasteel later herhaaldelijk verbouwd, om het aan te passen aan de noden van de tijd. Even goed heeft het een aantal belegeringen en vernielingen doorstaan, maar er is meer nodig dan een brand om een dergelijke massieve woontoren te doen instorten of definitief onbruikbaar te maken. De historici⁷⁵ twisten nogal of de burcht in 1381 al dan niet vernield werd, maar voor het jaartal 1452 is men het er wel over eens dat er vernielingen plaatsgrepen. In ieder geval wijst de zware beschadiging van de muur naast de haard en ook hogerop waarschijnlijk in de richting van een moedwillige menselijke interventie, dus een belegering.

Aanwijzingen voor verbouwingen zijn evenzeer schaars. Een rij balkgaten⁷⁶, waarvan één ingewerkt in de boog boven de ingang deur, kan wijzen op een steun voor een aanleunend lessenaarsdak⁷⁷, maar kan evengoed uit een veel latere periode dateren⁷⁸. Van een tweede rij balkgaten iets hogerop⁷⁹ gelegen, kan ongeveer hetzelfde gezegd worden⁸⁰. Evenmin kunnen we de balkenrijen onderling koppelen want de gaten liggen niet onder elkaar⁸¹. Anderzijds zitten we ook nog met de bepleistering aan de buitenkant op de linkerstijl van de hoofdtoegang; ergens toch wel een suggestie dat op een gegeven moment deze toegang niet meer aan de buitenlucht was blootgesteld en dat er dus een voorbouw was.

⁷⁵ Zie in dit nummer de bijdrage van Jan Luyssaert over de geschiedenis van het kasteel.

⁷⁶ Het zijn er vijf, allemaal nogal aan de kleine kant maar wisselend van omvang. Ze liggen niet exact op dezelfde hoogte maar toch rond de 7 – 7,20 m boven het huidige vloeroppervlak. Hun onderlinge tussenafstand varieert ook van 1,25 tot 2,00 m.

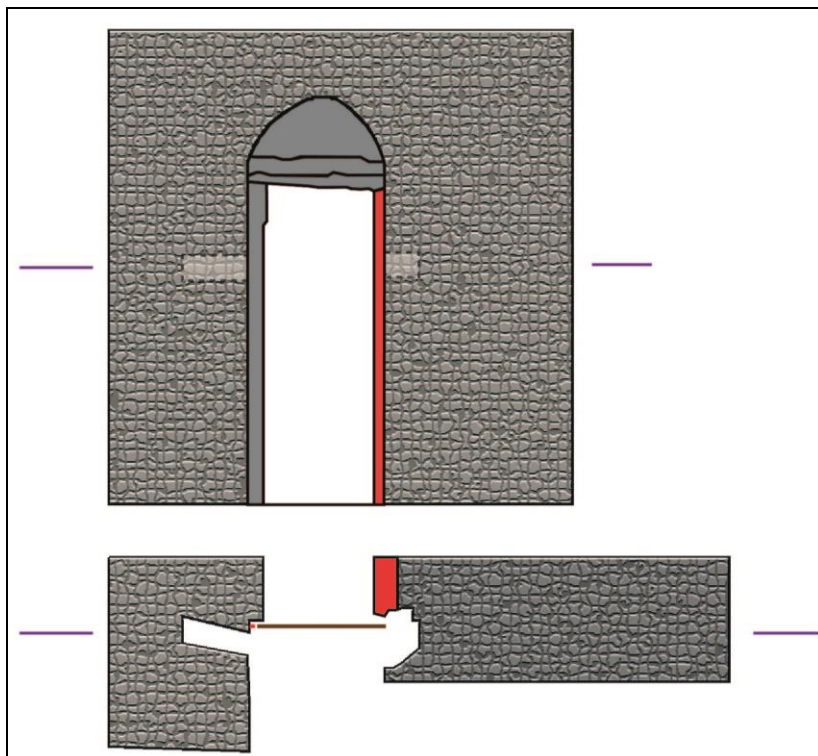
⁷⁷ Een schuin verlopend dak waarbij een kant hoger komt dan de andere.

⁷⁸ De bakstenen opvulling van deze overwegend kleine balkgaten was dermate fragmentair dat er geen baksteenformaat kon uit afgeleid worden, laat staan een datering...

⁷⁹ Ongeveer 7,75 m boven het huidige vloeroppervlak.

⁸⁰ Het zijn er ook vijf maar hun onderlinge afstand varieert dusdanig (van 0,20 m tot 2,00 m) dat het zelfs twijfelachtig is dat ze uit eenzelfde periode dateren.

⁸¹ Als de balkgaten van de rijen onder elkaar liggen, wijst dit op een eenzelfde dakconstructie.

*Verbouwingen in baksteen (in rood aangegeven)
aan de secundaire toegang.*

Maar er is duidelijk nog meer gewerkt aan de hoofdtoegang. Aan de rechter benedenzijde is tot op een hoogte van 1,15 m de deurstijl gerepareerd in baksteen⁸² en in één beweging is ook het grote balkgat ernaast (opnieuw?) gedicht. Ook het bakstenen vloertje in de hoofdtoegang dateert waarschijnlijk uit dezelfde periode gezien het sterk verwante baksteenformaat⁸³. Dit nieuwe vloertje bevindt zich echter wel op dezelfde hoogte als zijn voorganger, wat we kunnen zien aan de drempelstenen. Dit is vooral van belang voor de relatieve chronologie t.a.v. een soortgelijk vloertje beneden de trap in de dikte van de muur. Daar is

⁸² 25 x 12 x 5,5/6 cm.

⁸³ 25 x 11/11,5 x 5 cm.

wel degelijk het niveau opgehoogd met een dertigal centimeter, wat deze ingreep direct in een latere fase plaatst. Ook aan de secundaire toegang is er gewerkt, want de rechterdeurstijl is in baksteen vervangen.

In het zog van de "afbraak" van 1489

Die latere fase zou wel eens kunnen te maken hebben met de aanpassingen en herstellingen nadat de Gentenaars in 1489 de rest van het kasteel hebben afgebroken. In tegenstelling tot wat vroeger werd aangenomen, heeft men niet het hele kasteel afgebroken, maar de oude woontoren laten staan⁸⁴. Hoogstwaarschijnlijk heeft dit te maken met het bouw materiaal van de donjon: de veldsteen in breuksteenverband. Niet alleen zijn deze stenen eerder klein, ze zijn ook nog onregelmatig en in de 15de eeuw was men niet meer gewoon om met breuksteen te werken. Vermoedelijk heeft men dus enkel de bijgebouwen afgebroken die in baksteen waren opgetrokken of in zorgvuldig behouden witsteen. Na afloop van de afbraakwerken heeft men de donjon moeten herstellen om hem verder te kunnen gebruiken, in welke hoedanigheid dan ook. Alles wijst er op dat hij toen als een losstaande (woon)toren⁸⁵ terug in gebruik is genomen.

Een reparatie die in de richting van die fase wijst, is de bakstenen herstelling links aan de hoek van de westmuur, waarvoor we eerder verwezen als negatief spoor van een aanzet van een weermuur. De baksteenformaten⁸⁶ zijn daar aanzienlijk groter dan bij andere latere verbouwingen. Diezelfde herstelling loopt trouwens als een dubbele rij bakstenen door tot aan de onderkant van de hoofdtoegang, misschien te interpreteren als de verwijdering van de verbinding met de weergang?

⁸⁴ Zie nogmaals in dit nummer de bijdrage van Jan Luyssaert over de geschiedenis van het kasteel.

⁸⁵ De afbeelding op de kaart van het landboek van 1639 toont in ieder geval een losstaande toren zonder aanbouwen, noch bijgebouwen.

⁸⁶ De onderste meter zelfs 28/29 x 10,5/11 bij 6,5/5 cm; erboven 24,5 x 11 x 5 cm. Gelijk met die onderste meter is ook de hoek in hergebruikte veldsteen hersteld.

Verbouwingen en herstellingen aan de linkerhoek van de donjon die mogelijk een negatief spoor zijn van een weggebroken weergang.

Tekening van de westmuur met aanduiding in bruinrood van de herstellingen in baksteen en in bleekgrijs in witsteen (linkerhoek) van na 1489.

De gedeeltelijk gedichte hoofdtoegang met nog een vensteropening.

Bij die gelegenheid is klaarblijkelijk ook de hoofdtoegang gedicht in baksteen van ongeveer hetzelfde formaat⁸⁷. Alhoewel de interpretatie op het moment van het vrijleggen van de deur bemoeilijkt werd door een nog latere reparatie/aanpassing die de deur centraal doorsneed, werd bij het verwijderen van de bakstenen invullingen de situatie duidelijk. Waarschijnlijk om redenen van stabiliteit heeft men de volledige opening van de deur tot gelijk met de buitenmuur van de donjon gedicht⁸⁸. Bij die gelegenheid heeft men bovendien onder de ontlastingsboog de vulling opnieuw aangebracht in baksteen versterkt met hergebruikte bouwelementen in natuursteen. Aan de binnenzijde heeft men de vroegere (waarschijnlijk veldstenen) latei vervangen door een hergebruikte houten balk. Al deze elementen wijzen toch op problemen met de veldstenen lateien, want anders had men die gewoon laten zitten. De houten lateibalk ondersteunt de afdekking van een rechthoekige opening met een enigszins onregelmatige vorm⁸⁹. Deze opening vertoont twee types pleisterwerk en beschildering. De oudste bepleistering is geelachtig van kleur met herkenbare witte kalkbrokken⁹⁰ en is afgedekt met een witte verflaag. De latere bepleistering is lichtbruin van kleur en fijnkorrelig en is bedekt met een lichtgrijze verflaag. Bovendien is deze bepleistering ter hoogte van het midden⁹¹ concaaf uitgeschulpt tot een randje⁹² en dit waarschijnlijk aan beide zijden⁹³. Er zijn geen sporen te bemerken van eventuele beglazing, evenmin als van dievenijzers. Aan de buitenzijde (westkant) wordt de bovenzijde van de vensteropening samen gehouden door voornamelijk grote onregelmatige blokken natuursteen. Opvallend is het gebruik van hergebruikte architecturale elementen (zogenaamde spolia)⁹⁴. Het betreft gotisch maaswerk waar glas-in-lood in gevat werd en delen van de ribben van een kruisribgewelf, alle waarschijnlijk afkomstig

⁸⁷ 24/24,5 x 12 x 6 cm.

⁸⁸ Goed voor een muur met een dikte van bijna 0,70 m dik!

⁸⁹ Ongeveer 80 cm hoog bij 60 cm breed. De onregelmatigheid situeert zich vooral in de rechterkant (zuidzijde) waar enkele natuurstenen, zowel in de bovenhoek als beneden, de rechthoek doorbreken.

⁹⁰ 0,4 tot 0,05 cm omvang.

⁹¹ 28 cm van de binnenkant verwijderd en 39 cm van de buitenzijde.

⁹² Hoogte 2,5 cm.

⁹³ Voor zover zichtbaar aan de rechterzijde. De bepleistering op de bovenkant is net zomin als de bepleistering op de onderkant bewaard.

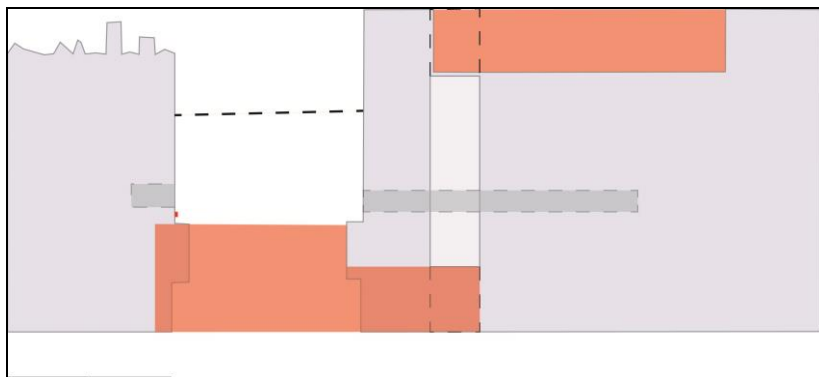
⁹⁴ Voor de bespreking zie kadertekst.

van de nabijgelegen parochiekerk. Historisch⁹⁵ kan dit kloppen want in 1452 werd het dorp plat gebrand waardoor in 1489 gemakkelijk nog puin van de kerk voorhanden was.

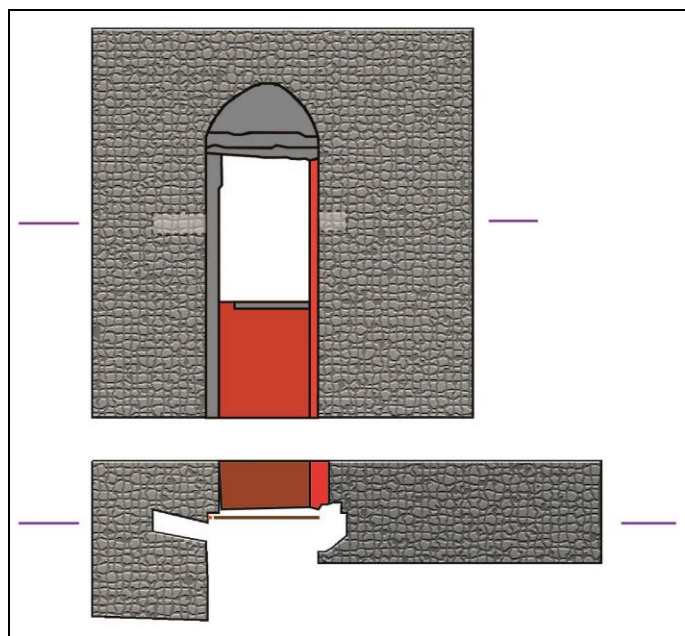

Het geschulpte randje in pleisterwerk in de vensteropening.

⁹⁵ Zie eens te meer in dit nummer de bijdrage van Jan Luysaert over de geschiedenis van het kasteel.

Tekening van het bovenaanzicht van de voormalige hoofdtoegang. In rood is aangegeven hoe die gevuld is in baksteen. Ook de nis aan de vroegere binnenkant is opgevuld met baksteen (bovenaan de tekening).

Tekening van de secundaire ingang met in bruinrood de opvulling in baksteen tot de helft.

HERGEBRUIKTE BOUWELEMENTEN VAN DE PAROCHIEKERK?

De spolia⁹⁶ die hergebruikt zijn om de opening boven de venster te vullen verdienen wat nauwere aandacht. Vijf daarvan zijn in witsteen, meer bepaald Ledesteen⁹⁷, uitgevoerd en zijn onderdelen van de ribben van een kruisribgewelf. Twee er van hebben een kruisvormige inkeping op de delen waar ze aan elkaar moeten raken, waarschijnlijk om de mortel een betere grip te geven. Alle vertonen ze een gelobde doorsnede met een quasi ronde top. Hun vorm⁹⁸ is licht trapezoïdaal waardoor ze, als je ze aan elkaar legt een lichte boogvorm bekomt. Deze boogvorm wordt bevestigd door een concave bovenzijde⁹⁹. Plaatselijk zijn nog sporen van pleisterwerk met daarop verf bewaard. De beschildering vertoont afwisselende vlakken van zwart en lichtgrijs die de volledige rib beslaan. Aangezien de zijkanten volledig beschilderd waren, moet het gewelf volledig boven deze ribben aangebracht zijn. Ze vertonen allemaal sporen van beschadiging, waarbij meestal een kant erger geraakt is dan de andere kant. Misschien is dit te wijten aan het instorten van het gewelf?

De delen van de ribben van het kruisribgewelf tegen elkaar gelegd, niet noodzakelijk in dezelfde volgorde, noch van eenzelfde rib afkomstig. De boogvorm is duidelijk te zien.

⁹⁶ Spolia zijn bouwkundige elementen uit oudere gebouwen die worden hergebruikt.

⁹⁷ Identificatie Frank Gelaude.

⁹⁸ Hun lengte varieert van 27 tot 34 cm terwijl hun hoogte constant op 29 cm blijft.

⁹⁹ Over een afstand van 20 cm een verschil van 2 mm.

Drie andere spolia in blauwe hardsteen zijn zonder twijfel onderdelen van maaswerk uit een venster in gotische stijl. De groeven voor het glas-in-lood zijn nog goed herkenbaar. Het meest opvallend is een stuk van grote afmetingen met de centrale sleutel waarboven zich een driepas in een rond venster bevond en links en rechts twee drielobbige spitsbogen. Een ander stuk is afkomstig van de zijkant van het raam, net waar een boogvorm aanzet voor een opengewerkt maaswerk. Het kleinste stuk is een fragment van een verticale stijl.

Maaswerk voor een glas-in-lood venster van de parochiekerk. Het is het middenstuk waaronder links en rechts twee spitsbogen in het maaswerk zijn uitgewerkt en bovenaan een driepaslob in een cirkel.

Quasi zeker zijn de bouwfragmenten afkomstig van een kerk, waarschijnlijk de nabijgelegen parochiekerk. Aangezien de heer van Nevele al eind 14de eeuw zijn residentie naar Ooidonk verplaatste, lijkt het weinig waarschijnlijk dat er in het Nevelse kasteel nog gewelven en maaswerk in gotische stijl zijn aangebracht. Bovendien is de omvang van deze ribben te groot om in een relatief lage ruimte als de donjon te passen.

Luc Bauters, Okke Bogaerts en Jan Van Damme

Ook het vloertje in de ruimte beneden de trap in de muur vertoont een gelijkaardig baksteenformaat¹⁰⁰ en is bovendien opgehoogd. Hier is duidelijk te zien dat de vloer in eenzelfde bouwphase als het dichtmaken van de secundaire toegang is aangelegd. Enerzijds loopt de vloer niet door onder de dichting. Anderzijds bestaat de deurvulling onder het vloerniveau uit onzorgvuldig gepositioneerde brokken veldsteen, aangevuld met stukken baksteen en gebonden door kalkmortel. Daarboven verandert dit in een zorgvuldiger gemetselde bakstenen muur. De voormalige deuropening is slechts gedeeltelijk gedicht waarbij enkel de onderste helft is opgevuld¹⁰¹ in baksteen van een gelijkaardig formaat¹⁰² met bovenaan een laag gerecupereerde veldsteen als vensterbank (?). Op die manier bekwam men een vensteropening¹⁰³ met een luik dat met dezelfde sluitbalk kon worden afgesloten. Vreemd genoeg heeft men het luik en de sluitbalk¹⁰⁴ laten zitten en mee ingemetseld bij het latere dichten van de opening. De aanpassingen van de rechter deurstijl in baksteen¹⁰⁵ zijn niet ingewerkt in de dichting, zodat die als ouder beschouwd moeten worden.

De vloertegels lopen door tot aan de trap maar het is niet duidelijk of ze er onder door lopen omdat de voeg net daar ligt. Het geeft echter wel de indruk dat de aanpassing van de trap eveneens in deze periode plaats greep. Voor een goed begrip: het gaat hier enkel over de onderste helft van de trap in de dikte van de muur. Die traptreden worden gevormd door

¹⁰⁰ 25 x 11 x 6/6,6 cm.

¹⁰¹ Tot op een hoogte van 90 cm t.o.v. het bakstenen vloertje.

¹⁰² 24,5/25 x 11/11,5 x 5,5/6 cm.

¹⁰³ 71 cm breed bij 114 cm hoog.

¹⁰⁴ 136 cm lang bij 11 cm hoog en 6,5 cm breed.

¹⁰⁵ ? x 12,5 x 5,5/6 cm.

Zware houten balken als traptreden.

dikke¹⁰⁶ zware balken, ondersteund door bakstenen, weer al eens in hetzelfde formaat¹⁰⁷. We tellen er 15 met een hoogteverschil tussen de treden variërend tussen de 19 en 22 cm. In de bovenste helft van de trap zijn ze afgedekt door een platform en latere ingebrachte traptreden. In de beschrijving¹⁰⁸ van 1699 is er sprake van *eenen steenen trap met haute sullen breet van drij voeten lanck van acht en twintich trappen wesende het conduit naer de criminele vanghenisse ofte vierkant*¹⁰⁹. Alhoewel iets minder breed¹¹⁰ klopt de beschrijving wonderwel met het type van traptreden dat hier is gebruikt. Op zich niet zo spectaculair want een trap met een dergelijke zware constructie kan zonder problemen honderden jaren functioneren.

Dat de trap intensief en lang als verbinding tussen de verdiepingen heeft gefunctioneerd en dat de vroegere secundaire toegang enkel nog als venster fungeerde, blijkt ook duidelijk uit het slijtagepatroon van het bakstenen vloertje. Dat is namelijk heel erg versleten onderaan de trap met de bocht naar het deurgat dat toegang tot de eerste verdieping gaf. Het restant in de richting van de vroegere toegang is bijna niet afgesleten. Er zijn nog andere herstellingsfasen in baksteen in de trapruimte, maar het is nogal moeilijk om die goed in te schatten omdat ze zijn afgedekt met pleister en verf waardoor de formaten niet te achterhalen zijn zonder schade aan te richten.

Ook de ingangen van de eerste en tweede verdieping zijn aangepast. Zo is de linker (noord) deurstijl van de deuropening¹¹¹ naar de eerste verdieping bijgewerkt in baksteen in een iets kleiner formaat¹¹² en afgewerkt met een afschuining op de hoek. De deuropening zelf is van twee houten lateien voorzien, waarbij die aan de vroegere binnenzijde (oostkant) iets lager komt dan die aan de trapzijde. Beide lateien zijn waarschijnlijk gelijktijdig met de bakstenen vernieuwingen aan de deurstijl. Van de deuropening

¹⁰⁶ 6 tot 8 cm dik hoog en tot 30 cm diep.

¹⁰⁷ 24,5/25 x 12 x 6 cm.

¹⁰⁸ Voor de bespreking en vertaling zie de bijdrage van Jan Luyssaert over de geschiedenis van het kasteel.

¹⁰⁹ De transcriptie is van de hand van Jan Luyssaert, waarvoor dank.

¹¹⁰ 0,76 ipv 0,90 m (een voet is 0,30 m).

¹¹¹ 2,12 m hoog bij 0,98 m breed.

¹¹² 23,5 x 11,5 x 5/5,5 cm.

De (later gedichte) doorgang naar de eerste verdieping van uit de trap gezien. De linkerstijl is herwerkt in baksteen en een houten latei is aangebracht.

naar de tweede verdieping is door latere herstellingen in baksteen weinig te bespeuren. Enkel de rechterstijl is herkenbaar en die is ook al een herstelling in bakstenen¹¹³ waarvan de hoek 45° is afgeschuind. Bij de vernieuwing van de trap heeft men onderaan rechts een stukje van de linkerdeurstijl moeten weggakken wat aangeeft dat de trap later is dan de aanpassing van de toegang tot de eerste verdieping. Hoewel al deze ingrepen niet noodzakelijk gelijktijdig zijn, geven de gelijkaardige baksteenformaten toch aan dat de aanpassingen in tijd niet zo ver uit elkaar kunnen liggen. Het lijkt er op dat de deurstijlen, zowel van de hoofdtoegang als van de secundaire toegang, eerst een zware herstelling in baksteen hebben gekregen. Daarna is de trap aangepast, is de secundaire toegang omgevormd tot een venster met een luik en is het vloertje beneden de trap aangelegd.

Het dichteren van beide toegangen op de eerste verdieping geeft aan dat men vanzelfsprekend een nieuwe toegang heeft gemaakt. Waarschijnlijk bevond die zich op het gelijkvloers aan de zuidzijde, recht tegenover de toegangsweg die naast het kerkhof liep¹¹⁴.

Tussen 15de en 18de eeuw

Een volgende serie ingrepen is bijzonder moeilijk te dateren omdat ze bijna allemaal zijn uitgevoerd in bij benadering eenzelfde type baksteen. Waar we wel mogen van uitgaan is dat de donjon toen nog als gebouw in gebruik was¹¹⁵. Sommige horen waarschijnlijk thuis in de lange periode dat het geheel als gevangenis en schepenhuis fungeerde. Andere dan weer bij de verbouwingen van einde 18de eeuw als er een gebouw wordt tegenaan gezet¹¹⁶.

¹¹³ 22/23 x 11 x 5/5,5 cm.

¹¹⁴ Zoals te zien op de afbeelding op de kaart van het landboek van 1639. Het aantal vensters moet waarschijnlijk niet letterlijk worden genomen maar eerder indicatief.

¹¹⁵ Wat blijkt dat die ingrepen bepleisterd waren.

¹¹⁶ Op een plan van de situatie van 1777, bewaard op het kasteel te Ooidonk staat dat gebouw aangegeven. Zie hiervoor de bijdrage van Hugo Schaeck over de geschiedenis van het kasteel.

Tekening van de westmuur met de aanpassingen tussen de 15^e en de 18^e eeuw. Bemerkt in donkerder bruin het dichtmaken van de secundaire toegang, en het maken van een nieuwe toegang rechts op de benedenverdieping.

Tot de eerste categorie bijvoorbeeld hoort het dichtmaken van de vensteropening met het luik die in de voormalige secundaire toegang was ingebracht. Bij dat dichtmaken in baksteen¹¹⁷ heeft men vreemd genoeg het luik laten zitten en krijgen we de indruk dat aan de toenmalige

¹¹⁷ Met bakstenen van 21,5 x 10,5 x 5,5 cm.

buitenzijde het gat niet werd dichtgemetseld en zodoende het luik zichtbaar was. Dat suggereert in ieder geval dat het een buitengevel was, want binnenin zou men dat dichtmaken. Wel zien we dat het nu volledig dichtgemaakte gat aan de binnenzijde (dus richting steektrap) wordt overpleisterd en geveerd, een teken dat deze trap nog in gebruik was. Wanneer men het gat uiteindelijk dan toch aan de buitenzijde heeft dichtgemetseld, blijft nog onduidelijk. Men heeft daarvoor een vreemd plat formaat van bakstenen¹¹⁸ gebruikt, dat aan geen enkel ander spoor te koppelen valt. Wel is aan de onafgewerkte mortelbaarden te zien dat het dichtmetselen van buiten uit is gebeurd. Waarschijnlijk kan het dichten van dit gat gelijktijdig gezien worden met het definitieve dichten van de nieuwe toegang die hieronder beschreven wordt.

Vulling van de vensteropening met platte bakstenen en duidelijk zichtbare mortelbaarden. Bemerk ook de rij veldstenen met eronder een ander type bakstenen.

¹¹⁸ 24 x 12 x 4/4,5 cm.

Een soortgelijk verhaal vinden we in een nieuwe toegang die op de gelijkgrondse verdieping doorheen de muur wordt gehakt in de westmuur ter hoogte van de hoek met de zuidmuur. Deze toegang manifesteert zich vandaag als een muurkast in de traphal van de diensttrap. Het is een brede en hoge opening met een licht gebogen plafond dat is bijgewerkt met baksteen¹¹⁹ die later overschilderd is. Op de overgang naar de binnenkant zowel als naar de buitenkant is telkens een houten latei gestoken. De deuropening aan de vroegere buitenzijde, nu kant traphal, was hoger dan nu¹²⁰ en draaide naar binnen open. Dat is zowel te zien aan de duimen die boven de dichting en aan de binnenkant zitten, als wel aan het slotmechanisme aan de andere zijde. Waarschijnlijk is de zware deur van de muurkast die nu naar buiten opendraait de oorspronkelijke deur, die men heeft omgekeerd en aangepast¹²¹. Vermoed kan worden dat deze deur een buitendeur was: de toegang is hoog en breed en van een zware deur voorzien die naar binnen draait. Als verbinding met een andere binnenruimte lijkt dat toch wel zwaar en omvangrijk, al zijn er volgens de beschrijving van 1699¹²² nog binnendeuren van 7,5 cm, dit waarschijnlijk omwille van de veiligheid en de gevangenisfunctie. In voornoemde beschrijving komt deze toegang, noch de deur voor. In ieder geval is ze later aangepast, misschien op het moment dat het gebouw in de 18de eeuw tegen de donjon is aangezet.

Wel is er in die beschrijving sprake van een tussenverdieping die tussen de 1ste en de 2de verdieping is aangebracht. Dit is moeilijk te traceren op de muur (huidige buitenmuur) wegens de talrijke latere herstellingen en de afdekkende pleister/verflaag. Desondanks zijn er twee later gedichte balkgaten opgemerkt op een hoogte van 2,53 m boven de vloer van de 1ste verdieping en met een onderlinge tussenafstand van 1,25 m die hiervoor misschien in aanmerking¹²³ komen. Het rechtse gat zit in de linker bovenhoek van de toegang, wat suggereert dat die hier aan de bovenzijde

¹¹⁹ 22 x 10 x 5,5 cm.

¹²⁰ 42 cm hoger, wat een deuropening van ongeveer 2,60 m oplevert.

¹²¹ Zie kadertekst.

¹²² Zie de bijdrage van Jan Luysaert over de geschiedenis van het kasteel.

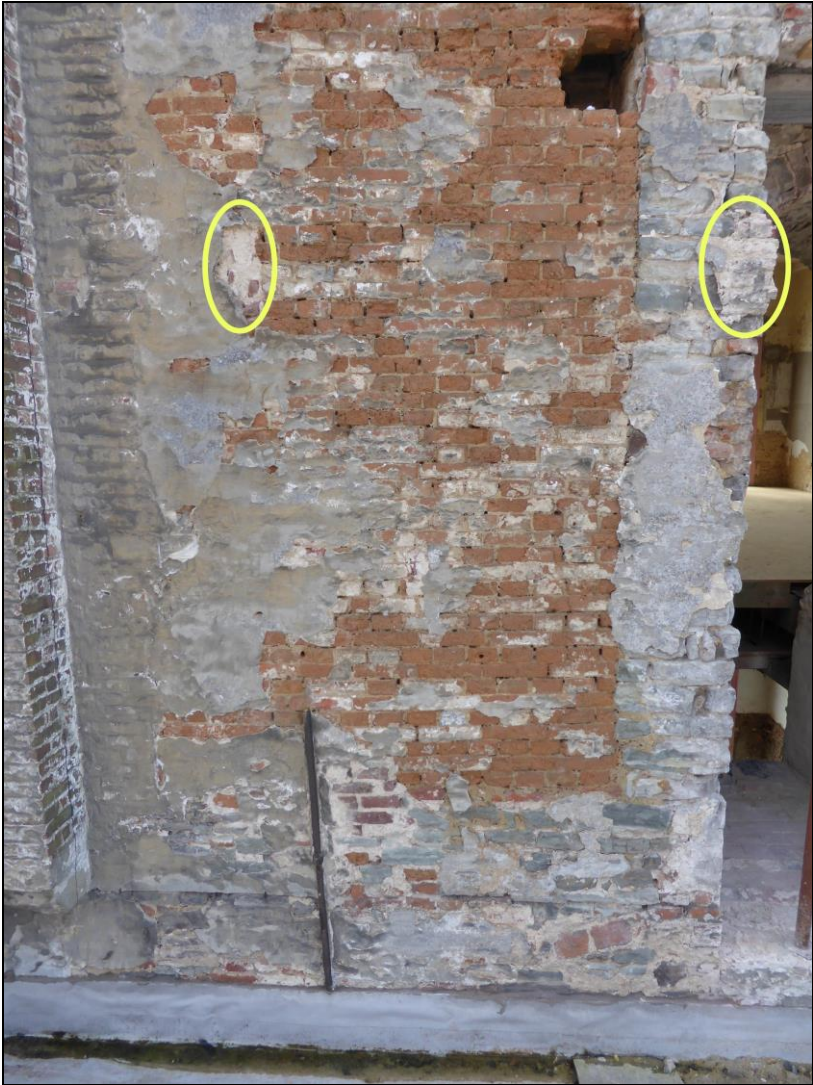
¹²³ Alhoewel dit niet zeker is. De balkgaten zijn rechthoekig, met hun smalle kant naar boven en dat is eerder een relatief recent fenomeen. Anderzijds is de bovenzijde ervan precies minder diep en misschien gerelateerd aan het verwijderen van de balken, zodat zij wel degelijk een vierkante vorm hebben en dus ouder kunnen zijn.

reeds tot daar gedicht was. Het linkse gat zit in de dichting van de grote nis, maar kan eventueel gelijktijdig¹²⁴ daarmee zijn, wat het mogelijk ook in de vroegere fase kan rangschikken.

De muurkast links naast de trap met de deur dicht.

¹²⁴ Dit is moeilijk te controleren wegens de pleister-/verflaag er boven en door de gebrekkige toegankelijkheid boven een dak en relatief hoog in de muur.

De twee gedichte balkgaten zijn zichtbaar: het rechtse in de linkerkant van de nieuwe deuropening op 2/3 hoogte, het andere op dezelfde hoogte naar links als een bleke kalkmortelverkleuring.

EEN ZWARE HOUTEN DEUR

De bovenkant van de zware deur aan de binnenzijde bekeken.

De zware houten deur¹²⁵ die de voormalige toegang tot de benedenverdieping van de donjon - nu een muurkast - afsluit, verdient het om nader bekeken te worden. Toen de doorgang werd afgesloten waardoor een bergruimte ontstond, heeft men de deur aangepast en naar buiten toe laten opendraaien. Logisch eigenlijk want met een naar binnen draaiende deur kan men niet veel kwijt in een muurkast. Het betreft een volle houten deur van 5,5 cm dikte, aan de buitenzijde voorzien van verticale planken¹²⁶ en aan de binnenzijde van horizontale planken¹²⁷ gevat in een kader. Klaarblijkelijk is het nog de originele deur die ondersteboven werd gemonteerd. Aan de huidige onderzijde en aan de draaikant werd ze

¹²⁵ De deur is 218 cm hoog, 113 cm breed en 5,5 cm dik.

¹²⁶ 2,5 cm dik en 20 tot 32 cm breed, voorzien van moulures.

¹²⁷ 3 cm dik en 23 tot 30 cm hoog.

gedeeltelijk ingekort¹²⁸ om te passen in kleinere deurgat. Daardoor ook komt het originele sleutelgat met zijn versierde plaat te hoog te zitten en heeft het evenmin nog een functie¹²⁹. Deze zware deur draait nu op twee pivotscharnieren¹³⁰ terwijl toen ze nog naar binnen openging op duimen¹³¹ draaide.

De bovenste pivotscharnier

Luc Bauters en Raf Walgraeve

¹²⁸ Te zien aan het kader aan de binnenkant van de deur, dat op die zijden veel minder breed is dan op de niet-ingekorte zijden. Ook te herkennen aan een duim aan de binnenzijde die hoger zit dan het huidige deurgat.

¹²⁹ De deur wordt nu met een simpele valgrendel afgesloten en het slotmechanisme is vervangen door een blok hout.

¹³⁰ Pivotscharnieren zijn scharnieren waarvan de pinnen onderaan en bovenaan het deurblad bevestigd worden en met draaipunten die in de grond en aan de bovenzijde van de deuropening verankerd zijn.

¹³¹ Duimen zijn de metalen rechtopstaande cylinders waarop de scharnieren van een deur draaien.

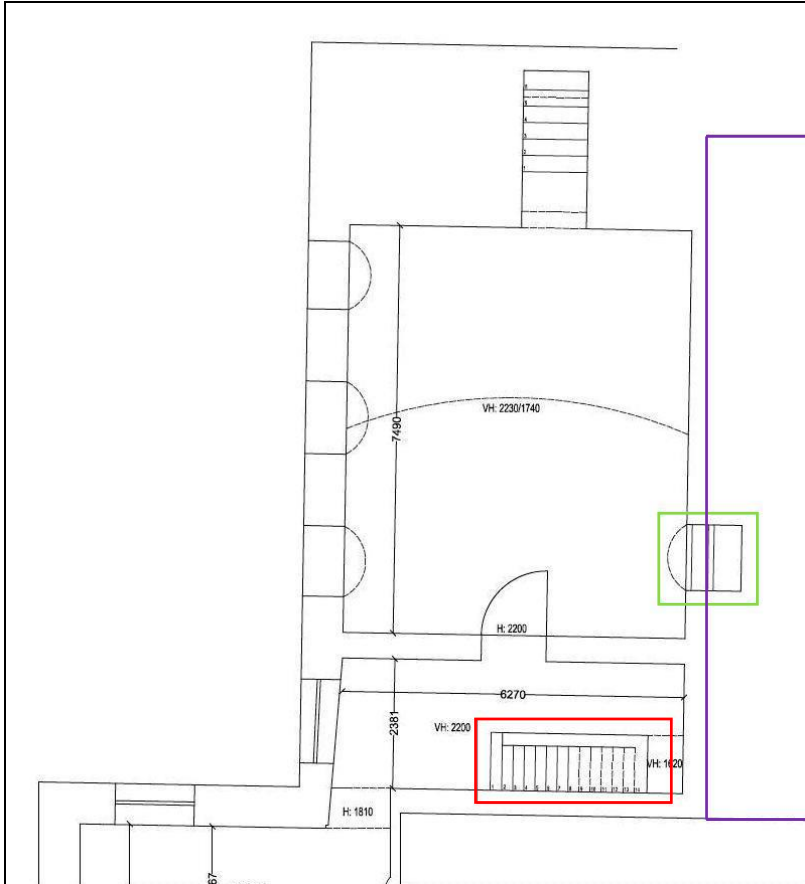
De 18de-eeuwse aanbouw

Bij het onderzoek van de benedenverdieping van het kasteeltje, stotten we toch op een aantal fases die we niet aan de verbouwingen van de weduwe Carbonelle konden toewijzen. Het leek echt of er nog een fase aan vooraf ging. Dat heeft zich uiteindelijk bevestigd met de vondst van het reeds vermelde plan van de situatie van 1777.

Een eerste probleem waar we in twijfel over verkeerden, was het tijdstip van het dichtmaken van de lichtspleet en van het venster in de vroegere hoofdtoegang. Beide werden naderhand overpleisterd en beschilderd, wat wijst op een verder gebruik van de trap. Logisch gezien vindt het dichtmaken zijn oorzaak in een nieuw gebouw dat er tegenaan is opgetrokken, enerzijds om aldus een vlakke binnenmuur te bekomen en anderzijds hun overbodigheid omdat men sowieso geen licht meer kan trekken in de trap. Het baksteenformaat¹³² van de vensterdichting wijst ook in die richting. Ook de zorgvuldige vlakke afwerking aan de (vroegere) buitenzijde, waar men bij de vroegere toegang het herstellingswerk veel breder laat doorlopen dan de afmetingen van de venster en zelfs een deel van de linker deurstijl oversnijdt, kan hiervoor een aanwijzing vormen. Men heeft zelfs leisteen gebruikt als spie waar men bij de vulling te veel ruimte over had. Binnen in het overblijvende deurgat dat dan de vorm van een blindnis heeft aangenomen, is het pleisterwerk zwarter gekleurd, wat we ook bemerken aan de vloer. Het lijkt nogal sterk op een roetafzetting, zonder dat er evenwel sprake is van verbranding, misschien van een vuurkorf (?) of kaarsen. In ieder geval zitten we dus met een fase waarin zowel de donjon nog in gebruik was, als dat er een gebouw tegen was aangebouwd.

Maar ook op het kelderniveau zijn er aanwijzingen in die richting. De belangrijkste toegang geschiedt via een rechte steektrap van uit de traphal van de diensttrap. Omdat de natuurstenen treden van deze trap zeer uitgesleten zijn, werd aanvankelijk gedacht aan een hergebruik van de trap treden, misschien afkomstig van de vroegere trap in de donjon die het

¹³² 20,5 x 9 x 5/6 cm, wat ongeveer overeenstemt met de verbouwingen voor de haard. Van de lichtspleet is er geen baksteenformaat wegens een gebrek aan volledige bakstenen.

De keldertrap is aangeduid in een rood kader, de toegang tot de funderingen van de donjon in groen en de oude donjonmuur in paars.

De centrale grote haard.

gelijkvloers met eerste verdieping verbond. Er was nogal wat discussie over deze trap: volgens de ene was hij veel te veel uitgesleten om origineel te zijn en dus hergebruikt, volgens de andere¹³³ was het duidelijk dat hij wel degelijk niet verplaatst was. De oplossing lag in het midden want de kelders horen waarschijnlijk bij die oudere aanbouw uit de 18de eeuw, wat zowel de slijtage verklaart als de authenticiteit. Meer nog, de ligging van de huidige kelders volgt maar een deel het gebouw van de Carbonelles, maar als men de vorm vergelijkt met die van 1777, dan klopt dat veel beter¹³⁴. De kelders zijn m.a.w. ouder dan het huidige kasteeltje en refereren naar het gebouw dat tegen de donjon aanleunt. De kelder zelf is voorzien van tamelijk gedrukte gewelven in baksteen die gepleisterd zijn.

Daarnaast zijn er nog een aantal aanduidingen dat we met een voorganger zitten. Zo dekt de schouwmantel van de grote centrale haard (onder de

¹³³ Respectievelijk Frank Gelaude en Guido Everaert.

¹³⁴ Met dank aan Hugo Schaeck om dit op te merken.

oude hoofdtoegang van de donjon) sporen van pleisterwerk met een lichtblauwe beschildering af. Deze bepleistering/beschildering stopt een 15-tal cm voor een bakstenen binnenmuur en heeft daar dus geen relatie mee. Deze afwerking is m.a.w. ouder dan de bouw van de haard, maar ook van die binnenmuren.

De beschildering achter de haardconstructie in baksteen.

Eenzelfde soort beschildering treffen we rechts van de haard aan. We brengen in herinnering dat de natuursteen daar bijzonder zwaar beschadigd was, dermate zelfs dat men om een vlakke muur te bekomen een hele dikke pleisterlaag moest aanbrengen die men heeft aangevuld met dakpanfragmenten. Het betreft vlakke zogenaamde daktegels in rode keramiek¹³⁵ waarvan de neus¹³⁶ is weggehakt om een egaal oppervlak te

¹³⁵ De daktegels zijn ongeglazuurd en hebben een afmeting van 23,5 x 13,7 x 1,4 cm.

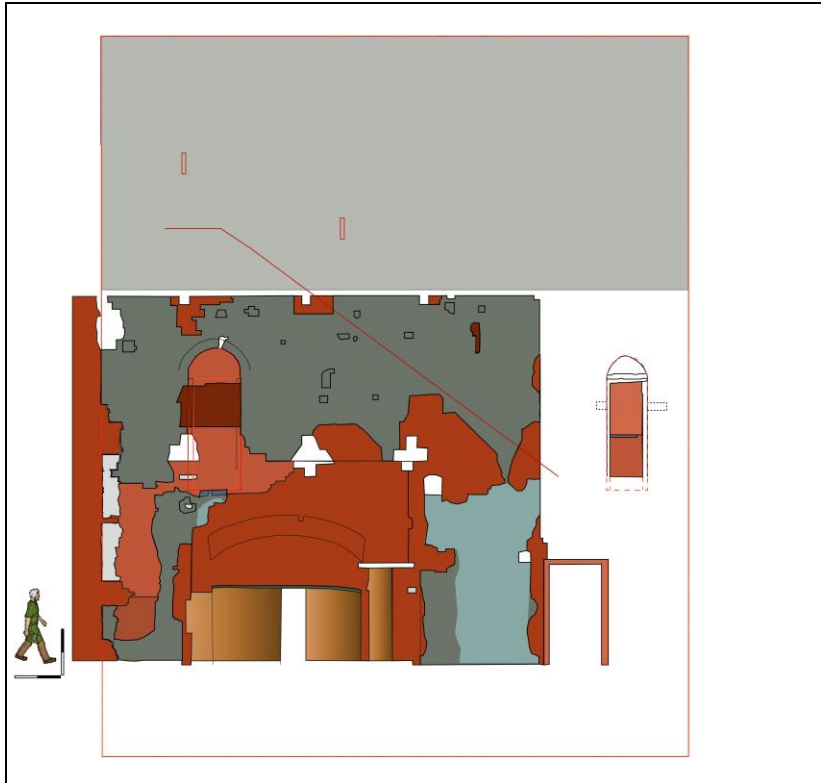
¹³⁶ De neus, horentje of nokje van een daktegel is uitstulping in ceramiek bovenaan in het midden op de achterzijde van de tegel waarmee deze over een

bekomen. Daarop is opnieuw die beschildering in een licht grijsblauwe kleur aangebracht. Onderaan is er een geschilderde plint in een donkerder grijze kleur tot op een hoogte van 46 cm boven het huidige vloerniveau. Opvallend is dat deze grijsblauwe beschildering doorloopt achter een latere dwarsmuur die verbinding geeft met een rookkanaal. Op die manier zijn we er zeker van dat deze beschildering ouder is dan de twee haarden en de bijhorende muren.

De dikke pleisterlaag met de dakpannen.

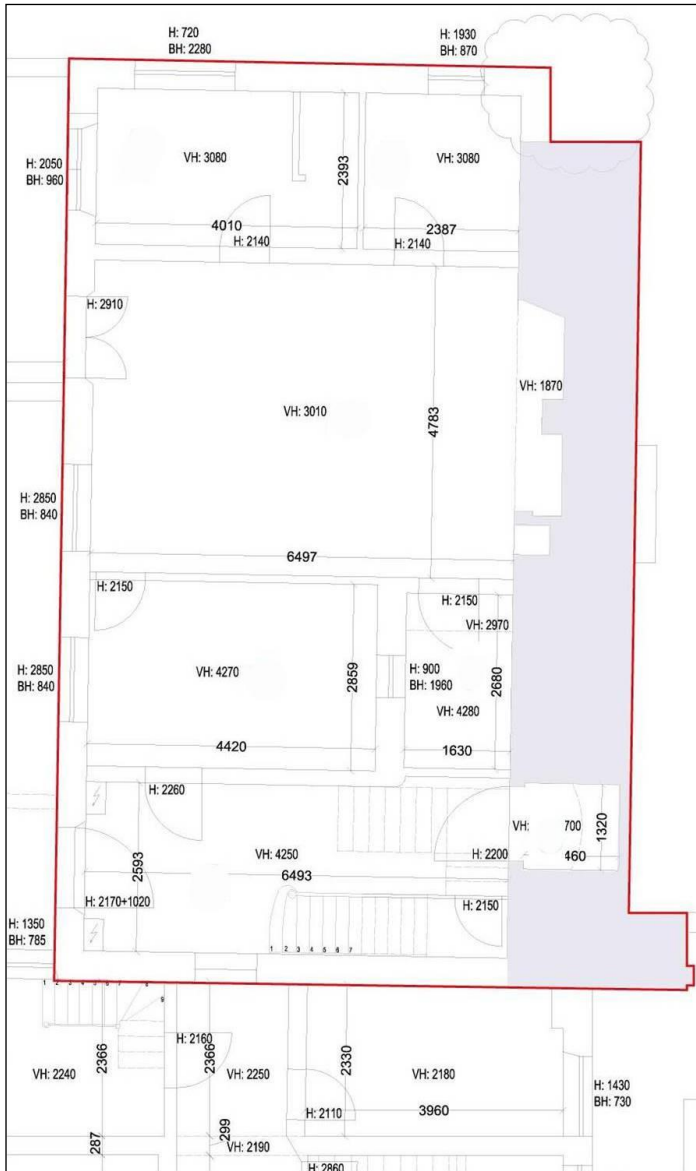
panlat kon gehaakt worden, soms ook voorzien van een spijkergat om vast te spijkeren op de houten bebording.

De aanduiding in lichtblauwgrijs van de oudere beschildering op de tekening van de westmuur. In roodbruin de bakstenen invulling van de haard en in goudkleur de haardsteentjes.

Deze beschildering duidt ook op in de reeds vermelde muurkast (gedichte toegang tot de donjon), bovenop het dichtgemaakte gedeelte. Dit duidt er op dat men het in deze fase niet meer nodig achtte om de donjon langs hier te kunnen betreden, wat suggereert dat die intussen zijn beste tijd had gehad.

Maar ook de grote open haard zelf verdient de aandacht. Hij is centraal geplaatst tussen twee dwarsmuren die grotendeels los tegen de natuurstenen (veldstenen) muur zijn aangebouwd en zo een grote centrale plaats creëerden. De haard zelf is pas (onmiddellijk?) daarna tussen deze

Grondplan van het gelijkvloers met rechts in grijs aangegeven de donjonmuur met de uitsparing van de haard.

muren ingepast. De linker helft van de schouwmantel is een halve steen¹³⁷ voor de oorspronkelijk muur naar binnen toe geplaatst en vertoont een strekkenverband. De rechterhelft is minstens een volle steen dik en in kop-strekverband opgebouwd, dit omdat achter deze helft het rookkanaal verloopt en men daar de natuurstenen muur heeft weggebroken. De eigenlijk schouw is opgebouwd uit een centrale open haard, met aan de linkerzijde een broodoven en rechts begrensd door een ingebouwde nis. Aan de binnenzijde is de muur over de volledige oppervlakte bekleed met typische kleine haardsteentjes¹³⁸ in gebakken aardewerk in een blauwzwarte kleur met een uitgesproken witte, contrasterende voeg¹³⁹. De broodoven is schuin (maar horizontaal) uitgehakt in de dikte van de muur, waarbij men een gedeelte van de natuurstenen donjonmuur heeft weggehakt, maar ook een deel van de binnenmuur. Hij heeft nog zijn ijzeren deur en rookvanger boven deze deur. De schouwmantel heeft een gedrukte ontlastingsboog van verticale bakstenen¹⁴⁰, een kleine halve meter boven de haardopening. De eigenlijke opening wordt afgeboord door verticaal geplaatste bakstenen, ondersteund door een gesmede ijzeren langwerpige plaat in een licht gebogen vorm. Dergelijke haarden worden normaliter in het laatste kwart van de 18de eeuw gedateerd¹⁴¹, wat duidelijk maakt dat we nog steeds in de fase voor de Carbonelles zitten, maar wel al in een verbouwing. Het rookkanaal van de haard verloopt schuinweg door de dikte van de muur heen, maar ook schuin naar rechts toe. Ter hoogte van de vroegere eerste verdieping van de donjon komt het uit in een schouw die tegen de buitenmuur (vroegere binnenmuur van de donjon) is aangebouwd en tot boven de nok uitsteekt. De nis rechts naast de haard had oorspronkelijk dezelfde hoogte als de haard en was afgedekt in een lichte boogvorm, ook volledig met dezelfde blauwzwarte baksteentjes afgewerkt. Daartoe is een deel van het rechtse haakse binnenmuurtje weggekapt om deze steentjes in te bevestigen.

¹³⁷ 21/22 x 10 x 5 cm.

¹³⁸ 14/14,5 x 6/6,5 x 3/3,2 cm.

¹³⁹ 0,2 cm dikte.

¹⁴⁰ In een dubbele rij strekken in geschrinkt verband.

¹⁴¹ Dixit Guido Everaert, waarvoor dank.

De grote verbouwingen van 1807

Zoals elders¹⁴² vermeld, laat de weduwe van burgemeester Carbonelle in 1807 een nieuwe vleugel van het kasteel optrekken met de gevel en ingang richting de Cyriel Buyssestraat. Er is echter meer gebeurd dan dat, ook de achterliggende bestaande vleugel heeft ingrijpende wijzigingen ondergaan. Zo is de verbinding tussen beide gebouwdelen doorgetrokken op dezelfde hoogte. Bij die gelegenheid is in de reeds gedichte secundaire toegang tot de donjon opnieuw een opening gekapt om een draagbalk voor de dienstrap in te fixeren. Een tweede gat eronder waarvan de dichting uit dezelfde periode stamt kan van een voorganger dateren.

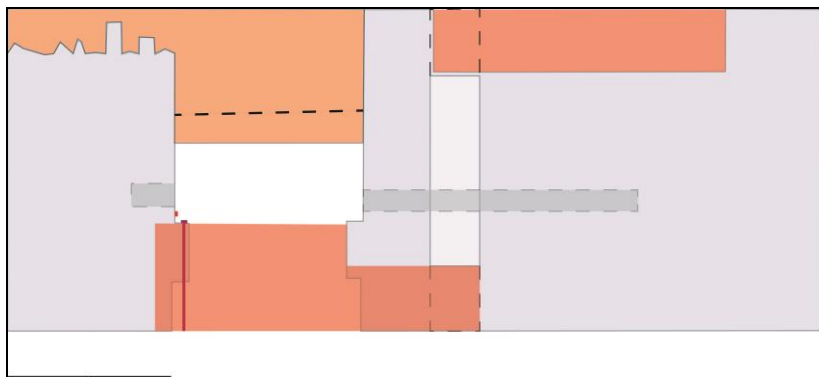
Het anker ingewerkt in de linker deurstijl.

¹⁴² Zie het hoofdstukje over de geschiedenis door Hugo Schaeck.

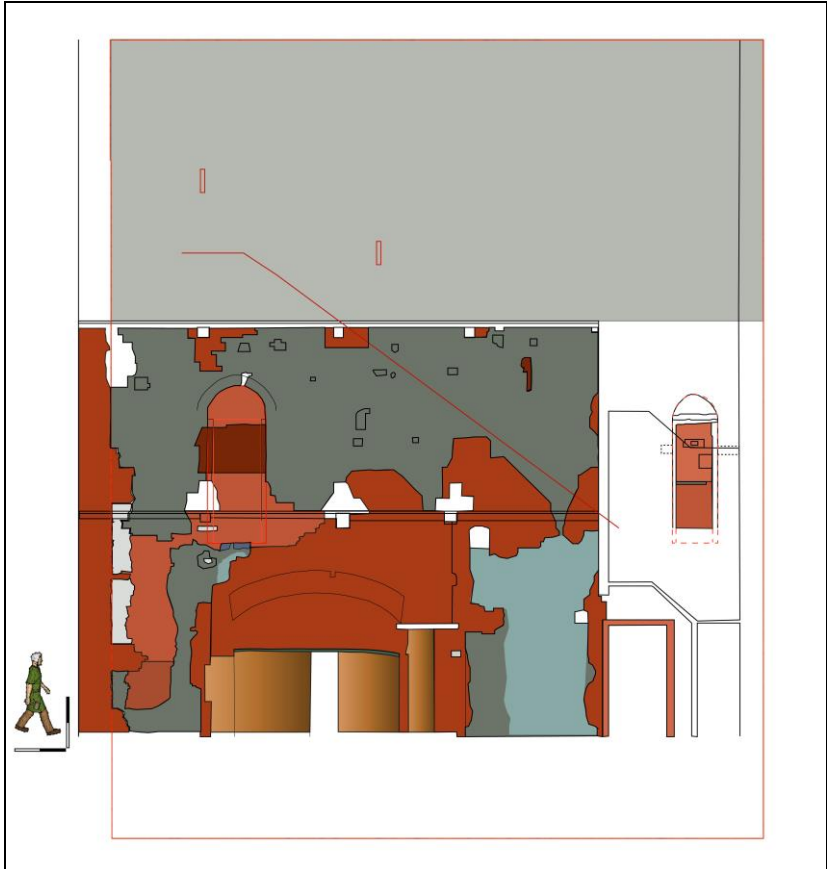

Het noordelijke uiteinde van de westmuur met de ingrijpende aanpassingen in baksteen.

Voor het bevestigen van de vloer van de 1ste verdieping van de achterbouw heeft men een anker gestoken doorheen de linkerdeurstijl van de (toen al lang gedichte) hoofdtoegang van de donjon. Aangezien dat anker in de toegang zit en niet buiten aan de gedichte muur, weten we dat op dat moment de opening aan die buitenzijde (vroegere binnenkant) nog niet was gedicht. Waarschijnlijk maakt dat dichtten wel deel uit van eenzelfde bouwphase, maar gewoon iets later in het proces. Bij dat dichtten heeft men de buitenste 0,7 m gevuld met baksteen, iets voorbij tot waar de rondboog begint. Zoals aan de binnenzijde van die overblijvende nis aan de mortelbaarden te zien was, heeft men van buitenaf gemetseld. Deze dichting gaat mee met een grote herstelfase aan de huidige buitenmuur, waarbij een grootste gedeelte van de donjonmuur van een laag baksteen voorzien werd. Zeker aan de noordzijde was deze aanpassing ingrijpend. Vanaf de vroegere hoofdtoegang tot en met de hoek en vanaf de eerste verdieping tot aan de dakrand is de hele muur van nieuw baksteenparament voorzien. Tegelijkertijd is ook de vroegere toegang tot de tweede verdieping gedicht behoudens een klein raampje. Waarschijnlijk is op dat moment ook de opening van uit de trap naar de eerste verdieping gedicht. Beide dichtingen vertonen geen bepleistering aan de binnenzijde wat aangeeft dat de trap niet meer in gebruik was.

Bovenaanzicht van de hoofdtoegang met in lichtroze de recentste invulling met baksteen.

Tekening van de westmuur met de situatie aan het begin van de 19de eeuw, toen de verdiepingen al waren ingebracht (aangeduid in zwart).

Aan de huidige buitenkant (vroeger binnen) bemerken we een gelijkaardig baksteenparament in de aangebouwde schoorsteen en op een groot gedeelte van de muur in de richting van de toegang tot de eerste verdieping. Het is zelfs zeer de vraag of deze schoorsteen op dat moment niet hermetiseerd is¹⁴³.

¹⁴³ We vinden geen sporen van de vloeren van de verdiepingen op de schoorsteen, iets wat we wel verwachtten.

Ook het korte stukje van de zuidmuur is aan de afbraakzijde in dezelfde baksteen afgewerkt, afgezien dan van herwerkte witsteen voor de hoekafwerking aan de kant van het nieuwe kasteeltje¹⁴⁴. Het ziet er dus naar uit dat de afbraak van de bovenste verdiepingen van de donjon wel degelijk gelijktijdig met de bouw van het nieuwe kasteel valt. Evenwel kunnen we over de gelijkgrondse verdieping op dat punt geen uitspraken doen, zodat het niet uit te sluiten valt dat die nog enkele jaren in dienst is gebleven. Dit laatste verklaart misschien de latere vermelding van 1840¹⁴⁵ van de *gevangenis* en misschien zijn de noord- en zuidmuur pas dan definitief tot op de grond gesloopt.

Verbouwingen tot klooster

In 1855 wordt het kasteeltje nogmaals verkocht, ditmaal aan de Zusters van Deftinge die het inrichten tot klooster met een schooltje. Voor het donjongedeelte onthouden we hier vooral dat er een klein klokkentorentje¹⁴⁶ bovenop de noordhoek van de donjon wordt opgericht. Vermoedelijk is toen ook de bovenste helft van de trap vernieuwd in die zin dat een nieuwe stenen trap met houten treden op de vroegere is gemetseld. De 13 traptreden¹⁴⁷ zijn houten planken, ondersteund door baksteen¹⁴⁸ op hun zijkant geplaatst en aan beide uiteinden van de trede lichtjes naar voren springend. Door de steilere helling komt de trap 84 cm hoger uit dan het niveau van de vroegere toegang tot de 2de verdieping. Dit is zodanig uitgevoerd dat een houten trap hierop kan aansluiten om zodoende het klokkentorentje te kunnen betreden. Verwacht mag worden dat ook toen een nieuwe opening naar de zolder van het klooster is gekapt om aldus een toegang tot deze trap te bekomen. Voor de veiligheid heeft

¹⁴⁴ Op sommige plaatsen is wel een afwerking in veldsteen te zien en ook in grotere baksteen (25 x 11,5 x 5,5/6 cm), wat vragen oproept of zich hier geen originele vensters bevonden. Op verschillende hoogtes zijn trouwens twee duimen zichtbaar die ook in de richting van vensterluiken kunnen wijzen. De exacte opmeting daarvan moet evenwel nog gebeuren.

¹⁴⁵ Zie nogmaals het hoofdstukje over de geschiedenis door Hugo Schaeck.

¹⁴⁶ Het is duidelijk zichtbaar dat het torentje in een ander (paarser) type baksteen is dat de rest van het gebouw.

¹⁴⁷ Slechts 17 tot 19 cm diep en 21 cm hoog. De hoogte is dus vergelijkbaar met de onderste helft; ze zijn alleen veel minder diep, waardoor een trap met een steilere helling ontstaat.

¹⁴⁸ 21 x 10,5/11 x 4/4,5 cm.

*Het klokkentorentje en op de rechtergevel de restauratie
in bleke baksteen van na WOII.*

men toen ook een platform opgericht waarvan de nieuwe trap vertrekt en die de oudere variant afdekt. Een oude lichtspleet is waarschijnlijk hergebruikt om het touw van de klok doorheen de muur te geleiden.

Bijkomend heeft men in de kelder een nieuwe trap gemaakt in de richting van wat nu de school is. Het zou ons iets te ver voeren om alle aspecten van de verbouwingen in het kasteeltje nog te bespreken, maar ook daar zijn nog serieuze aanpassingen gebeurd.

De gevolgen van 1940

In 1940 brengt een brandbom zware vernielingen aan in het zaaltje waar vroeger de gelijkgrondse verdieping van de donjon was gevestigd. De herstellingen zijn gemakkelijk te herkennen aan de blekere, gesneden industriële baksteen. Die valt op te merken aan de schouw, maar ook aan de achtervleugel van het kasteeltje, vooral aan de bovenkanten. Toen is ook het dak van het zaaltje ongeveer een halve meter verlaagd¹⁴⁹. Het is bij deze herstellingen dat Antoine Janssen zijn eerste vaststellingen deed, een feit dat ons zelf nauwkeuriger naar de donjon heeft doen kijken en dat dus uiteindelijk de aanleiding voor het donjononderzoek is geweest.

Luc Bauters, Meigem

¹⁴⁹ Te zien aan de sleuf waar het lood zat ingewerkt in zowel de west- als de oostmuur.

HEREN EN DAMES VAN NEVELE TOT 1381

Inleiding

Deze bijdrage is gedistilleerd uit een uitgebreide studie over de heren van Nevele waarvan de publicatie voorzien is in 2015. Over deze heren van Nevele schrijven De Potter & Broeckaert in 1867 het volgende: *“Er zijn weinige oudadelijke geslachten in Vlaanderen geweest, van welke zoo vele leden bekend gebleven zijn als van dat der oorspronkelijke heeren van Nevele. Wij moeten er bijvoegen dat ook weinige, buiten hen, zulken hoogen rang gedurende de vroege middeleeuwen in dit gewest bekleeden mochten.”*¹

We willen de auteurs van de dorpsmonografieën van de Oost-Vlaamse gemeenten graag geloven maar vinden dat ze in hun geschiedenis van Nevele toch wel karig waren met hun informatie over die Nevelse heren. Daarom gingen we op zoek naar wie die heren van Nevele eigenlijk waren die tot het einde van de 14de eeuw in hun kasteel te Nevele permanent of tijdelijk resideerden vooraleer hun intrek te nemen in het kasteel van Ooidonk in Maria-Lerne aan de boorden van de Leie.

Een legendarische heer van Nevele

Een zeer vroege vermelding van een heer van Nevele vinden we terug bij Nicolaes Despars in zijn *CRONIJKKE van den lande ende graefjscepe van VLAENDEREN van de jaren 405 tot 1492*. De auteur baseert zich op gegevens, genoteerd door monniken, en die zouden dateren uit de tweede helft van de 12de eeuw. Hij vermeldt in zijn kroniek dat *Gallerant* heer van Nevele werd in 668². Hij was een van de zonen van *Liederik*, de eerste forestier van Vlaanderen. Later onderzoek in de loop van vorige eeuw wees echter uit dat deze teksten op geen enkele grond van waarheid berusten. Het valt wel op dat Nevele vermeld is tussen een reeks van belangrijke Vlaamse steden wat laat vermoeden dat in de vroege middeleeuwen de naam Nevele toch wel enige weerklank had.

¹ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van Nevele, Gent*, 1867, p. 17.

² J. DE JONGHE, *Cronijcke van den lande ende graefjscepe van Vlaenderen van de jaren 405 tot 1492*, gemaect door Jo^o Nicolaes Despaers, met noodige aentekeningen opgehelderd door J. De Jonghe, eerste deel, Brugge-Rotterdam, 1839.

De villa Nevele

In de loop van de 9de eeuw wordt een zekere '*Adelmarus in uilla Nivalia; mortuus*' vermeld. Deze persoon was op de feestdag van Sint-Maarten 2 denari schuldig voor de maaltijd van de broeders van de Sint-Pietersabdij in Gent. Bij de overleden Adelmarus staat niet vermeld dat hij de heer van Nevele was maar deze vermelding is de vroegste die we kennen over een villa, landgoed of domein Nevele.³

De vroegste heren en dames van Nevele

Adam van Nevele, die vermeld wordt in 1067, zou de oudst bekende heer van Nevele zijn⁴. In 1072 wordt een Wouter van Nevele samen met o.a. Folkard, burggraaf van Gent vermeld als medeondertekenaar in een oorkonde van Robrecht I de Fries⁵.

In 1084 is er sprake van een vrouwe Erkenrad van Nevele die zes zonen had: Wouter, Franco, Arnulf, Onulf, Belfrid en Osto die heer van Nevele was en naar wie het dorp werd genoemd (*villa Hostonis, Nivelle dicta*). Dit laat veronderstellen dat Erkenrad de vrouw was van de vermoedelijke stamvader van het geslacht van Nevele⁶.

Een andere voorname dame, Wastradis of Vastradis van Nevele, wordt enkele jaren later in oude charters vermeld. In 1096 wordt *Vastradis de Nivella* vermeld als vrije vrouw in verband met het altaar van de Heilige Maagd in de crypte van de Sint-Pietersabdij in Gent⁷. In een ander

³ J. LUYSSAERT, Bijdrage tot de geschiedenis van de stad en vrijheid van Nevele, in *Het Land van Nevele*, jg. 2006, afl. 2, p. 105-109.

⁴ F. DE POTTER en J BROECKAERT, *Geschiedenis van Nevele*, 1867, blz, 17, maar een bronvermelding ontbreekt.

⁵ J. DE SAINT GENOIS, *Monuments anciens: essentiellement utiles à la France, aux provinces de Hainaut, Flandre, Brabant, Namur, Artois, Liège, Hollande, Zélande, Frise, Cologne, et autres Pays limitrophes de l'Empire* (Google eBook) p. ccclxvii.

R. VAN DEN ABEELE, Over de heerlijkheid en het Land van Nevele, *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan de Leie en Schelde*, jg. 1951, p. 97.

⁶ R. VAN ELSLANDE, De heren van Nevele en van Wervik vanaf 1067 tot 1300, in *Het Land van Nevele*, jg. 2010, afl. 2, p. 6.

⁷ P.C. BOEREN, *Etude sur les tributaires d'église dans le comté de Flandre du IXe au XIVe siècle*, Amsterdam, 1936, p. 115.

document zonder datum, wordt zij *Wastradis matrona de Niuea* genoemd⁸.

Een volgende Wouter (II) van Nevele, wordt vermeld in 1120 en 1124 in oorkonden van Karel De Goede⁹. Hij had drie broers: Lambrecht en Diederik van Nevele en Willem (van Wervik genoemd). Deze laatste maakte deel uit van de clan der Erembalden die op 2 maart 1127 Karel de Goede, graaf van Vlaanderen, vermoordde in de Sint-Donaaskerk in Brugge.

Een zoon van Wouter (II), Giselbrecht van Nevele, nam in 1168 deel aan de kruistocht naar het Heilig Land. Hij keerde terug naar Vlaanderen en overleed in 1183¹⁰. Hij werd omschreven als een '*vir illuster*' (befaamd of beroemd man). Vermoedelijk stierf hij kinderloos want zijn bezittingen gingen over naar zijn neef Wouter (III) van Nevele die in 1165 voor het eerst heer van Nevele (*Walterus dominus de Nivele*) werd genoemd¹¹. In 1167 wordt hij vermeld als '*S. Walteri de Nivella*' in een uittreksel van het cartularium van de Gentse Sint-Pietersabdij¹².

Burggraven van Kortrijk

Na het overlijden van Wouter (III), tussen 1188 en 1196, kreeg zijn dochter Beatrix de titel van "dame van Nevele". Zij huwde in 1190 met Rogier (II), burggraaf van Kortrijk, die de nieuwe heer van Nevele werd. Uit dit huwelijk kennen we zes kinderen. De oudste zoon Rogier (III) werd burggraaf van Kortrijk. De andere kinderen waren Beatrix, Daneel, Lysbette, Raas en Wouter (IV). In 1198 was Rogier (II) overleden en hertrouwde zijn weduwe met Michiel van Harnes.

Na de dood van Rogier (III) wordt Wouter (IV) aangesteld als voogd van de twee dochters van zijn broer: Lysbette (°±1193) en Maria. Vanaf 1215

⁸ A. VAN LOKEREN, *Chartres et documents de l'abbaye de Sint-Pierre au Mont Blandin à Gand depuis sa fondation jusqu'à sa suppression avec une introduction historique publiés par A. Van Lokeren*, Gent, 1868, p. 212.

⁹ R. VAN DEN ABEELE, Over de heerlijkheid en het Land van Nevele, in *Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze en van het Land aan de Leie en Schelde*, jg. 1951, p. 97.

¹⁰ R. VAN ELSLANDE, *ibidem*, p. 8-10.

¹¹ C. TAVERNIER-VERECKEN, *Gentse naamkunde van ca. 1000 tot 1253*, Tongeren, 1969, p. 471.

¹² A. DEMARQUETTE, *Précis historique sur la maison de Harnes, 963 à 1230, suivie d'une version Romane*, Douai, 1885, p. 230.

draagt hij de titel van burggraaf van Kortrijk en heer van Nevele. Tussen 1213 en 1221 was hij ook heer van Wervik. In 1223 was Wouter (IV) overleden en in 1226 wordt zijn echtgenote Maria vermeld als vrouwe van Nevele "*Maria, relicta Walteri castellani Cortracensis et domini de Niuella*". Wouter (IV) en Maria hadden een zoon Wouter (V)¹³.

Wouter (V) erfde van zijn vader de titels van heer van Rumbeke en Nevele en heer van Wervik en van zijn moeder de titel van heer van Warcoing. Hij bewoonde het mottekasteel te Rumbeke. Samen met zijn vrouw Margaretha had hij minstens vier kinderen: Wouter (VI), Jan, Margaretha en Gillis. Vóór 1237 was hij overleden.¹⁴

Nevele in handen van de heren van Mortagne

In 1232 staat Lysbette of Elisabeth (dochter van Rogier III) vermeld als vrouwe van Nevele en Warcoing en het jaar nadien als burggravin van Kortrijk. Ze huwde met ridder Everard (IV) Radulf, burggraaf van Doornik en heer van Mortagne (1192 - ±1226) zodat de heerlijkheid Nevele in handen kwam van de burggraven van Doornik. Het was zijn tweede huwelijk. De titels van burggraaf van Doornik en heer van Mortagne gingen over naar zijn zoon Arnulf uit zijn eerste huwelijk met Lysbeth van Edingenen. Lysbette van Nevele en Evrard Radulf hadden minstens vier kinderen: Michiel, Evrard-Radulf (V), Rogier van Spiere en Richilde van Doornik. Lysbette was nog in leven in oktober 1244 samen met haar tweede echtgenoot Wouter de Ligne, die zich heer van Nevele liet noemen¹⁵, maar zij was overleden in 1246, daar haar zoon Michiel in dat jaar zich heer van Nevele noemde. Michiel, heer van Nevele, overleed kinderloos vóór 23 november 1255¹⁶. Het is via Rogier van Spiere dat omstreeks 1250 Spiere onder het leenhof van Nevele werd gebracht¹⁷.

Wouter (VI) huwde een zekere Gertrudis die, na de dood van haar man en alvorens haar zoon Wouter (VII) meerderjarig was, in 1282 vermeld staat als '*domina de Nivell*'¹⁸.

¹³ R. VAN ELSLANDE, *ibidem*, p. 14-15

¹⁴ R. VAN ELSLANDE, *ibidem*, p. 15-18.

¹⁵ F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *ibidem*, p. 18

¹⁶ R. VAN ELSLANDE, *ibidem*, p. 20

¹⁷ E. WARLOP, *De Vlaamse adel, II*, Handzame, 1968, p. 333.

¹⁸ R. VAN ELSLANDE, *ibidem*, p.18.

De tweede zoon Everard (V) Radulf van Mortagne (†na 20 mei 1276) werd burggraaf van Kortrijk en heer van Nevele. Hij huwde met Johanna van Béthune (°1215) die jong overleed. Uit dit huwelijk kennen we een aantal kinderen o.m. Wouter (VIII), Willem van Nevele, heer van Oosthove te Wervik, Roland, Michiel en Isabella.

Zegel van Wouter van Mortagne, burggraaf van Kortrijk en heer van Nevele uit 1279. (R.A.K.)

Wouter (VIII) van Mortagne (1260-1300) droeg voor het eerst de titels van burggraaf van Kortrijk en heer van Nevele in april 1279 en wordt in deze hoedanigheid voor de laatste maal vermeld in 1300. Hij huwde met Johanna van Beveren, vrouwe van Pamele, dochter van Diederik, heer van Diksmuide en Beveren en Margaretha de Brienne. Op 12 juni 1284 kreeg hij honderdtwintig bunders land gelegen in Diksmuide en het volledige allodiaal grondgebied van Poesele, als huwelijkscadeau¹⁹. Hij en zijn broer Willem waren vertrouwenspersonen van graaf Gwijde van Dampierre. Uit het jaarboek van Ieper van 1298 vernemen we dat Wouter van Nevele tot de zeven heerlijke poorters van de stad Ieper behoorde²⁰. Het valt op dat in deze kroniek Willem vermeld wordt als heer van Nevele en niet Wouter.

¹⁹ RAG, Inventaris de Saint-Genois, p. 108, nr. 351 – J. GOETHALS-VERCRUYSSSE, *JAERBOEK der stad en oude kasselry van KORTRYK verzameld uyt menigvuldige Auteurs en Hand-schriften, eerste deel*, Kortrijk, 1814, p. 241.

²⁰ J.J. LAMBIN, *Dits de cronike ende genealogie van den prinsen ende graven van den foreeste van Buc, dat heet Vlaenderlant van 863 tot 1436 gevolgd naer het oorspronkelijk handschrift van Jan van Dixmude*, Ypre, Drukkerij van Lambin en zoon, 1839, p. 155-156.

Uit de oude documenten blijkt dat de Mortagnes, burggraven van Doornik, tijdens de 13de eeuw steeds de zijde kozen van de Franse koning in zijn geschillen met de graaf van Vlaanderen. Toen ze in 1302 de zijde van de graaf kozen, was de Franse koning bevreesd dat de heren van Mortagne en hun vazallen definitief de kant van de graaf van Vlaanderen zouden kiezen. Via financiële overeenkomsten trachtte de koning dit te voorkomen²¹.

Op het oudst gekende gemeentezegel van Nevele prijkt het wapenschild van de familie van Mortagne. Het dateert uit 1316.

Robrecht van Mortagne (1280-1325) was toen heer van Nevele.(R.A.G.)

Robrecht van Mortagne (°ca. 1280) volgde zijn vader Wouter (VIII) in 1300 op als heer van Nevele. Uit deze periode dateert het eerste gemeentezegel van Nevele uit 1316, dat het wapen draagt van de Mortagnes. Met wie hij huwde is niet bekend. Hij had één dochter Margareta (°ca. 1320). Het verhaal van zijn tragisch einde wordt beschreven in enkele oude kronieken. Als vertrouweling van graaf Lodewijk I van Vlaanderen sneuvelde hij tijdens de opstand der gemeenten onder Zannekin tijdens de bloedige onlusten in Kortrijk in juni 1325.

²¹ R. CASTELAIN, De heren van Spiere en het Hoge Hof van Spiere (13e-16e eeuw), in *De Leiegouw*, jg. 2004, afl. 2, p. 293-294.

Nevele in handen van de familie van Longueval

Margaretha van Mortagne, de dochter van Robrecht, huwde omstreeks 1340 met Jan II, heer van Longueval (°ca. 1315 †1350). Zij was burggravin van Kortrijk en dame van Nevele. Door dit huwelijk werd Jan II van Longueval ook heer van Nevele en niet van Nijvel zoals sommige genealogen ons willen laten geloven²².

Volgens bepaalde genealogische bronnen had dit echtpaar twee dochters: Maria (°omstreeks 1340) en Maria Margaretha (°omstreeks 1345), kortweg Magaretha genoemd. Maria zou omstreeks 1360 huwen met Jan II, heer van Fosseux en Wismes terwijl Margaretha op 27 mei 1366 zou huwen met Engelbert I, heer van Edingen (1330-1403)²³.

De teruggevonden gegevens in (vooral) de Gentse archieven geven ons een andere situatie waarbij we op verschillende anomalieën stuiten²⁴.

Twoe heren en dames van Nevele?

Op 2 augustus 1344 wordt Jan van Gavere vermeld als heer van Aieshove en Nevele²⁵ en op 15 maart 1349 staat dezelfde '*Jan van Gavere, rudder, here van Aishove, heere van Nevele*' en burggraaf van Kortrijk vermeld met '*Margriete van Longevael, vrouwe van Nevele sin wettelike gheselenede*'²⁶.

Dat het hier zou gaan om Margaretha van Longueval (†1369), dochter van Jan II van Longueval en Margaretha van Mortagne, dame van Nevele, is uitgesloten vermits zij pas omstreeks 1345 werd geboren. Volgens de gegevens waarover we nu beschikken kan het haast niet anders dan dat ridder Jan van Gavere gehuwd was met Margaretha van Mortagne, dame van Nevele en burggravin van Kortrijk, de weduwe van Jan II van Longueval en dat deze laatste niet in 1350 maar omstreeks 1344 overleed.

²² <http://www.genealogieonline.nl/west-europese-adel/I27572.php>.

²³ <http://www.genealogieonline.nl/west-europese-adel/I24020.php>.

²⁴ F. BUYLAERT, *Repertorium van de Vlaamse adel (ca. 1350 – ca. 1500)*, Gent, Academia Press, 2011 – Haast alle Franstalige genealogen vertalen Nivelles in de oude teksten, zonder enig verder onderzoek, door Nijvel. Denk maar aan de geschiedenis van Jean de Nivelles. Dank zij het naslagwerk van F. Buylaert, met duidelijke bronvermeldingen, kan bewezen worden dat het hier wel degelijk gaat over Nevele en niet over Nivelles in Waals-Brabant of Nivelles in Frankrijk (regio Nord-Pas-de-Calais).

²⁵ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 237 – SAG, reeks 301, nr.1, fol. 16r.

²⁶ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 237 (SAG, Fonds Familiepapieren, nr. 800, fol. 105r.

Het huwelijk tussen Jan van Gavere en “*Margriete van Longueval*” bleef kinderloos waarna Aishove (in Kruishoutem) en Machelen in het bezit kwamen van Johanna van Gavere, Jans zuster, gehuwd met Jan van Looz²⁷. Jan van Gavere overleed omstreeks 1354.

Dame Margaretha van Longueval de dochter van Jan II, heer van Longueval en Margaretha van Mortagne, dame van Nevele, staat in 1354 en 1358 vermeld als echtgenote van Jan van Gistel “*heere vander Westine ende van Nevele*”. Zij staat vermeld als ‘*nobilis mulier Margaretha de Longueval, domina de Nivella*’²⁸.

Bij Margaretha haar overlijden in 1369 staat vermeld dat zij de “*wettelike wive*” was van de “*edelen en weerden heer Inghelbrecht van Edinghen*”. Ingelbrecht van Edingen werd geboren in 1330 en overleed op 14 februari 1403. Hij huwde op 27 mei 1366 met Margaretha van Longueval, dame van Nevele. Samen kregen ze twee kinderen, Ingelbrecht II en Nikolaas. Na haar overlijden hertrouwde hij met Maria van Immerseel *geseid* van Lier die hem nog twee dochters schonk, Maria en Johanna²⁹.

Bij de verdeling van de erfenis wordt overeengekomen dat Ingelbrecht het vruchtgebruik behield “*up al tgoed te Nevele*”, wat neer kwam op 1350 ponden parisis inkomsten per jaar. Uit deze overeenkomst blijkt dat de nieuwe dame van Nevele gehuwd is met Jan van Fosseux die “*sal behouden al het proper goed haven en catheilen eyghen daer de vrouwe van Nevele vut verstaerf en al de sculden van sharenweghe van der Wostinen comend aldieghelike*”³⁰.

Na de dood van Jan van Gistel werd de heerlijkheid Nevele vermoedelijk onmiddellijk opgeëist door de afstammelingen van Johanna van Nevele, dochter van Wouter (VIII) en Johanna van Beveren. Johanna van Nevele was gehuwd met Zeger van Gavere, heer van Liedekerke en Boelare. Zij hadden twee kinderen Machteld en Beatrix. Deze laatste huwde met Jan II,

²⁷ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 599.

²⁸ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 260. – ARA, Oorkonden van Vlaanderen-1e reeks, nr. 2040 en RAG, Oorkonden van de graven van Vlaanderen – charters – Saint-Genois, nr. 1757.

²⁹ <http://gw.geneanet.org/wailly?lang=en;p=englebert+ier;n=d+enghien>

³⁰ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 213. – SAG, Reeks 301, nr. 3 (1368-1369), fol. 24v.

heer van Fosseux³¹.

Uit het voorgaande zouden we moeten concluderen dat én Maria én haar zus Margaretha en hun respectievelijke echtgenoten terzelfdertijd dame en heer van Nevele waren (?). We stellen ons echter vragen bij de figuur van Maria van Longueval en vragen ons af of die op een zeker moment niet gecreëerd werd om te kunnen verklaren hoe de heerlijkheid Nevele in het bezit is gekomen van de familie van Fosseux. Heeft men niet uit de dubbele naam “Maria Margaretha” twee personen gecreëerd: “Maria” en “Margaretha”? De naam van Maria van Longueval komt bij Buylaert trouwens nergens voor bij de geciteerde heren en dames van Nevele vermeld in de Gentse en nationale archieven.

Maar ook de 17de-eeuwse Franse genealoog Jean Le Carpentier zorgt voor de nodige verwarring. In de ene genealogische uitgave vermeldt hij dat Magaretha van Longueval, barones van Nevele, de echtgenote werd van Jan van Fosseux³² terwijl hij in een ander uitgave van hetzelfde jaar de naam van de dame van Nevele die met van Fosseux gehuwd was niet schijnt te kennen³³. Sommige genealogen citeren Jan II van Fosseux al in 1346 als “heer van Nevele”³⁴.

Nevele in bezit van de familie van Fosseux

In zijn studie over het land en de baronie van Boelare meent Van Trimpont te weten dat Jan van Fosseux omstreeks 1350 huwde met de erfdochter van Zeger van Gavere, heer van Liedekerke en Johanna van Nevele³⁵. Een lijst van edelen in het Graafschap Vlaanderen uit de periode 1362-1363 vermeldt bij de edelen van de Oudburg dat een “*monseigneur de*

³¹ F.V. GOETHALS, *Dictionnaire généalogique et héraldique des familles nobles du royaume de Belgique, tome II*, Bruxelles 1849, z.p. Seigneurs de Liedekerke... – Jan I van Fosseux leefde tijdens de 12de eeuw.

³² J. LE CARPENTIER, *Histoire de Cambrai et du Cambresis*, troisième partie, Leiden, 1664, II volume, p. 833.

³³ J. LE CARPENTIER, *Histoire généalogique des Pays-Bas, ou Histoire de Cambrai et du Cambresis...*, Leiden, 1664, part III, p. 587.

³⁴ <http://gw.geneanet.org/wailly?lang=en;p=jean+jean+ii;n=de+fosseux>.

³⁵ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 232. – M. VAN TRIMPONT, *Het land en de baronie van Boelare*, Geraardsbergen, 1999, p. 132-42.

Nevele" afkomstig was uit de familie *de Fosseux*³⁶. In een niet gedateerde bron uit diezelfde periode wordt een Jan van Fosseux heer van Pousselle, Nevele en Hubermont genoemd³⁷. Le Carpentier omschrijft hem als "*Jean Sire de Fosseux & de Wismes Gouverneur du Comté d'Artois, et du Bolonais vers l'an 1346*"³⁸.

Het echtpaar Jan II van Fosseux-Beatrix van Nevele (eigenlijk Beatrix van Gavere van Liedekerke) had zeker twee zonen: Colard en Jan. Deze laatste wordt bij le Carpentier vermeld als "*Sr. de Fosseux, d'Auteville, de Wismes, de Nevele, de Maseroele & de Marconelle, & Gouverneur de Guise & de Bohaing, puis de S. Quentin.*"³⁹ Jan II van Fosseux overleed vermoedelijk tussen 1365 en 1370, zijn exacte sterfdatum is niet gekend.

In de reeds eerder vermelde erfenisverdeling die in 1369 na het overlijden van Margaretha van Longueval van Nevele werd overeengekomen met haar weduwnaar Ingelbrecht van Edingen blijkt dat de heerlijkheid Nevele nu wel degelijk aan Jan II of III van Fosseux en zijn echtgenote toebehoorde maar dat het vruchtgebruik van de heerlijkheid, geschat op 1350 ponden per jaar, aan Ingelbrecht van Edingen toekwam.

Jan III van Fosseux (°1340 - †omstreeks 1405) heer van Nevele, huwde Catherine d'Arly (°ca 1360 – ±1413) dame van Arly⁴⁰, Boubers en Fontaines. Zij was de dochter van Robert en Marie d'Auxy en de weduwe van Ogier d'Anglure. In de tekst van le Carpentier valt het op dat er staat dat hij "*prit pour épouse*" Catherine d'Arly terwijl bij zijn vader stond "*auquel on donne pour femme ...*". Het echtpaar kreeg elf kinderen, acht zonen en drie dochters⁴¹. Van Trimpont vermeldt een akte van 25 oktober 1370 waarin deze Jan vermeld staat als "*Jean, seigneur de Fosseux, Ronsoit, Boulaere et Nevele*"⁴².

³⁶ F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 232.

³⁷ A.F. CLAEYS, *Vlaamse adel op de Azoren sinds de 15de eeuw*, Azoren volume 4, Brugge, 2011, p. 15.

³⁸ J. LE CARPENTIER, *ibidem*, p. 587.

³⁹ J. LE CARPENTIER, *ibidem*, p. 587.

⁴⁰ Ook soms vermeld als dame van Ailly

⁴¹ J. LE CARPENTIER, *ibidem*, p. 587.

⁴² F. BUYLAERT, *ibidem*, p. 232.

De reuzen Wouter van Mortagne, burggraaf van Kortrijk en heer van Nevele en Johanna van Beveren, zijn echtgenote in 2009. Sinds midden de jaren vijftig van de vorige eeuw zijn zij vaste gasten tijdens de jaarlijkse folklorestoet ter gelegenheid van de Nevelse Sinksenkermis.

Besluit

Bij dit alles rijst de vraag: waar woonden of verbleven deze dames en heren van Nevele? Ons onderzoek kan hierover geen exact uitsluitsel brengen. Uit het voorgaande blijkt dat de heerlijkheid Nevele zeker tot einde van de 11de eeuw toebehoorde aan de oorspronkelijke heren die de naam “van Nevele” droegen. Vanaf 1121 worden ze en “van Nevele” en “van Wervik” genoemd. Door het huwelijk van Beatrix van Nevele in 1190 met Rogier, burggraaf van Kortrijk, komt de heerlijkheid in het bezit van de burggraven of kasteleins van Kortrijk. Door het huwelijk van hun dochter Lysbette met Radulf-Evrard van Mortagne, burggraaf van Doornik, verhuist de heerlijkheid naar de Waals-Franse familie van Mortagne. In de tweede helft van de 14de eeuw komt de heerlijkheid in handen van de Franse

familie van Fosseux.

De voornaamheid van onze heren van Nevele, hun familierelaties en hun verbondenheid met de graaf van Vlaanderen laat ons veronderstellen dat het kasteel en de donjon van Nevele vanaf het einde van de 12de eeuw niet meer hun vaste verblijfplaats was. Vermoedelijk hadden ze toen hun residentie in Kortrijk, Doornik, Longueval en Fosseux en verbleven ze tijdelijk in Nevele zoals bijvoorbeeld Jan van Fosseux toen hij in 1387 een wettelijke vergadering liet samenroepen om vast te stellen hoe groot zijn leen was en welke zijn rechten en privileges waren.

Zoals in latere eeuwen blijkt bij de bewoners van het kasteel van Ooidonk zal vermoedelijk een rentmeester of beheerder van de goederen van de heer zijn intrek in het kasteel van Nevele hebben genomen.

De heren van Nevele waren vazallen van de graaf van Vlaanderen die op zijn beurt leenhulde verschuldigd was aan de Franse koning of de hertog van Bourgondië zodat ze in de loop van de geschiedenis regelmatig in conflict raakten met de Franse koning en met de Vlaamse steden in hun streven naar meer autonomie.

André Bollaert, Poesele

EEN POGING TOT INTERPRETATIE EN RECONSTRUCTIE

In een middeleeuws stadswordingsproces worden er traditioneel drie essentiële voorwaarden genoemd¹: gunstige geografische omstandigheden, de aanwezigheid van een heer met een kasteel en de aanwezigheid van handelaars en ambachtslieden. Hoewel de Vrijheid van Nevele nooit is uitgegroeid tot een echte stad, zien we toch dat al deze elementen aanwezig waren. In wat volgt wordt o.m. ingegaan op de eerste twee elementen met de focus uiteraard op het kasteel. Het geeft wel aan dat de betekenis van de donjon niet enkel op zichzelf moet bekeken worden maar in relatie tot de bewoning en economische activiteit die zich er rond ontwikkelde.

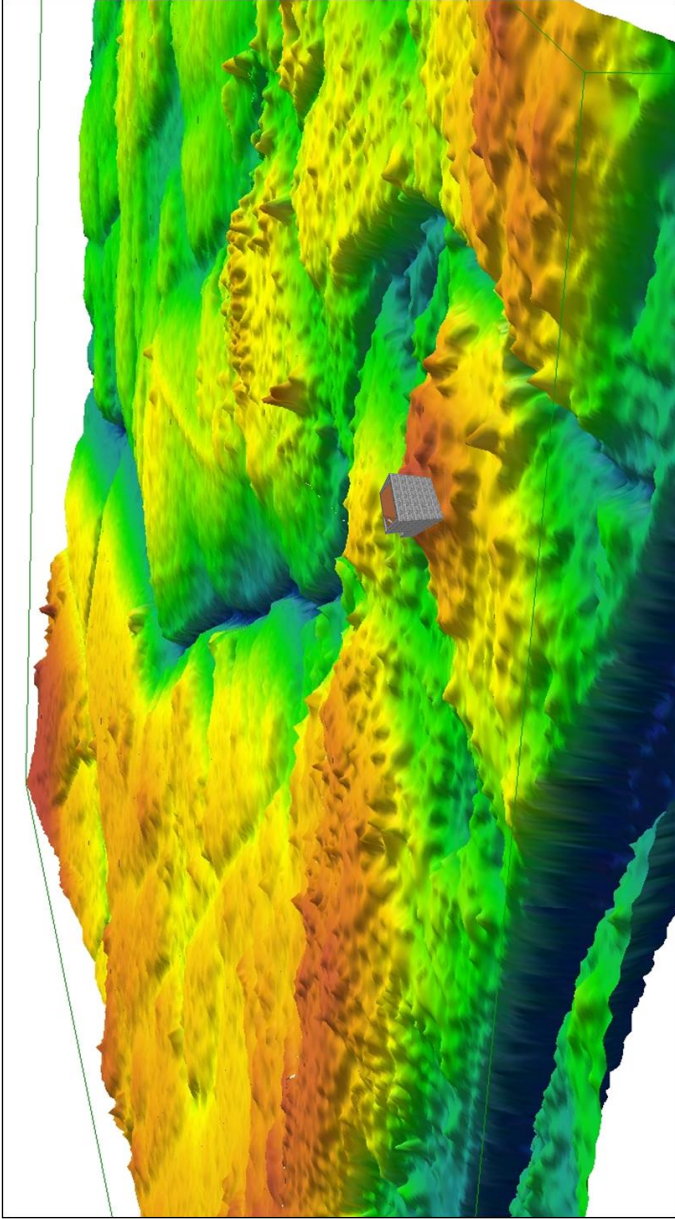
De site in het dorp

Het is duidelijk dat we hier te maken hebben met een adellijke woontoren van het type donjon ingebed in een dorpscentrum². Daaruit kan afgeleid worden dat de heerlijke site ofwel gelijktijdig met het dorp is gegroeid, ofwel aanleiding heeft gegeven tot het ontstaan van het dorp of achteraf zich in het dorp heeft ingewrongen. In het geval van Nevele is het zeker niet de laatste categorie.

De plek is doordacht gekozen, op de rand van de vallei van de Poekebeek, vlak voor die zich in de Kalebeek stort. De toren is gebouwd boven op een grotendeels natuurlijke ophoging. Deze is ontstaan door het (al dan niet natuurlijke) afsnijden van het uiteinde van een hogere kouterrug aan de linkerkant (westzijde) van de oude Kalevallei. De Poekebeek loopt noordelijk van de site maar ook aan de zuidkant is een laagte die verbinding geeft met de Kalevallei. Aangezien de Poekebeek zijn wateren nog niet bij de Kalebeek (hier Reigersbeek genoemd) heeft gevoegd, is de

¹ K. De Groote, The contribution of archaeological sources to the research of the formation of towns. The example of Aalst, a border town in the county of Flanders, in K. De Groote, D. Tys en M. Pieters, *Exchanging medieval material culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe* (= Relicta Monografieën 4), Brussel, 2010, p.255.

² Er bestaan ook adellijke sites die niet in een dorp liggen. Neem het kasteel Ooidonk bijvoorbeeld, dat ligt een eind van het dorpscentrum van Maria-Lerne maar is er mee verbonden door een dreef. Het dorp en het kasteel zijn dus onafhankelijk van elkaar gegroeid.

*Reliëfkaart met vooraan de donjon vanaf het kanaal bekeken richting loop van de Poekebeek.
De hoogtes zijn 4 maal overdreven om het reliëf beter te laten uitkomen.*

vallei hier nog gemakkelijk oversteekbaar. Dit is erg handig voor een oost-westverbindingsweg die de Kalebeekvallei moet dwarsen. De noord-zuidverbinding verloopt via de kouterrug, parallel met de Kalebeekvallei en steekt de ontdubbelde Poekebeekvallei over net ten noordoosten van de versterking. Ook weten we dat de Kale/Poekebeek vanuit Gent minstens tot aan de Markt van Nevele bevaarbaar was³. De donjon en het dorp Nevele liggen dus op een kruispunt van wegen. Als men de begrenzingen⁴ van de *Vrijheid* van Nevele bekijkt, dan bevestigen die deze de visie dat het kruispunt van de wegen een essentieel onderdeel uitmaken. De *Vrijheid* strekt zich uit aan beide zijden van de Poekebeek waar die de kouterrug doorbreekt maar ook aan beide zijden van de Reigersbeek (stroomafwaarts Kalebeek genoemd) en zelfs van de Kalebeekvallei. De oversteekplaatsen maken m.a.w. integraal deel uit van de *Vrijheid*. De landwegen komen samen op het economische hart van de *Vrijheid*, de markt, in de schaduw van de donjon.

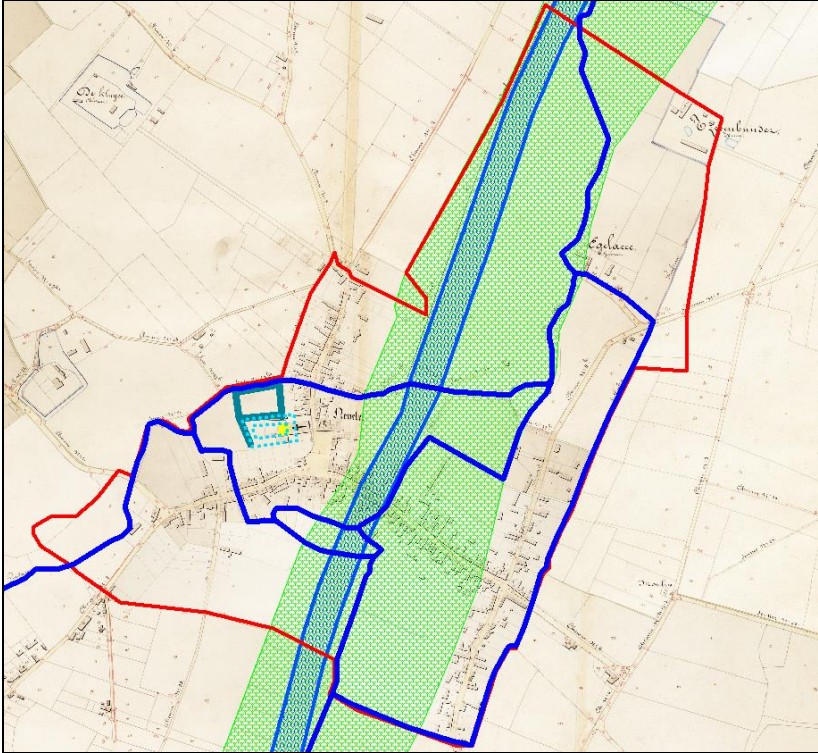
De natuurlijke hoogte waarop de toren is gebouwd, was waarschijnlijk bovenaan nog wat extra opgehoogd om het effect te versterken, zodat we van een soort motte⁵ kunnen spreken. Daarvoor werd de aarde bekomen bij het graven van de grachten. Gezien de beperkte ophoging valt dit misschien eerder onder de categorie van de zogenaamde *kernmottes*⁶, een

³ Voor het graven van de Lieve (1251-1269) die een gedeelte in de Kalebeekvallei verloopt, liep de verbinding waarschijnlijk via de Wondelgemse meersen naar het noorden van Gent waar ze uitkomt op de vallei waarin de Burggravenstroom is gegraven. Voor meer gegevens over de Lieve zie A. Andries, R. Debbaut, N. Lenssens e.a., *De Lieve, tscoenste juweel dat de stede heeft*, Gent, 2008, 216 p.

⁴ L. Lavent, Het kultuurlandschap te Nevele in de 17de eeuw, in *Het Land van Nevele*, jg. 10, afl. 2, Kaarten buiten tekst, 1979, kaart 6.

⁵ De term mottekasteel wordt in onze contreien voorbehouden voor kunstmatige ophogingen waarvan de aarde ook van elders aangevoerd werd dan alleen maar van het graven van de grachten, dus is dit waarschijnlijk geen echte motte. J. De Meulemeester, Aarden versterkingen in Noord-Vlaanderen, in A.M.J. De Kraker, H. van Royen en M.E.E. De Smet, *"Over den vier ambachten", 750 jaar Keure, 500 jaar Graaf Jansdijk*, Kloosterzande, 1993, p. 139-140.

⁶ Zoals in Werken waar men de kernmotte in de laatste helft van de 10de eeuw dateert. J. De Meulemeester, *Archéologie du peuplement au Moyen Age. Une approche archéologique de la société médiévale à travers vingt-cinq années de recherches de terrain*, Caen, 1996, p. 451-452.

Op een achtergrond van de Atlas van de Buurtwegen (20/05/1846, © provincie Oost-Vlaanderen, NGL, AGIV) staan in rood de grenzen van de Vrijheid van Nevele aangegeven. In blauw de beken en in gerasterd blauw het huidige Schipdonkkanaal, in groenblauw de walgrachten van de donjon en in bleekblauwe stippellijn de veronderstelde afbakening van de donjongrachten, in geel de donjon en tenslotte in groene raster de vallei van de Kale.

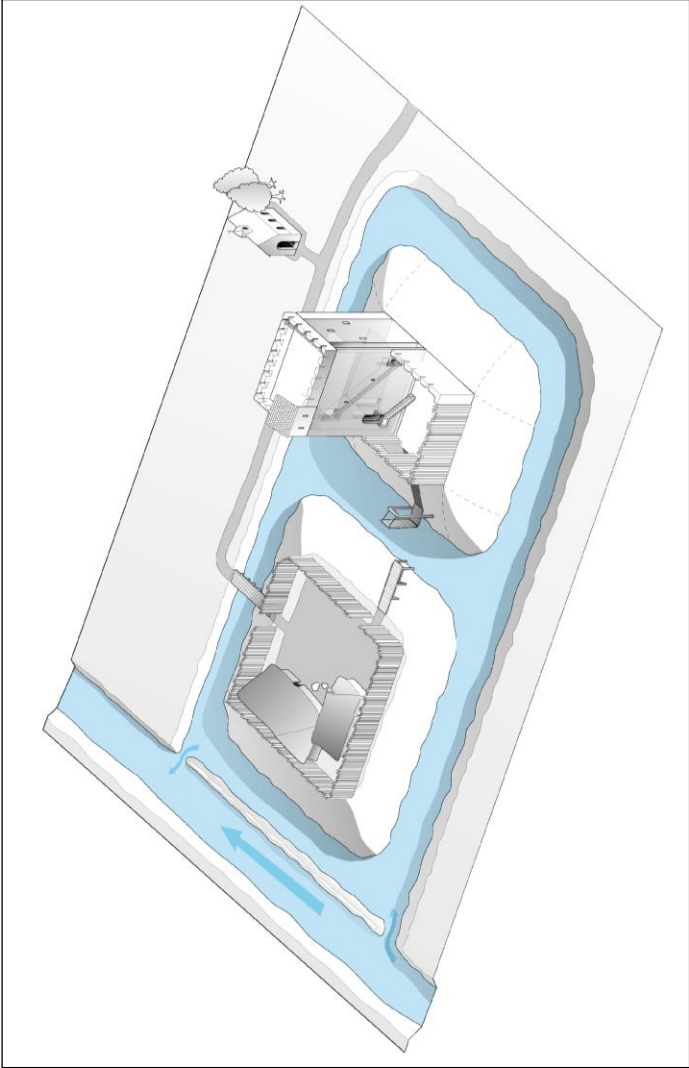
eerste fase in de evolutie van de mottes. De donjon bestond uit een licht opgehoogd opperhof, omheind met een muur en een massieve rechthoekige woontoren in veldsteen, omgeven door een brede natte gracht. In onze regio vormen brede grachten een belangrijk defensief element, waardoor middeleeuwse versterkingen bij voorkeur in of op de rand van een vallei worden opgericht. Op die wijze is men verzekerd van water in die grachten⁷.

Ten oosten van de donjon lag een kerk, op dezelfde plaats als de huidige kerk. Hierover is geweten dat die oorspronkelijk ook tot het heerlijk bezit behoorde en dus een zogenaamde eigenkerk was. Deze kerk kreeg een eigen kapittel en kerk en kapittel werden later aan de abdij van Drongen geschonken⁸. Omvatte het opperhof naast de donjon ook het kerkereaal? De hoogtelijnenkaart toont immers de donjon op het hoogste punt in het midden van de ophoging, waarbij de aanzet van het schip van de kerk ook nog op dat hoogste punt begint. Desondanks denken wij dat de kerk niet op het opperhof stond. Een eerste argument is in de configuratie van de grachten te vinden. De voorhofgrachten zijn duidelijk herkenbaar op de oude kaarten. Als de kerk ook op het opperhof stond, dan was dit opperhof bijzonder groot en zelfs stukken groter dan het voorhof. Het komt zo goed als nooit voor dat het voorhof kleiner is dan het opperhof. Dus uitgaande van die situatie moet er een gracht tussen kerk en donjon hebben gelegen, min of meer in het verlengde van de gracht van het voorhof. Die gracht doorsnijdt dan wel een van de hoogste punten en zal dus bijzonder diep gelegen hebben. Bij de bouw van de donjon had de kerk ongetwijfeld nog veel kleinere afmetingen - de oudste delen van de huidige kerk zouden overigens pas uit de 12de eeuw dateren⁹. Meestal blijft de plek van de koor aanzet ongeveer op dezelfde plaats en breidt een kerk uit naar het oosten bij een kooruitbreiding, maar vooral naar het westen met een veel

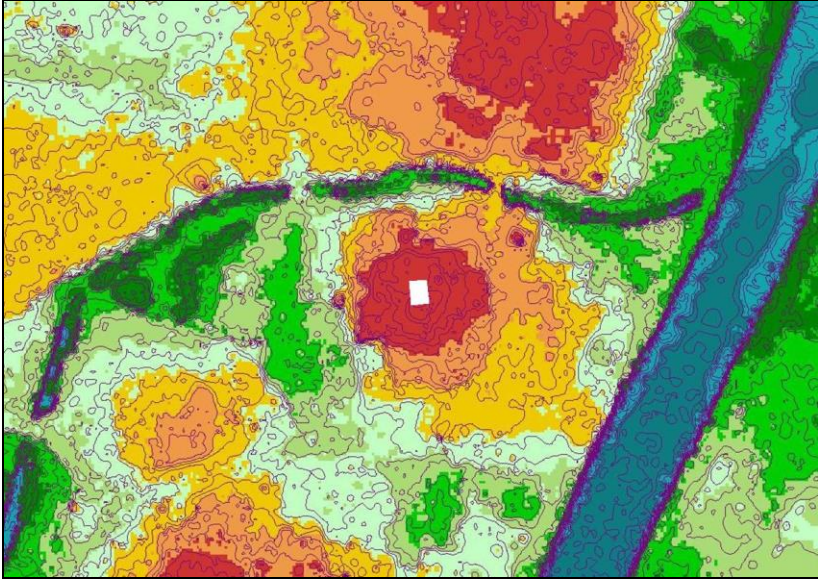
⁷ https://onderzoeksbalans.onroerendergoed.be/onderzoeksbalans/archeologie/vroege_en_volle_middeleeuwen/onderzoek/topics/aarden_versterkingen.

⁸ R. van Elslande vermeldt in zijn artikel over het kapittel van Nevele dat de kerk staat op grond die geschonken is door de heer van Nevele en dat diens zoon Arnulf daar kanunnik is en dat dit kapittel waarschijnlijk ouder moet zijn (R. van Elslande, *De oprichting van het kapittel van de Sint-Mauritiuskerk te Nevele*, in *Het Land van Nevele*, jg. 43, afl. 1, 2012, p. 5 en 6).

⁹ <https://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/relict/35124>.

Een mogelijke reconstructie van de site met de relatie tussen opperhof en voorhof en met de kerk en de Poekebeek.

*Detail met hoogtelijnen van de hoogteligging van de donjon
(de witte rechthoek in het midden).*

groter schip¹⁰. Met een afstand van 35 m tussen de kooraanzet en de oostelijke donjonmuur is er zelfs met een kerk van 15 m schiplengte nog 20 m over om een gracht in leggen. Ruim voldoende dus. Een laatste argument voor een kleiner opperhof zonder kerk vinden we in de positie van de hoofdtoegang tot de kerk. Volgens de afbeeldingen¹¹ ligt die altijd op het zuiden i.p.v. op het westen, wat nochtans gebruikelijk was. Dat valt opnieuw te verklaren doordat de (verdwenen) walgracht die aan die westkant van de kerk lag de ruimte beperkte om veilig langs daar binnen te komen.

¹⁰ De verwijzing van 1567 waardoor het koor in het westen zou liggen, schrijven wij toe aan een onnauwkeurigheid van de toenmalige auteur. Zie ook de bijdrage van Jan Luysaert over de geschiedenis van het kasteel.

¹¹ We moeten uiteraard altijd opletten met figuratieve afbeeldingen op kaarten omdat die niet noodzakelijk de volledig correcte weergave van de werkelijkheid zijn maar vaak een stereotiep beeld.

Het volledige domein wordt begrensd door de Poekebeek in het noorden, de markt in het oosten, de voorganger van de huidige Cyriel Buyssestraat in het zuiden en de arm van de Reigerbeek in het westen. Het hele domein van opperhof, neerhof en kerk kon men eventueel nog afbakenen met een kleinere gracht, een zogenaamde singel¹², die we nominatief tegen komen in een document van 1625¹³, toen waarschijnlijk nog een restant van de vroegere grotere afboording.

De natuurstenen donjon

De donjon is zo goed als volledig uitgevoerd in veldsteen, een steensoort die in de omgeving kan gewonnen worden. Bij wijze van uitzondering is er nog een schaarse Doornikse steen te vinden of een mogelijk Romeinse dakpan, afkomstig van een nabijgelegen Romeins stenen gebouw. De veldsteen is in breukvorm verwerkt. Ook de hoeken en de afwerking van de deuropeningen (deurstijlen, lateien, rondbogen) en de gewelven van de trap zijn volledig in deze breuksteen opgetrokken. Voor die afwerking werden stenen geselecteerd met een rechte hoek of werden ze licht bijgekapt tot een rechte hoek. Ook de dekstenen van de deuropening waren waarschijnlijk van een speciale grote veldsteen voorzien (zie deuropening weergang). Voor de deurdrempel werd Doornikse steen met een grotere omvang geïmporteerd.

De eigenlijke woontoren bestond uit een nagenoeg rechthoekige toren die minstens drie verdiepingen telde. Zoals gebruikelijk bevond de toegang tot de toren zich op de eerste verdieping, in casu in de westelijke muur. De keuze van deze muur is vrij logisch omdat de oostmuur uitgaaf op de rand van de motte en kwetsbaar was voor de potentiële vijand. De westmuur daarentegen keek uit op het binnenhof van de motte, die bovendien ook ommuurd was. In deze westmuur realiseerde men de verbinding tussen de eerste en de tweede verdieping via een steektrap die met een tongewelf in de dikte van de muur was ingewerkt. In de hoek van die steektrap, voorbij

¹² Dat zien we opnieuw bij de Bruwaenmotte te Beveren, maar ook bij de Hoge Wal te Ertvelde.

¹³ RAG, baronie Nevele, 1625, nr. 69, geen foliëring: *het casteel hof groot metter plecke daer het casteel op staet mote(n) synghele(n) en(de) wallen twee ghemete(n)*. Met dank aan Jan Luysaert om er op te wijzen. De verwijzing hier kan echter ook gewoon op de omringende grachten van de mottes slaan.

de toegang tot de eerste verdieping, liep de gang vermoedelijk uit op een secundaire toegang die uitgaaf op de weergang van de omheiningsmuur. Dit houdt in dat het opperhof veel kleiner is dan wat we afleiden uit latere plannen. Geven we de grachten echter hun breedte van tussen de 10 en 20 m met hun verbreding naar binnen toe, dan vallen de afmetingen wel binnen de mogelijkheden. We moeten er hier ook rekening mee houden dat het opperhof op een hoogte stond en dat men een helling van ongeveer 45° nodig heeft richting de grachten met bovendien nog een veilige rand van minstens 0,5 m. Dit verkleint de bruikbare oppervlakte van het wooneiland aanzienlijk tot maximaal 15 bij 60 m. Op die wijze bekomen we een langgerekt rechthoekig wooneiland met een lengterichting oost-west¹⁴, met op het oostelijke uiteinde de donjon. Van de derde (bovenste?) verdieping is er weinig zichtbaar bewaard. Bovenop de donjon was er waarschijnlijk een defensief platform. Hoe dit er uit zag, weten we niet, maar er zijn wel aanwijzingen voor een schilddak, omringd door een weergang.

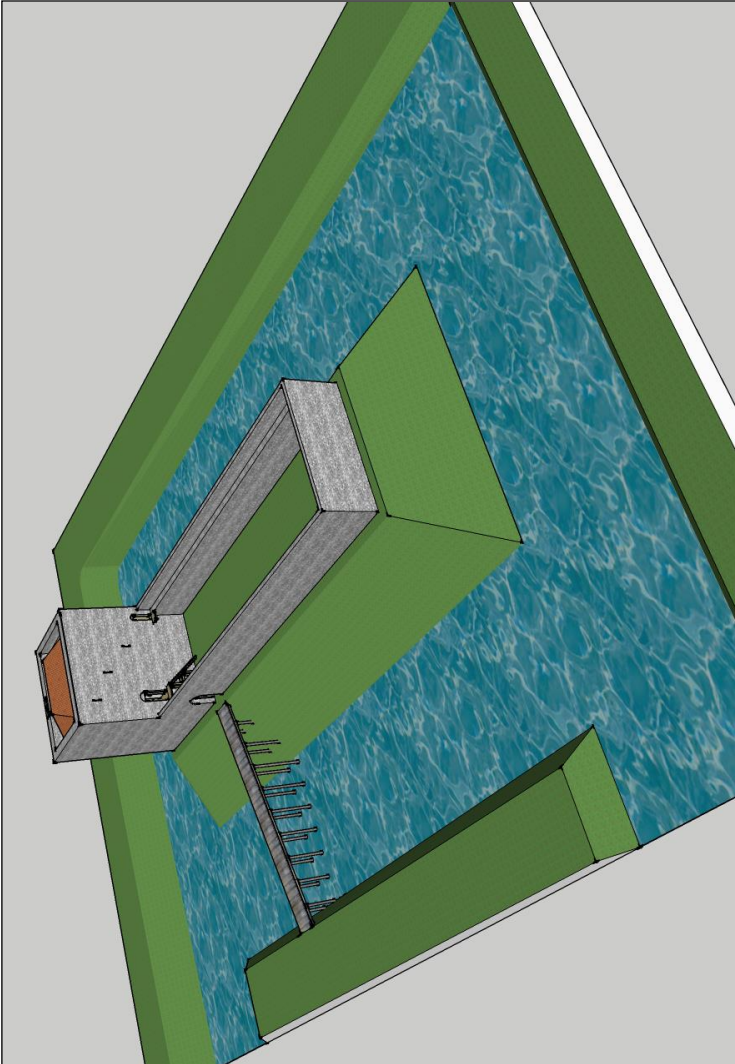
Een vroege datering

De datering kan voorlopig enkel op basis van bouwtechnische kenmerken gebeuren en dit door deze te vergelijken met gelijkaardige gebouwen in de regio. Aangezien we in de periode tussen 900 en 1200 moeten zoeken, is de keuze daarvoor zeer beperkt. Er zijn bijzonder weinig natuurstenen gebouwen voldoende bewaard om goede vergelijkingen toe te laten en zeker in het geval van burgerlijke architectuur. Door de ploeg van Mark Van Strydonck van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium is er een mortelstaal genomen¹⁵ om een ¹⁴C datering uit te voeren maar de resultaten zijn nog niet voldoende bestudeerd om in deze bijdrage¹⁶ opgenomen te worden.

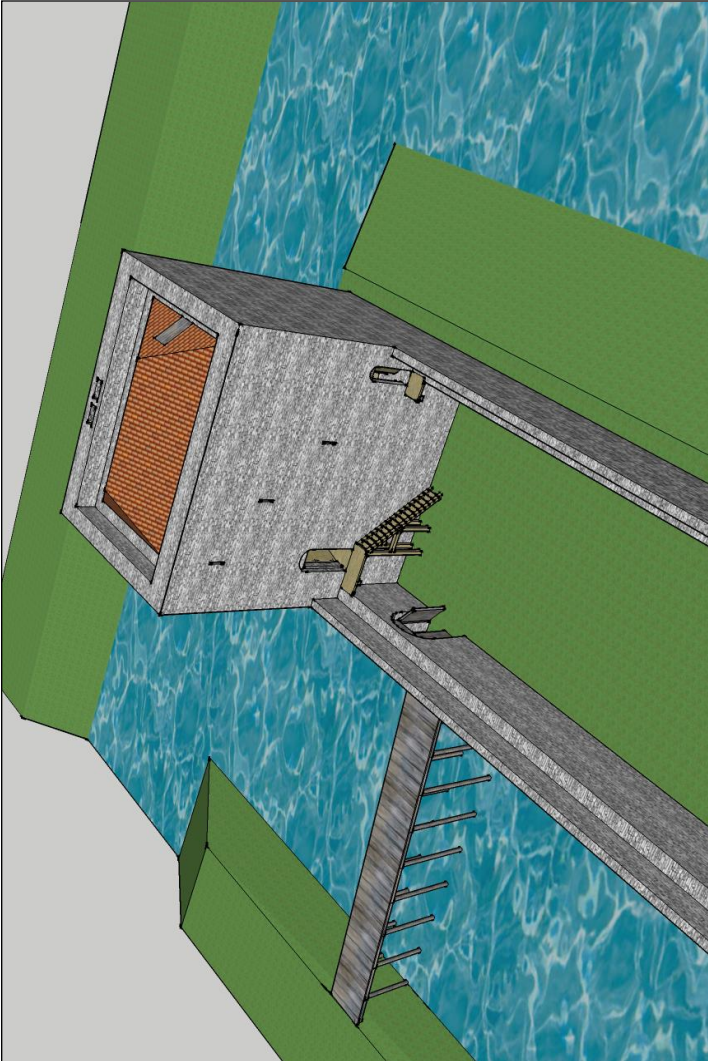
¹⁴ Eerlijkheidshalve moeten we toegeven dat het ook mogelijk is dat de grachtenconfiguratie pas in een latere fase is aangepast en dat oorspronkelijk het opperhof gewoonweg veel kleiner was. Bij gebrek aan bewijzen blijft die nogal speculatief.

¹⁵ Op 3 juni 2014. Het mortelstaal is genomen op de zuidelijke muur van de secundaire toegang die later was dichtgemetseld. Op die wijze zijn we zeker dat het van de oorspronkelijke bouwfase afkomstig is en dat er minder kans is op latere contaminaties.

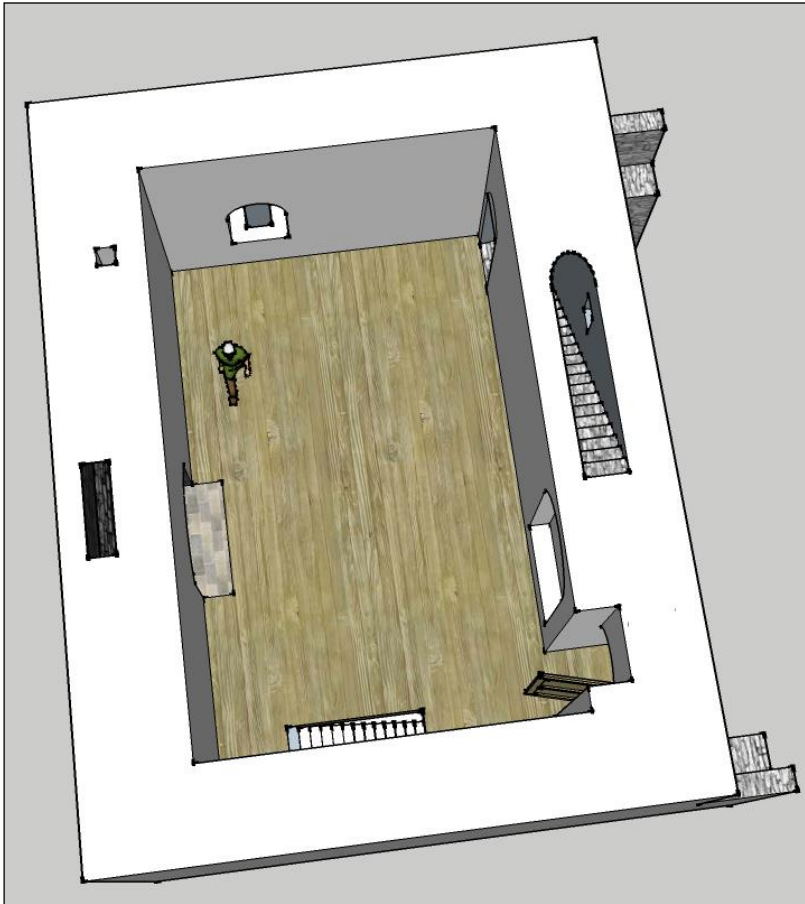
¹⁶ Het is de bedoeling om zodra de resultaten bekend en bestudeerd zijn om in een volgende aflevering van het Land van Nevele daar een artikel aan te wijden.

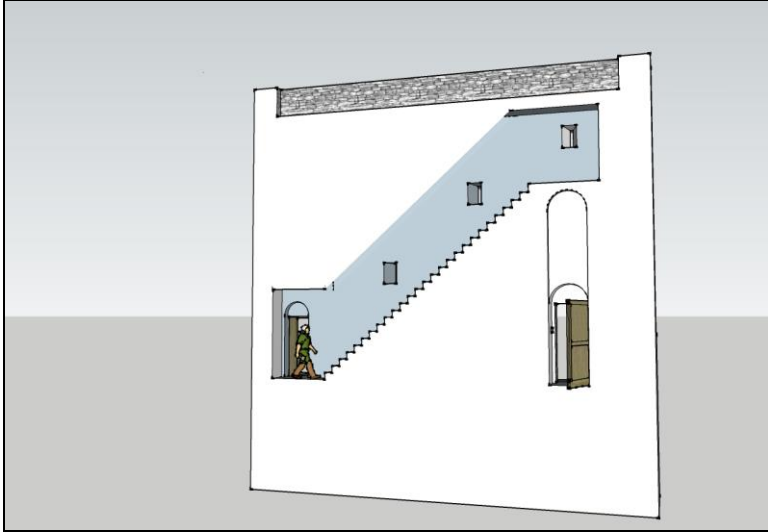
Een reconstructie van het opperhof van uit het noordwesten bekeken.

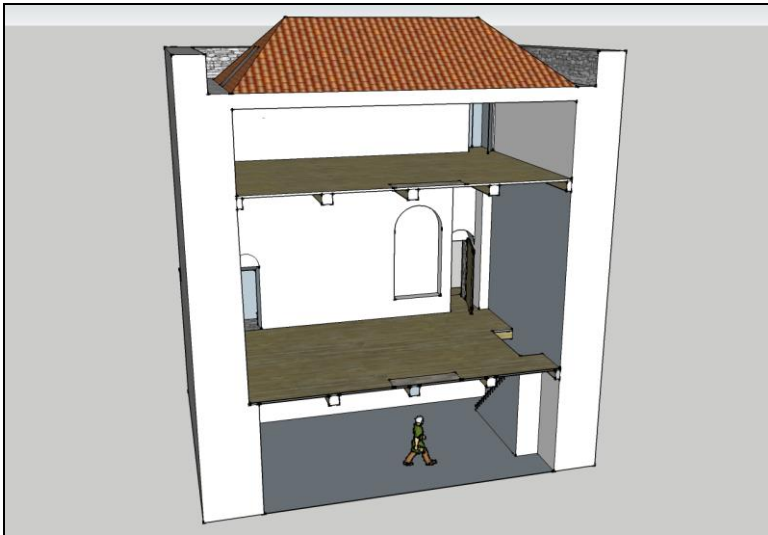
De woontoren van dichterbij. Merk de hoofdtoegang op de eerste verdieping en de secundaire toegang die de verbinding met de weergang verzorgt.

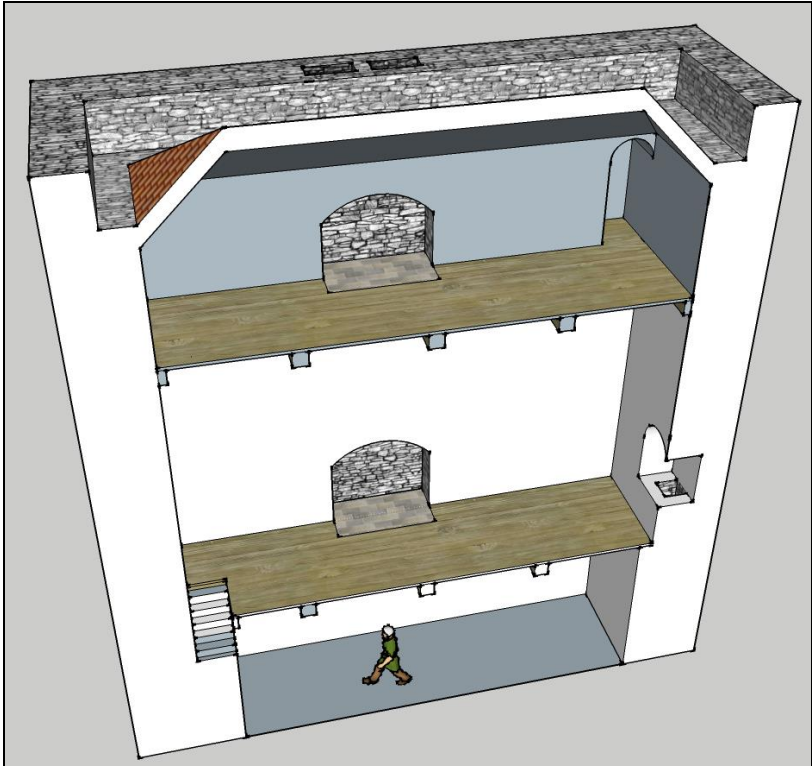
Reconstructie van het grondplan van de eerste verdieping met rechtsonder de hoofdtoegang. De haard en de waterput zijn interpretaties afgeleid uit de beschrijving van 1699.

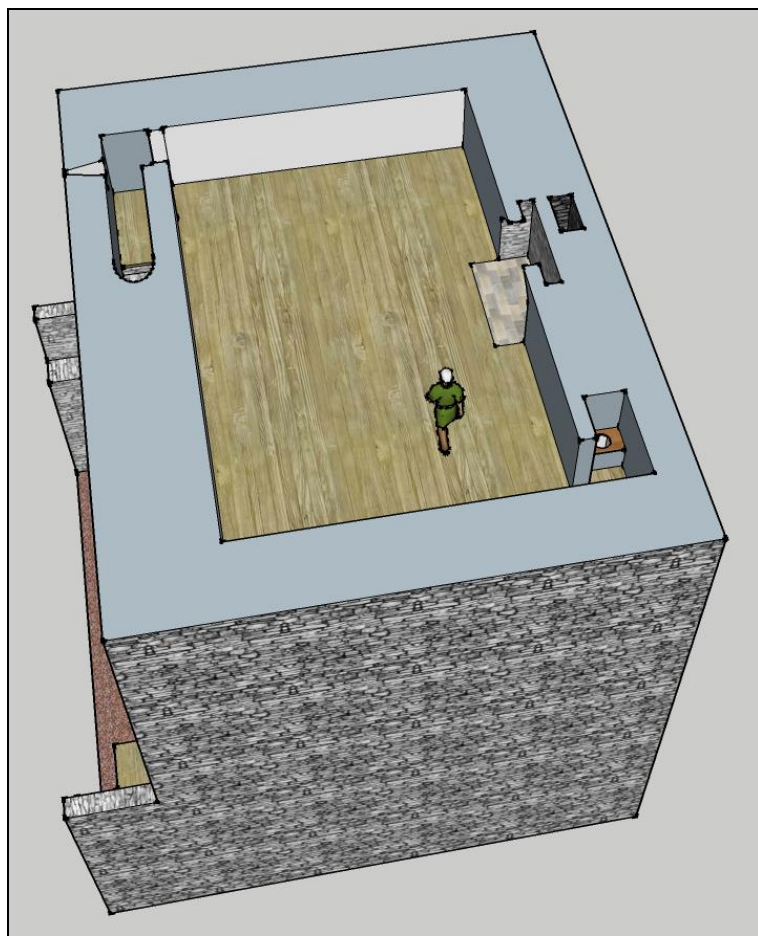
Doorsnede van de donjon ter hoogte van de trap in de dikte van de muur.

Doorsnede van uit de richting van de kerk naar de toegangen.

Doorsnede van uit de richting van de toegangen naar de kerk.

*Reconstructie van het grondplan van de tweede verdieping.
De latrine en de haard zijn interpretaties afgeleid uit
de beschrijving van 1699.*

De technische bouwkenmerken kunnen we als volgt omschrijven. Er werd bijna uitsluitend gebruik gemaakt van breuksteen in kleine stukken. Sterk behouwen stukken steen voor de deur en de raamafwerking ontbreken volledig¹⁷. Hetzelfde kan gezegd worden over beter behouwbare steensoorten¹⁸ die van verder geïmporteerd werden. De tongewelven werkte men uit d.m.v. smalle kleine onbehouwen stenen, zowel aan de toegangen als in de trap in de dikte van de muur. Tenslotte gebruikte men lemig zand als bindmiddel¹⁹ in de funderingen²⁰. Al deze kenmerken wijzen op een vroege datering²¹. In de burgerlijke architectuur lijkt deze donjon in Vlaanderen enkel maar een vergelijking te vinden in de oudste fase van de donjon van het middeleeuwse Gravensteen te Gent. Die heeft ook steektrappen in de dikte van de muur en telt eveneens drie verdiepingen²². Deze fase wordt in de eerste helft van de 11de eeuw gedateerd²³. Rekening gehouden met een vertraging omwille van het nabootsen lijkt een datering ten laatste tussen 1050 en 1100 aannemelijk. Als je dan nog in rekening brengt dat graaf Robrecht II in 1111 decreeteert dat het verboden is om

¹⁷ In Gent wordt een dergelijk gebruik van Doornikse kalksteen gedateerd tussen 10de en de 11de eeuw. V. Cnudde, J. Dewanckele, M. De Ceukelaire, e.a. *Gent...Steengoed!*, Gent, 2009, p. 17-18.

¹⁸ De enige uitzondering vormen de drempelstenen in Doornikse kalksteen maar ook die zijn enkel aan de dagzijde behouwen.

¹⁹ Wat ook in Gent gekend is voor de vroege natuurstenen gebouwen. V. Cnudde, J. Dewanckele, M. De Ceukelaire, e.a. *Gent...Steengoed!*, Gent, 2009, p. 19-20.

²⁰ Ook de fundering van de aula van Ename was gewoon in zandige leem vastgezet i.p.v. met kalkmortel gebonden. Pas met de grondmuur werd kalkmortel gebruikt. D. Callebaut, K. De Groote, A. Eryvncq e.a., Radiokoolstofdateringen voor het castrum te Ename, in *Archeologie in Vlaanderen VI*, 1997-1998, Zellik, 2002, p. 233.

²¹ Tussen midden 10de en eind 11de eeuw zijn er weinig verschillen in de bouwkundige kenmerken. M. Berkens en M. C. Laleman, Vooruitstrevend of ouderwets? Het Gravensteen als spiegel voor het ontstaan en de ontwikkeling van het kasteel in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent LXV*, 2011, p. 20.

²² M.C. Laleman, Gent. Het middeleeuwse Gravensteen, *Erfgoedmemo 1*, Gent, 2003.

²³ Men schrijft die toe aan Boudewijn IV (988-1035) of Boudewijn V (1035-1067). M. Berkens en M. C. Laleman, Vooruitstrevend of ouderwets? Het Gravensteen als spiegel voor het ontstaan en de ontwikkeling van het kasteel in het middeleeuwse graafschap Vlaanderen, in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent LXV*, 2011, p. 20.

zonder zijn toestemming burchten op te richten²⁴ en dat er over Nevele in die context niets bekend is, dan lijkt het toch vrij duidelijk dat de donjon van voor dit tijdstip stamt²⁵. Meteen zitten we in de periode van de vroegste vermeldingen (1083) van de heren van Nevele, of beter gezegd van de vrouwen want van de echtgenoot van Archenrath is de naam voorlopig onbekend²⁶.

Dit maakt hem met de donjon van Ename²⁷ en het Gentse Gravensteen tot één van de oudste van Vlaanderen. Bovendien vallen de afmetingen op, want opnieuw zijn in onze regio enkel Ename²⁸ en het Gravensteen²⁹ groter, tenzij we naar veel latere periodes gaan.

Luc Bauters, Okke Bogaerts en Jan Van Damme

²⁴ G. Hellinga, *Graven van Vlaanderen, Vlaamse vorsten in woord en beeld (862-1795)*, Zutphen, 2013, p. 55.

²⁵ Hopelijk brengt het C¹⁴ onderzoek van de mortel hierover uitsluitsel.

²⁶ Zie hierover het artikel van Jan Luyssaert over de geschiedenis, elders in deze aflevering.

²⁷ De donjon van Ename dateert van rond het jaar 1000. D. Callebaut, K. De Groote, A. Ervynck e.a., Radiokoolstofdateringen voor het castrum te Ename, in *Archeologie in Vlaanderen VI*, 1997-1998, Zellik, 2002, p. 239.

²⁸ Binnenwerkse afmetingen 10 bij 27 m met een dikte van de muren van 3 en 4,40 m. D. Callebaut, K. De Groote, A. Ervynck e.a., Radiokoolstofdateringen voor het castrum te Ename, in *Archeologie in Vlaanderen VI*, 1997-1998, Zellik, 2002, p. 233.

²⁹ Buitenafmetingen van 15,75/17,70 bij 30/32,80 m. M.C. Laleman, Gent. Het middeleeuwse Gravensteen, *Erfgoedmemo 1*, Gent 2003.

LEVEN MET EEN DONJONMUUR IN JE HUIS

De hoofdtoegang na restauratie.

Allemaal goed en wel van een veldstenen muur in breukverband te vinden, maar wat doe je er mee in je huis? De recente ontdekkingen zijn immers het gevolg van een renovatieproject tot woonhuis van de achterbouw van het kasteeltje. Daartoe is die achterbouw, behoudens de traphal, op twee verdiepingen van zijn tussenmuren ontdaan. Het oorspronkelijke plan hield in om beneden een grote living met keuken in te richten en de verdieping in te delen in slaapkamers en een badkamer tegen de achtermuur, begrijp de donjonmuur. Aangezien zowel de eigenaars als de architect het zonde vonden om het historisch karakter van het gebouw terug weg te stoppen, zochten we naar een oplossing om behoud en leefbaarheid te combineren. Daarom is er gekozen om de natuurstenen muren zo goed als volledig ontleisterd te behouden. Enkel de loszittende stukken zijn weggeborsteld, de scheuren gedicht met recuperatienatuursteen en de voegen opnieuw gevuld met kalkmortel. Op die wijze komt de eigenheid van de muur als geheel tot zijn recht. Om dit te versterken is de nieuwe verdieping-bevloering een 20-tal cm van de muur geplaatst zodat men van beneden tot boven de muur in zijn geheel kan bekijken.

De grote haard op het gelijkvloers wordt terug in ere hersteld en zijn zwarte steentjes worden opnieuw zichtbaar gemaakt. Omwille van de stabiliteit wordt een nieuw metalen kader ingebracht en moet helaas genoeg de naastliggende nis worden gedicht.

Op de verdieping is de indeling van de kamers aangepast. De muur wordt over de hele lengte in een gang opgenomen. De kamers komen daar op uit aan de kant van de ramen, terwijl ook deze muur in zijn natuurstenen glorie behouden blijft. De lichtspleet naar de trap blijft open maar wordt van glas voorzien en ook de open balkgaten worden in die toestand gelaten.

Een belangrijke vraag was hoe we de vroegere toegangspoort met rondboog tot haar recht konden laten komen. We opteerden er voor om deze volledig open te maken. Aan de buitenzijde komt er een eenvoudige, rechthoekige metalen afboording, ingepast in de muur. Aan de binnenzijde zal de toegang zowel van beneden als van boven zichtbaar zijn aangezien ze zich tussen de huidige verdiepingen bevindt. Ze zal ook van buiten zichtbaar zijn en op die manier de sprekende getuige blijven van de donjon. Om reden van stabiliteit en kostprijs was het niet haalbaar de nieuwe steunbalk die al in de linkerstijl zat ingewerkt, opnieuw te

verwijderen. Hij is echter netjes ingekleed en zo afgewerkt dat hij zo weinig mogelijk stoort, wat overigens voor de gehele renovatie geldt.

Luc Bauters en Carl Schelstraete